KRUNOSLAV STJEPAN
DRAGANOVIĆ

MASOVNI PRIJELAZI KATOLIKA NA PRAVOSLAVLJE

KRUNOSLAV STJEPAN
DRAGANOVIĆ

MASOVNI PRIJELAZI KATOLIKA NA PRAVOSLAVLJE

HRVATSKOG GOVORNOG PODRUČJA U VRIJEME VLADAVINE TURAKA

Mostar 1991.

Biblioteka "Crkve na Kamenu" - Mostar - knjiga 29.

Naslov originala:
Krunoslav Stjepan Draganović,
Massenübertritte von Katholiken zur "Orthodoxie" im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft,
Pontificium Institutum Orientalium Studiorum,
Roma 1937.

Prijevod s originala:
Dr. Mijo Bosankić

Lektor i korektor:
Don Ivica mr. Puljić

Tehnički uredili:
Don Radoslav Zovko i Don Ante Komadina

Likovna oprema:
Ante Ivanković

Izdaje:
Biskupijski ordinarijat
Šetalište JNA 18
88000 Mostar

Naklada: 2000 primjeraka

Tisak:
"Grafoprint" - Nikola Bubaš
Spojna bb, 88000 Mostar

PREDGOVOR HRVATSKOM IZDANJU

Dr. Krunoslav Stjepan Draganović je sigurno jedan od najvrsnijih poznavalaca povijesti Crkve u hrvatskom narodu, posebno na području Bosne i Hercegovine. Ide u red povjesničara-istraživača koji je poznavanje naše povijesti obogatio mnogim vrlo vrijednim novim saznanjima. To je znanstvenik ispravnog kritičkog duha koji svoje zaključke temelji isključivo na autentičnim povijesnim vrelima iz kojih izvodi samo one koji su apsolutno sigurni. Upadljiva je u njegovim radovima i intuicija kojom iznosi određene pretpostavke što generacije novih istraživača odreda potvrđuju. U svojim radovima je jezgrovit, uvijek logičan i vrlo jasan što su odreda karakteristike dobra poznavaoca i pravog učenjaka. Prava je šteta što je najvitalnije razdoblje svog života morao radije iskoristiti u praktičnom spašavanju svog unesrećenog naroda nego u bavljenju njegovom poviješću.

Opus dr. Draganovića zahtijeva opsežno istraživanje i to će se sigurno zbiti već o prvoj godišnjici vezanoj uz njegovu osobu. U tom opusu, nezanemarivu ni opsegom, glavnu će ulogu odigrati vrednovanje kvalitete koju on nudi u obilju.

Široj javnosti dr. Draganović je poznat prvenstveno po dva izdanja *Općeg šematizma Katoličke Crkve u Jugoslaviji* (iz 1939. i 1974. god.), ali se u istočnoj literaturi najčešće citira njegova izvrsna studija u dva dijela: *Massenübertritte von Katholiken zur 'Orthodoxie' im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherschaft* i *Über die Gründe der Massenübertritte von Katholiken zur 'Orthodoxie' im kroatischen Sparchgebiet,* u časopisu Papinskog orijentalnog instituta *Orientalia Christiana Periodica,* vol. III, str. 181-232. i 550-599, Rim 1937. Po našim knjižnicama se ponegdje može naići i na *Excerpta ex 'Orientalia Christiana Periodica'*, vol. III, gdje su u jednom svesku (od 104. stranice) s vlastitom paginacijom objavljena oba dijela studije pod zajedničkim naslovom kojega je u časopisu nosio samo prvi dio, što je onda u citiranju pomalo rezultiralo i zabunama. U ovoj studiji dr. Draganović je prvi temeljito pristupio problemu prelaska katolika u pravoslavlje za sve istraživače koji su ga slijedili. To je razlog da smo se opredijelili za ponovno izdavanje ovoga djela kao nužnog i nezaobilaznog u ovoj problematici a odavno već mnogima teško dostupnog. To je u isto vrijeme i razlog što smo se opredijelili da publici pružimo baš Draganovićevo djelo bez zahvata u njega, osim gdje je to bilo zbilja nužno, ali uvijek poštujući autorov izvorni tekst. Te zahvate ubacili smo u bilješke, opet ostajući vjerni autoru i obilježavajući ih, za razliku od njegovih, s dvije zvjezdice u tekstu i pod tekstom.

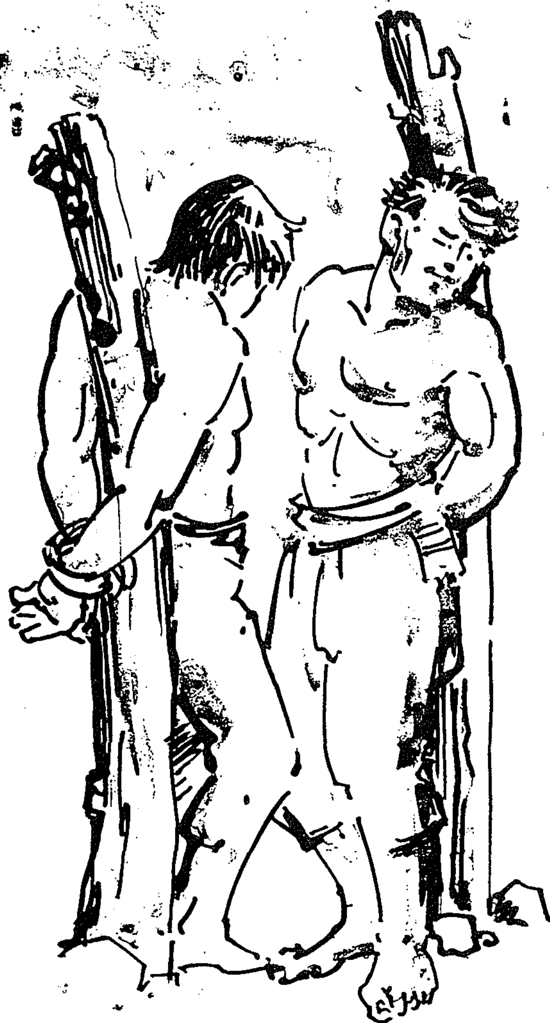
Da bi djelo bilo dostupno i onima koji ne poznaju dovoljno njemački, odlučili smo se za što

vjerniji prijevod na hrvatski. Autor je pri pisanju pred sobom imao učenu svjetsku publiku pa je u samom tekstu naveo mnogo citata na drugim svjetskim jezicima i latinskom, a određene citate iz izvora na hrvatskom prevodio na njemački: da pomognemo čitaocima ovog izdanja preveli smo i te citate iz drugih jezika, ali smo, da ostanemo što vjerniji autorovu djelu, u bilješci obvezno uvijek naveli te citate na izvornom jeziku koji su označeni zvjezdicom. Ovom izdanju smo dodali i index imena što ga originalno izdanje ne posjeduje.

Iako je i do sada bilo više pokušaja prezentiranja autorovih rezultata u većim ili manjim dijelovima, ovim izdanjem smo to nastojali učiniti cjelovito i u hrvatskom prijevodu. Premda je djelo pisano davne 1937. nije i ne može zastarjeti jer se temelji na izvornoj arhivskoj građi pa je riječ o knjizi koja će sigurno zainteresirati ne samo širu čitalačku publiku (zbog prijevoda na hrvatski) nego i znanstvene krugove kojima će lakše biti do nje doći.

Mostar, prosinac 1991. god.

Don Ivica mr. Puljić

PREDGOVOR

Tko je i samo površno prelistao povijest Katoličke crkve u različitim balkanskim zemljama, brzo će se uvjeriti kako je ona tijekom stoljeća pretrpjela na Balkanu teške gubitke. Unatoč različitim pokušajima da ostane postojanom i, povrh toga, da zavađene kršćanske zemlje i narode privede jedinstvu vjere, njezina je pozicija uglavnom obrambena, a od jednoga povijesnoga razdoblja do drugoga gotovo je stalno gubila teren.

Pogled u Balanovu knjigu *Katolička crkva i Slaveni u Bugarskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini,*[1] ili u djelo *Monumenta Slavorum Meridionalium*[2] uvjerit će nas kako su Sveta stolica i njezini poslanici i vjerovjesnici požrtvovno i ustrajno ispunili svoje apostolsko

---

[1] Hrvatski prijevod (Zagreb 1881) Balanova djela *Le Relazioni fra la Chiesa Cattolica e gli Slavi*, Rim 1880.

[2] Augustinus Theiner, I. sv. Rim 1863; II. sv. Zagreb 1875.

poslanje. Lijepi uspjesi, što ih ponekad bijahu postigli, nisu nažalost bili trajni. Od brojnih pokušaja ujedinjenja što tijekom sedam ili osam stoljeća (do 1850.) bijahu na Balkanu poduzeti, nekolicina ih je imala kratkotrajan uspjeh, ali je samo jedan jedini uspio više tisuća Slavena istočnoga obreda trajno ujediniti s Apostolskom stolicom. Riječ je ovdje o grčko-ujedinjenima križevačke biskupije (dioecesis Crisiensis) u Žumberku u Hrvatskoj, što su se u 17. stoljeću sjedinili s Rimskom crkvom.[3]

Ritam uzmaka katolicizma na Balkanu oštroumno je zamijetio i izvrsno prikazao mons. dr. Hudal u uvodnome poglavlju svoga vrijednoga djela *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche*, Graz 1922.

Prvi težak udarac nanijeli su Rimskoj crkvi patrijarsi i carevi "bogomštićenoga grada" na Bosporu. Nekoć je Rimski patrijarhat obuhvaćao najveći dio Balkanskoga poluotoka, dalje od mezijske Sardike, Nikopolisa i rijeke Nesta. Međutim, častohlepnost

---

[3] Godine 1921. bijaše ih u Hrvatskoj oko 7.000 duša *(Statistički pregled Kraljevine Jugoslavije po banovinama*, Beograd 1930, str. 8-11) i u Sjevernoj Americi preko 3.000, ukupno preko 10.000 duša. - Povijest žumberačke unije najtemeljitije je istražio i obradio mons. dr. Janko Šimrak *(Marčanska eparhija*, u *Bogoslovska smotra*, 1930, str. 31-73; 1931, str. 17-50, 147-191; *Sjedinjeni biskupi u Marči, Opovu i Pakracu i Arsenije Crnojević*, u: *Spomenica grkokatolika križevačke biskupije*, 1934, str. 237-366, itd.; k tome još: *De relationibus Slavorum Meridionalium cum S. Sede Romana Apostolica saec. XVII et XVIII*, Zagreb 1926).

carigradskih patrijarha, podupirana od bizantskoga carskoga dvora, nije mirovala. πρεσβεῖα τῆς τιμῆς (časne povlastice) carigradskoga biskupskoga sjedišta, o kojima govori 3. kanon II. sveopćega sabora[4] (naravno istom nakon povlastica rimskoga biskupskoga trona, μετὰ τὸν τῆς 'Ρώμης ἐπίσκοπον bivaju u 28. kanonu sveopćega kalcedonskoga sabora (451), što ga (kanon) papa nikad nije potvrdio, promijenjene u τὰ ἴσα πρεσβεῖα (tj. povlastice slične rimskima, ali po redoslijedu istom na drugome mjestu iza njih)[5] Borba za stupanj časti na ljestvici crkvenih počasnih službi ubrzo se izrodila u boj za povećanje područja jurisdikcije, što je trajalo više stoljeća. Konačnu pobjedu odnese Carigrad (oko 732) dekretom cara slikoborca Leona III. Izaurijskog, kojim je cijelo područje, što bijaše potpadalo pod solunskoga nadbiskupa kao namjesnika Apostolske stolice, uključno s provincijama Prevalitanom i Novim Epirom,** bilo podvrgnuto carigradskome patrijarhu. Kasnije, u doba crkvenoga raskola za Focija i Cerularija, sve na ovaj način

[4] Hefele, *Conciliengeschichte*, II. B., Freiburg 1875, 17.

[5] *Ondje*, II. B., 527-528.

** G. 297. car Dioklecijan je od provincije Dalmacije odvojio područje na jug od linije Budva - Drina koje dobiva naziv *Praevalis* (provincia Praevalitana), prostirala se do rijeke Mata u Albaniji odakle se nastavlja spomenuta provincija *Novi Epir*.

odvojene provincije ostadoše pri Carigradu i tako se definitivno odvojiše od Katoličke crkve.[6]

Što ne izvedoše bizantski carevi i patrijarsi, proizveli su kasnije drugi čimbenici. Na Balkanu nastadoše slavenske državne i narodne crkve (bugarska i srpska), što crkvene i političke ciljeve tijesno povezaše jedne s drugima; s njima je katolicizam morao nastaviti boj što mu ga bijaše nametnuo Bizant, sve dok nije podlegao nadmoći.[7] Istina, točno doba kad je uslijedilo konačno odvajanje pojedinih balkanskih crkava od Rima, ne da se odrediti, nu osvajački je pohod pravoslavlja u zapadnim balkanskim zemljama nedvojbeno započeo još prije sredine 13. stoljeća.[8] Katolička crkva u Srbiji bilježi pod dinastijom Nemanjića znatne gubitke.[9] K tomu pridolazi dualistička pa-

---

[6] Vailhé, *Annexion de l'Illyricum au patriarchat oecuménique,* u: *Échos d'Orient,* 1911, str. 29-36; Duchesne, *Les anciens évêchés de la Grèce, Mélanges d'archéologie et d'histoire,* 1893, str. 375 i.d.; Duchesne, *L'Illyricum ecclésiastique,* u: *Byzantinische Zeitschrift,* 1892, str. 531 i.d.

[7] Hudal, *nav djelo,* str. 7 i d.

[8] *Ondje,* str. 8.

[9] Stanojević, *Borba za neovisnost Katoličke crkve u Nemanjićkoj državi*, Beograd, 1912. - Vidi bilješku 9-16 u poglavlju koje slijedi.

tarenska sekta koja, posebice u Bosni i u Bugarskoj, znatno ugrožavaše položaj katolicizma.[10]

Treći udarac za Katoličku crkvu na Balkanu bijaše prodor Turaka kao i njihova vladavina što je nakon toga uslijedila i kroz nekoliko se stoljeća protegnula. Jedna lako pojašnjiva posljedica toga bijaše prijelaz jednoga, premda ne prevelika dijela katoličkoga pučanstva u turskim područjima na islam; jedino je u Albaniji, gdje se radilo o masovnim prijelazima, taj prijelaz imao veće razmjere.[11]

Može zvučati čudnovato, ali je nažalost ipak istinito, kako je iz turskoga dolaska na Balkan najveću korist izvukla Pravoslavna crkva, na štetu katoličkoga pučanstva. Nitko ne niječe kako je i ona pod turskom vladavinom morala piti gorku čašu progona i poniženo-

---

[10] Rački, *Bogomili i patareni*, u: *Rad* Jugoslavenske Akademije u Zagrebu, VII, str. 84-179; VIII, str. 121-188; X, str. 160-263; isti u: *Starine* I, str. 93-140.
Dr. D. Kamber, *Kardinal Torquemada i tri bosanska bogumila*, u: *Croatia Sacra*, 1932, str. 27-93.

[11] *Relatio Marini Bizzae, archiepiscopi antibarensis, a. 1610 facta*, u *Starine*, vol. XX, str. 50-156; *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, Sarajevo 1909, str. 91-92; u arhivu Propagande cijeli XXXIV svezak *Visite e Collegi*; sv. 547, *Scritture Riferite*, str. 155 i d.; itd.
** Fanar je grčka četvrt Carigrada, bogati Grci, uglavnom trgovci, kupovali su od turskih vlasti visoke položaje, uglavnom crkvene, a onda su nesnosnim nametima od svojih podanika utjerivali isplaćene sume i novo bogatstvo. Zato pojam *fanarioti* ima veoma negativan prizvuk.

sti. Pravoslavne su crkve i samostani bili često paljeni i razarani, posebice za ustaničkih i ratnih naleta. I pravoslavni, ne samo katolički, dječaci bijahu nasilnički otimani od roditelja, prisilno "obraćani" na islam i odgajani za janjičare, a djevojčice odvođene u sultanske i pašinske hareme. Unatoč tome Pravoslavnoj crkvi je uspjelo svoje ponašanje uskladiti s vladarskim metodama muslimanskih gospodara, prilagoditi se prilikama te tako prema mogućnostima iskoristiti novo stanje. Na taj način je nebrojeno puta postupao grčki Fanar** na cijelome Balkanu. Tako je i Srpska crkva ponekad slijedila ovaj primamljivi primjer, osobito kada su Turci, oko 1577., iz državnih interesa, ponovo uspostavili patrijarhat u Peći.[12]

S pojavom Osmanlija počeše se u nekoć katoličkim zemljama usporedo odvijati dva procesa: uzmak i iščeznuće katolika s jedne, te pojava i brzi porast pravoslavnog pučanstva s druge strane. Srpski je patrijarhat u doba Sulejmana Veličanstvenoga (1520-1566) bio moćniji i prostraniji negoli čak i u doba najznačajnijeg srpskoga narodnoga vladara Dušana Silnoga (1331-1355). Prostirao se od bugarskog Samokova i makedonskog Skoplja preko Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Ugarske daleko iza Budimpešte, skoro do austrijske granice.[13]

---

[12] Stanojević, *Istorija Srpskog naroda,* Beograd 1910, str. 206-210.

[13] *Ondje,* priložena karta pećkoga patrijarhata.

Izvrsnu ilustraciju navedenih činjenica pružaju nam sestrinske zemlje Bosna i Hercegovina. Današnji teritorij tih zemalja u 15. stoljeću prostirao se na području 10 biskupija, od kojih tri bijahu potpuno u njihovim granicama. Bosna je imala nekoliko desetina samostana i više od 200 župa.[14] Vrlo je vjerojatno kako je u srednjovjekovnome bosanskom kraljevstvu (ne računajući u to Hum!) postojala neznatna pravoslavna manjina, ali jedino u krajnjim istočnim područjima[15], premda za to nije moguće podastrijeti nikakve izravne dokumente. Pa ipak ubrzo nakon pada Bosne (1463), već oko 1500. godine i kasnije, niču na bosanskome tlu srpski samostani poput gljiva poslije kiše, a na svim se stranama pojavljuju nepregledni rojevi pravoslavnih kršćana. Posebice se to zbivalo na sjeverozapadu Bosne, na hrvatskoj granici, gdje se desetljećima bijahu vodili žestoki ratovi i gdje poput rijeka bijaše tekla turska i hrvatska krv. Iz sačuvanih je dokumenata jasno kako je veliki dio pučanstva izginuo ili odveden u ropstvo, a jedan još znatniji dio iselio u sigurnija katolička područja. Tako je npr. prema službenome izvješću iz 1581. godine[16] samo u godini 1556, u povodu turskih pustošenja na Uni, 70 tisuća katoličkih Hrvata iz okolice Krupe i Kostajnice bilo izgubljeno za

---

[14] *Croatia Sacra,* 1935 8. H., str. 174-216 (kratki pregled).

[15] Prelog, *Povijest Bosne,* Sarajevo 1913, II, str. 54.

[16] Theiner, *Mon. Slav. Merid.,* II, str. 77; *Starine* XXXIV, str. 76.

domovinu: bijahu dijelom odvedeni u tursko ropstvo, a dijelom pobjegli u Ugarsku i Austriju. Još 25 godina kasnije 40 tisuća ovih iseljenika svom je dušom željelo vratiti se u stari zavičaj. Ovaj se bijeg iz Bosne, u većim ili manjim skupinama, ponavljao više puta. Tako biskup Ogramić 1675. godine piše kako je godinu dana ranije 6 tisuća katoličkih obitelji, prisiljenih glađu i turskim nametima, dijelom iselilo u Ugarsku među heretike, dijelom pobjeglo u brdska područja.[17] Iseljavanje iz Bosne doseglo je vrhunac u doba tzv. Bečkoga rata (1683-1699) kad je preko 100 tisuća katolika, da bi izbjeglo turskome jarmu, pobjeglo u kršćanska područja sjeverno i zapadno od Bosne.[18]

U ovoj nas kratkoj studiji prvenstveno zanima pitanje, treba li pojavu pravoslavnih skupina i istodobni nestanak katoličkoga elementa u ovim nekoć katoličkim krajevima pripisati isključivo selilaštvu, prouzročenome ratom i gospodarstvenim teškoćama? Nisu li određenu ulogu igrali i prijelazi katolika na pravoslavlje? Nisu li možda prevjereni katolici pojačali redove i umnožili broj doseljenoga pravoslavnog pučanstva?

---

[17] *Arhiv Propagande, Bosna,* sv. II, f. 288 v.

[18] Jelenić Jul., *Spomenici kulturnog rada Franjevaca Bosne Srebreničke,* Mostar 1927, str. 3-4; Batinić, *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini,* 1883, II. sv. 166, 176; Ph. Philalethes, *Politika b. h. franjevaca,* 44, 47; Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine,* Sarajevo 1900, 82, 84, 87.

Odgovor na ovo pitanje bit će predmetom ove rasprave. Iz lako razumljivih razloga, prvenstveno kako bismo izbjegli opširnost, ograničujemo se na etnički teritorij Hrvata i Srba te pritom opet poglavito na 17. stoljeće. Najprije ćemo ukratko iznijeti neke poglede što gledom na ovo pitanje prevladavaju.

Kod srpskih pisaca nalazimo malo ili ništa o prijelazu katolika na pravoslavlje. Kod njih prevladava jedno posve drukčije mišljenje. Brojni srpski povjesničari ističu, naime, posve napadno i često prijelaz izvjesnih pravoslavnih obitelji, sela i područja na katolicizam[19]; kao razlog ovih prijelaza obično navode: nasilništva i grubu silu od strane katolika. Tako jedva postoji ijedan povjesničar koji barem kratkotrajno ne poklanja svoju pozornost prijelazu Konavala i Pelješca u staroj Dubrovačkoj republici na katolicizam. Nu ovi povjesničari obično zaboravljaju pripomenuti kako se pritom radi o ponovnoj uspostavi katoličke vjeroispovijesti u područjima u kojima

---

[19] Davidović Svetislav, *Istorija pravoslavne Crkve u Bosni i Hercegovini (od 960-1930god.)*, Sarajevo 1931, str. 10, 23; Marković St., *Seobe Srba u zemlje austrijskih ćesara i njihova borba za opstanak*, Sarajevo 1927, str. 11, 12, 13, 33, 74, 75 itd.; Episkop Nikodim (Milaš), *Ston u srednjim vijekovima*, Dubrovnik 1914; Stanojević, *Ist. Srp. Nar.*, Beograd 1926, str. 288; Stanojević, *Narodna enciklopedija Srba, Hrvata i Slovenaca*, (srpski, ćirilično izdanje), IV. svezak, Zagreb 1924, i d. I, 754, II, 363, III, 319 itd.; Glušac V., *Nekoliko pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine*, Tuzla 1921, str. 59.

katolicizam u doba dinastije Nemanjića bijaše bio nasilno ugušen.[20]

Da se mnogi srpski povjesničari odvažuju na spomenutu, veoma pretjeranu tvrdnju, da se pojasniti time što oni prešutno ne prave nikakvu razliku među "vjerom i crkvenim posluhom" s jedne te "obredom i jezikom" s druge strane. Zbog toga upravo širokogrudnost Rimske crkve, koja je ujedinjenima (unijatima) uvijek dopuštala zadržati svoj istočni obred, bijaše trajno novim povodom isticanju prijelaza pravoslavnih na katolicizam. Pritom se uvijek ukazuje na slučaj Žumberka i posve nesrazmjerno uvećava doseg obraćenja. Na pravoslavnoj strani nema bojazni od takvih teškoća budući je pri prijelazu pojedinih sela i područja u Pravoslavnu crkvu svaki trag latinskoga obreda i katoličke vjeroispovijesti bivao tako brižno izbrisan, da pronalazak tragova povjesničara veoma često stoji velika napora.

K tomu srpski se povjesničari, kad pišu o uniji u hrvatskim zemljama, često služe veoma oštrim izrazima. Tako vodeći srpski povjesničar, Stanoje Stanojević, piše: "Kako bi srpskome narodu silom ili

---

[20] Resti, *Chronica Ragusina, Mon. Slav. Merid.* XXV, str. 66, 75; Jireček, *Geschichte der Serben,* II, str. 23; Bjelovučić, *Zahumska pravoslavna episkopija*, Dubrovnik 1928, str. 8, 9, 12. - Katoličko obilježje konavoskoga područja dokazano je, uz ostalo, i okolnošću što se uokolo Konavala prostirahu same katoličke biskupije (dubrovačka, trebinjska i kotorska).

prijevarom nametnuli uniju, katolički su vjerovjesnici, posebice isusovci, postupali bezobzirno i beskrupulozno, protuzakonito i nepravedno, nasilno i okrutno".[21]

Dostatno je, međutim, pročitati nekoliko radova mons. dra Šimraka[22] da se osvjedočimo kako su ovi

---

[21] *Istorija srp. naroda,* Beograd 1926, str. 288.

[22] Literaturi navedenoj u bilješci (3) valja pribrojiti: *Povijest Marčansko-svidničke eparhije i crkvene unije u jugoslavenskim zemljama,* u: *Bogoslovska smotra,* Zagreb 1924, str. 64-81, 161-187, 286-311, 412-482; 1925, str. 33-59; *Crkvena unija u sjevernoj Dalmaciji u XVII. stoljeću,* u: *Nova Revija,* Makarska 1928, str. 255-277; *Sveta Stolica i franjevci prema pravoslavnoj crkvi u primorskim krajevima,* u: *Nova Revija,* 1930, str. 22-38.
Kako se u ovoj stvari previše pretjeruje, pokazat će nam i sljedeći retci. Dokumenti Propagandina arhiva pružaju stalno nove dokaze kako je Sveta stolica istočne kršćane štitila od latiniziranja. "Sanctissimus et patres saepe rescripserunt: Graecos non esse ad ritum romanum trahendos, sed sufficere, si Romanae Ecclesiae incorporentur iuxta decreta S. Concilii Florentini" (*Starine* XXV, str. 166). Štoviše tu i tamo je provedba rimskih odluka ispadala na štetu katoličke vjeroispovijesti. Balthasar Krčelić iz Krbave izvješćuje o tome sljedeće: "Sclavoniae, Croatiaequae locis desolatis, desertisque per Turcarum excursiones redditis, postquam ad deserta haec impopulanda Rascianos, vulgo Vlahi vocatos, evocassent illocavissentque, eorum saluti erant consulendum. Facili negotio ad Sacra ritusque Romanos deduci poterant, immo a nostris Parochis Sacramentis providebantur templa frequentabant nostra, ipseque Petrus Domitrovitch ad episcopatum plane Zagrabiensem pervenit. Verum Roma haec difficultante, pronioreque ad indulgentiam, ut e ritu latino ad graecum quis transeat, ac ut e graeco ad latinum, ingens causata est confusio, plebsque arguere incepit, tutiora, sanctioraque esse debere graeca, quam latina sacra, cum Graecis non admitteretur ad latinos ritus transitus. Et qui transierunt, redire

prigovori u svakome slučaju barem pretjerani, a najvećim dijelom čak upravo nepravedni. Uostalom kad bi navedena tvrdnja beogradskog profesora bila ispravna, kako bi onda bilo moguće da srpske izbjeglice, što se useliše pod patrijarhom Arsenijem Crnojevićem (1690), u prakatoličkoj Hrvatskoj i Slavoniji, na čitavoj liniji, s izuzetkom Žumberka, unište već ostvareno ujedinjenje?[23]

---

cogebantur, eo effectu, ut non pauci ex Latinis ad Graecos transiverint, qui in ipsis legibus Predavcy vocantur" (*De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, notitiae praeliminares,* Zagreb 1770, str. 431). Kad bi doseljeni Srbi u Hrvatskoj bili lišeni svake slobode, kako to tvrde neki srpski povjesničari, onda bi bilo posve nemoguće shvatiti istinoljubivoga senjskoga biskupa Martina Brajkovića, koji godine 1700. piše caru o prilikama u Lici i Krbavi: "Episcopatum Segnensem quam Modrussensem seu Corbaviensem, ritus Graeci (hominibus) intueor abundare, adeo quidem, quod utriusque dioecesis meae ultra dimidium ex praestantioribus terris occupaverint, perversisque eorum dogmatibus multitudinem animarum infecerint, catholicas olim ecclesias plurimas desolaverint et pro conservatione gregum ipsorum converterint, effundentes venenum schismaticum vix alioque resistente. Quibus bene consideratis facile intelligi potest... manifestum periculum universae huius regionis... Quantis autem lacrymis deplorandus est Valachorum Episcoporum, hucusque facultate libera donatus agendi modus, qui tempore visitationis suae non tantum in schismate obstinatiores reddunt Valachos, verum et unitos... infandis sane modis rursum redire cogunt ad absorbendum schismatis venenum, semel feliciter eiectum" (Farlati, *Illyr. Sacrum*, IV, str.155).

[23] *Sjedinjeni biskupi u Marči, Opovu i Pakracu i Arsenije Crnojević,* u: *Spomenica grkokatolika Križevačke biskupije,* 1934, posebice str. 288-363.

Da bi se unijate potaknulo na povratak "srpskoj vjeri", bez ustezanja se posezalo za progonima, nasiljem, prijetnjama požarom, pa čak i umorstvom[24] Pod gornjom bi pretpostavkom bilo također nepojmljivo da veliki srpski patrijarsi, poput Ivana /Jovana/[25] (1592-1614), Pajzija /Pajsija/[26] (1614-1648) i Gabriela /Gavrila/[27] (1648-1654), mnogi biskupi i metropoliti, poput Bazilija iz Ostroga[28] u Hercegovini, Mardarija[29] i Besariona /Visariona/[30] iz Crne Gore, te brojni samostani, poput Zavale,[31] Tvrdoša,[32] Žitomislića[33] i Mile-

---

[24] *Ondje,* str. 276, 278, 301, 331, 332, 345.

[25] Šimrak, u: *Nova revija,* 1929, str. 257; Batinić, *nav. djelo,* II, str. 77-79; Theiner, *Mon. Slav. merid.*, II, str. 90-91.

[26] Šimrak, *De relationibus,* 3-6; *Nova revija,* 1929, str. 256-258. Šimrak, *De relationibus,* 3-5 80-87.
Si lamentavano infelici, che erano abanvano i loro antenati, che havevano messo il primo sasso in senza communione et confessione e senza il principale, senza stato il sacerdote se non doi volte, e quelle volte di notte.

[27] Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 220, 638 i. d., *Starine* XXV, str. 179-181; Šimrak, *De relationibus,* 5,6.

[28] Acta franc. Hercegovinae, br. 163, 166; Batinić, *nav. djelo,* II, str. 131-132; Šimrak, *Vasilije Jovanović (Ostroški) prema papama Aleksandru VII. i Klementu X.,* u: *Nova revija,* 1931, str. 173-185.

[29] Arhiv Propagande, *Scritt. rif.,* sv. 180, f. 315, 319, 357, 352; Šimrak, *De Relationibus,* 6-7.

[30] Šimrak, *De relationibus,* 80; Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 176, f. 206 r; Farlati, VII, 131.

[31] Arhiv Propagande, *Sritt. rif.,* sv. 436, f. 186-188; Acta franc. Herc., br. 196.

ševa[34] stajahu u najvećoj povezanosti, čak i u formalnoj uniji, sa Svetom stolicom, kako to dokazuju i sačuvane izvorne vjeroispovijesti![35] Ističemo, kako se sve ovo zbivalo u Turskome carstvu, u kojem se katolici nipošto ne mogahu služiti silom i terorom. Za rečene je pisce veoma neugodna[36] okolnost, što se najpopularniji noviji svetac Srpsko-pravoslavne crkve, i njezin navodno najveći čudotvorac, već spomenuti biskup Bazilije /Vasilije/ Ostroški, sjedinio s Katoličkom crkvom.

Ako se već želi govoriti o nasilničkim postupcima na vjerskome području, onda bi, tako nam se čini, bilo daleko opravdanije istinske krivice tražiti na grčkoj i srpskoj strani. U tijeku naše rasprave, poimence u poglavlju o progonu katolika od strane pravoslavnih hijerarha, jasno će se pokazati kako se ovi visoki dostojanstvenici u osmanlijskoj državi nerijetko služahu službenom turskom vlašću i prijevarom kako bi katoli-

---

[32] Theiner, *Mon. Slav. Merid.,* II, 160, Nr. CXC; Acta franc. Herc., br. 163, 166.

[33] Arhiv Propagande, *Acta,* a. 1683, f. 127 rv; *Scritt. rif.,* sv. 487, f. 177. /Prevod autorova citata s njemačkog/.

[34] Arhiv Propagande, *Scritt. rif.,* sv. 433, f. 70 r-71 v; *Nova revija*, 1928, 47 i d.

[35] Arhiv Propagande, *Scritt. rif.,* sv. 180, str. 352, sv. 433, f. 70-71; *Lett. Volg.,* sv. 19, f. 105; *Lettere antiche,* sv. 178, f. 167.

[36] *Rimokatolička propaganda, propali pokušaj prošlosti u operacijama sadašnjosti,* Nikšić 1932.

ke podvrgnuli svojoj jurisdikciji i potaknuli ih na otpad. Što bi se istom bilo moglo očekivati da je u ono doba na Balkanu opstojala čista pravoslavna država?

Čvrst oslonac slabo potkrijepljenoj pretpostavci o masovnim prijelazima pravoslavnih Srba na katolicizam pokušalo se naći u etnološkim radovima Jovana Cvijića i čitave suradničke skupine. U postojećoj narodnoj tradiciji sabirani su čak i najmanji tragovi, često veoma dvojbene dokazne snage, koji bi mogli posvjedočiti pravoslavnu prošlost pojedinih krajeva i obitelji.

Tako nastade mišljenje što danas prevladava, a što ga je Cvijić[37] na sljedeći način uobličio: "Pravoslavni u veliku broju prihvatiše katoličku vjeroispovijest. Žitelji čitavih predjela prijeđoše na katoličku ili unijatsku vjeru (sic!)." Prema njegovim zaključcima, u kojima se često spominje prijelaz na katolicizam,[38] a krajnje rijetko obrnuti proces, čini se, kako su tek u usamljenim slučajevima katolici prihvaćali pravoslavnu vjeroispovijest.

Ova teza ne ostade bez djelotvornih posljedica za vjerske odnose u Jugoslaviji. Srpsko-pravoslavna promičba među katoličkim Hrvatima, izgradnja brojnih pravoslavnih crkava i kapela u čisto katoličkim krajevima, kao npr. na dalmatinskim otocima, u Konavlima,

---

[37] *Seobe i etnički procesi u našem narodu,* Sarajevo 1922, str. 17.

[38] *Nav. djelo,* str. 3, 5, 16, 18, 20.

na Pelješcu itd. opravdava se "povijesnim" razlozima.[39]**

Gledom na vjerske prijelaze na slavenskome jugu zastupamo drukčije mišljenje. Mislimo kako je znatan dio katolika, posebice u nekim određenim područjima, prešao na srpsko pravoslavlje. Jedan, premda daleko manji broj pravoslavnih postali su katolicima, bilo istočnoga bilo latinskoga obreda.

Katolička nas istraživanja na ovome području ostavljaju na cjedilu. Pitanju promjene vjeroispovijesti posvetili smo prilično malo pozornosti, te ovaj problem zapravo još nije stručno i dostatno istražen.Djelomični izuzetak čine istraživanja mons. dra Janka Šimraka o uniji u 17. i 18. stoljeću. Susrećemo doduše katoličke povjesničare koji prigodomice spominju prijelaze katolika na raskol,[40] nu samo je jedan jedini ispravno pretpostavio kako je bilo prijelaza većega opsega: bio je to L. von Südland (dr. Ivo Pilar), koji je spoznao

---

[39] *Nova revija,* 1934, str. 246. i d.

** Prvotno područje trebinjske biskupije bilo je zapravo zaleđe Dubrovnika, obuhvaćala je današnje općine Trebinje (osim Popova koje je u sklopu humsko-stonske biskupije), Ljubinje, Bileću, Nikšić, Herceg-Novi, dio kotorske općine te na sjever Bar, Gacko - Vidi granice stare trebinjske biskupije u poznatoj Draganovićevoj karti: *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas,* Zagreb 1934., zatim Pandžić B., *De dioecesi tribuniensi et mercanensi,* u: *Studia Antoniana 12,* Roma 1959, str. XV.

[40] Batinić, *Djelovanje,* II, str. 152; Philalethes, *Politika bos. i herceg. franjevaca u prošlosti i sadašnjosti,* 59; Krčelić, *nav. djelo*, str. 431.

kako značaj ovoga problema tako i golemi opseg zla.[41] Dokazni postupak ne bijaše kod njega na istome stupnju s jasnom intuicijom.

Budući se ovdje radi o jednoj gotovo novoj znanstvenoj tezi, što se dobrim dijelom zasniva na dosad neobjavljenoj arhivskoj građi, to nam posao, otvoreno priznajemo, ne bijaše lagan. Zbog ograničenosti prostora, što nam stoji na raspolaganju, nije bilo moguće opširno donijeti dokumente na koje se pozivamo. Navodimo ih s točnom naznakom mjesta na kojem ih je moguće naći. U relativno kratku vremenu, što nam je stajalo na raspolaganju za rad u Propagandi, uspjelo nam je pronaći priličan broj dokumenata što se odnose na naš predmet, a ne dvojimo o tome kako će daljnje istraživanje iznijeti na svjetlo dana još mnogo važnoga i zanimljivoga.

---

[41] L. von Südland (Dr. Ivo Pilar), *Südslawische Frage und der Weltkrieg*, Beč 1918, str. 213, 279.

A. ČINJENICE I SVJEDOČANSTVA

1. Crna Gora

Crna Gora nedvojbeno spada u one balkanske zemlje u kojima je katolicizam prijelazom narodnoga mnoštva na raskol pretrpio najteže gubitke. U barskoj (Antivari) je nadbiskupiji, s izuzetkom 4 do 5 tisuća odanih katolika, netragom iščeznulo cjelokupno katoličanstvo. Zacijelo bi se isplatilo u jednoj zasebnoj raspravi obraditi ovaj predmet sam za se, budući da je slabo poznat a dijelom i neispravno prikazan. Kao primjer za to neka nam posluži poznati povjesničar i orijentalist dr. Ivan Marković, OFM. On je napisao izvrsnu studiju o dukljansko-barskoj metropoliji i o katolicizmu u Crnoj Gori;[1] ondje gdje raspravlja o propasti katolicizma, on istina više puta spominje prijelaz na islam,[2] dok o prijelazu na pravoslavlje, koji imaše daleko veći doseg i, dosljedno tomu, bijaše od daleko većeg značaja, šuti poput groba. Njegovu inače prodornu pogledu taj je predmet posve izmakao. Premda je ovdje riječ jedino o 17. stoljeću, ipak ćemo baciti letimičan pogled na raniju povijest Crne Gore.

Duklja (Dioclea) ili Zeta, današnja Crna Gora, bijaše u srednjem vijeku katolička zemlja.[3] Prema ljetopisu popa Dukljanina,[4] što bijaše napisan u drugoj polovici 12. stoljeća u Baru, ona je bila sastavnim dijelom Crvene Hrvatske, Croatia Rubea, države

---

[1] *Dukljansko-barska metropolija*, Zagreb 1902.

[2] *Nav. djelo,* str. 128, 134 itd.

[3] Balan, *De relatione fra la Chiesa Cattolica e gli Slavi,* (u hrvatskome prijevodu), Zagreb 1881, str. 61 i. d.

[4] Presbyter Diocleatis, *Chronicon Slavorum (Popa Dukljanina*

odvajkada katoličke. Svi dukljanski vladari i kraljevi bijahu katolici,[5] "filii carissimi Beati Petri" /najljubljeniji sinovi Blaženoga Petra/,[6] kao npr. istaknuti kralj Mihael I. (1051-1081). Njihovi zemni ostaci počivaju u benediktinskoj opatiji svetih Sergija i Bakha na obali Bojane.[7] U Crnoj je Gori u 12. stoljeću postojalo više biskupija, kao što su Duklja (Dioclea), Svač (Svacium), Ulcinj (Olcinium) i Bar (Antibarum), koji kasnije postade uglednom metropolijom sa 7 sufragana.[8] Utjecaj katolicizma bijaše toliko snažan da čak i Stevan Nemanja, utemeljitelj srpske dinastije Nemanjića i otac srpskoga narodnoga sveca, sv. Save, bijaše u Ribnici, u Duklji, kršten prema latinskome obredu.[9]

Spomen na nekoć katoličko obilježje Crne Gore sačuvan nam je ne samo u povijesnim dokumentima i ruševinama, poput onih benediktinske opatije Rtac (u papinskim dokumentima: Retez i Rotaz);[10] i neka mjesna imena u toponomastičkom pojmovlju upućuju na katoličko zapadno bogoslužje, kao npr. Križev Do u

---

Ljetopis), izdanje Crnčićevo, 1874; Marković, *nav. djelo*, 12, 14.

[5] Marković, *Dukljansko-barska Metropolija,* str. 56.

[6] Farlati, *Illyricum sacrum*, VII, str. 57; Jaffé, I, str. 625.

[7] Thalloczy, *Illyrisch-Albanische Forschungen* N. 16, I, 228

[8] Farlati, *Illyricum Sacrum,* VII, str. 30; Theiner, *Monumenta Slavorum Meridionalium,* I. sv., 8; pokazalo se da je bula Aleksandra II. iz 1067. (Farlati, VII, 17-18; Migne, P. L., CXLVI, 1323-1326) podmetnuta (Thálloczy-Jireček-Sufflay), *Acta et diplomata res Albaniae mediae Aetatis illustrantia,* I, 18-19).

[9] "Zbog nedostatka pravoslavnih svećenika bijaše Nemanja u pretežito katoličkoj Zeti kršten prema latinskome obredu" (Ćorović, poznati srpski povjesničar, u: *Narodna enciklopedija,* (ćirilicom), III, 41).

[10] Farlati, VII, 83; Theiner, *Nav. djelo,* I, 349.

općini Čevo kod Cetinja,[11] Martinovići kod Budve[12] i kod Andrijevice[13] itd. O tome će kasnije biti još riječi.

Za vladavine Stevana Nemanje 1170. godine Duklja je sjedinjena s Rašom (Rascia), kolijevkom srpske države. Time katolicizam, ugrožen od Srpsko-pravoslavne narodne crkve, počinje lagano ali sigurno nazadovati. Ovaj se pritisak često bijaše pretvarao u otvorene progone, u kojima su latinske crkve razarane a prelati zatvarani kao roblje.[14] To se događalo u doba avignonskog sužanjstva i posljednjih vladara kuće Nemanjića, posebice za vladavine kralja Milutina[15] (1282-1321). Njegov nasljednik, nesretni kralj Stevan Uroš III. (1321-1331), kojega je rođeni otac, zbog neke pobune, dao oslijepiti a, kasnije, njegov sin, Dušan Silni, zbog slična povoda, ugušiti u zatvoru, bio je prema katolicizmu obzirniji. Nove znakove nesnošljivosti i progona katolicizma susrećemo za vladavine najvećega srpskoga vladara Stevana Dušana, "cara i

---

[11] Aranđelović, *Imenik-Registar naseljenih mjesta Kraljevine Jugoslavije,* Beograd, II. B. 563.

[12] *Ondje,* II, 665.

[13] *Ondje, nav. mjesto.*

[14] "Schismatici perfidi... nimium persequuntur dictos catholicos et permaxime ecclesias latinorum destruunt, dissipant et invadunt praelatos et captivant et plura inexquisita mala faciunt". (*Anonymi descriptio Europae Orientalis anno 1308,* izdao Old. Gorko, Krakov 1916).

[15] *Duklj.-bar. metrop.,* 111.

despota Srba, Grka i Bugara" (1331-1355), i njegove udovice Jelene Bugarske.[16]

Nakon dinastije Nemanjića na vlast su u Duklji došli Balšići (1360-1421). Njihovi su se vladari ne samo iskreno trudili oko napretka katoličke vjeroispovijesti nego su 1368.[17] godine i sami prešli na katolicizam (braća Sracimir, Juraj i Balša). Ipak se katolicizam nikad više nije mogao posve oporaviti, te je, posebice zbog postupna prodora Turaka, sve više uzmicao. Za nas je posebice zanimljivo znati, je li još do 17. stoljeća bilo katolika u Duklji?

Ukoliko se ovo pitanje odnosi na crnogorsku obalu, tj. na područje od mora i Bara do Skadarskoga jezera, na nj se općenito, kako sa strane katoličkih tako i sa strane pravoslavnih pisaca, potvrdno odgovara. Međutim, da snažan uzmah katolika u ovome području valja poglavito pripisati prijelazu na srpsko pravoslavlje, a ne jedino iseljavanju kod povjesničara Crne Gore. Pa ipak dokumenti o tome govore posve jasnim jezikom. Franjevac Bogdan Jelić piše 19. lipnja 1634. iz Spiča (Spizza) kod Bara (Antivari) Propagandi kako je gotovo u potpunosti katoličko mjesto Spič, s više od 120

---

[16] Marković, *Gli Slavi ed i Papi*, II, 378-384; Farlati, *Illyr. Sacr.*, VII, 77-78; Inocent VI., u pismu od 26. listopada 1356, govori o "monasterium S. Benedicti Drivastensis dioecesis in Regno Rassiae consistens et ab Regni schismaticis quasi totaliter dissipatum..." (kod Markovića, *Duklj.-bar. metrop.*, str. 111); Dušan je izdao stroge zakone proti otpadima na "latinsku herezu" i proti mješovitim brakovima među kršćanima i poluvjernicima (tj. katolicima), Jireček, *Geschichte der Serben*, II, 20.

[17] Theiner, *Monumenta Slavorum Meridionalium*, I, 261-264.

kuća, zbog nedostatka svećenstva sad najvećim dijelom postalo pravoslavnim mjestom. U susjednom selu Sosini nalazi se 340 katolika, nu oni su to jedino po imenu, budući su posve zaraženi raskolničkim obredom i običajima. Misionar Jelić izložen je trajnim progonima, i to daleko više onima od strane pravoslavaca negoli onima od Turaka.[18]

Izvješće oca Jelića potvrđuje jedno pismo barskih građana od 28. lipnja 1634. u kojemu mole Propagandu da konventualca Antonija Casolari-Borissija imenuje barskim nadbiskupom. Oni spominju prijelaze u svojoj nadbiskupiji, posebice one u Spiču

---

[18] "... Arrivai qui alla mia misera et infelice Patria, villa detta Spiza nella diocese d'Antivari, occupata dali barbari Mahomettani del 1571, quando se ne ritrovarano almeno 120 case, quasi tutte de catholici, dove hora per il mancamento delli sacerdoti catholici se ne ritrovano la maggior parte delli scismatici. Dove che vedendo tal disordine et extrema necessita di aiuto spirituale (per li) deviati dal vero sentiero, mi risolsi, con lecenza però, alli prieghi del Signor Vicario d'Antivari, d'assister alla cura delle povere anime, non solo della mia Patria, ma ancora d'un altra villa detta Sosina, nella quale si ritrovano d'anime catholiche circa 340 per incaminargli alla verità ed osservanza catholica, com'anco per amministrargli li SS. Sacramenti, non essendovi delli sacerdoti catholici, che commodamente potessero far un tal officio; che per mancamento di ciò, molti, anzi la maggior parte, per non dir tutti, erano infettati delli riti, superstitioni et osservanze de scismatici, benche non portassero anco il nome de scismatici. Dove che sono anni tre, che assisto... con moltri patimenti et continue persecutioni delli scismatici molto più che delli barbari, anzi (con) pericoli della vita... ho preso espediente a ricorrer con ogn'humilta alli piedi delle loro Eminenze Revme... che sia provisto alla povera detta mia Patria..." (Arhiv Propagande, *Lettere riferite,* sv. 125, fol. 375 r, v).

(Spizza), do kojih dolazi zbog nedostatka svećenika. Pogibao traje i mnoge duše propadaju. Zbog toga im je potreban osobito zauzet biskup, koji bi trebao biti podrijetlom iz tih krajeva.[19]

U istom je smislu Propagandi 8. listopada 1634. pisao i albanski franjevac o. Marko Scura iz Dubrovnika. On opisuje nesebičnu djelatnost i velike žrtve misionara Jurja Vuškovića u Crnoj Gori, koji nekoć bijaše kanonikom hrvatske (ilirske) crkve sv. Jeronima u Rimu, te moli sv. zbor da spasi ostatak onih katolika u barskoj nadbiskupiji kako ne bi prešli na raskol i na istočni obred. To su već učinili mnogi katolici pošto bijahu primili sakramente iz ruku pravoslavnih svećenika.[20]

Već spomenuti zauzeti misionar Vušković opisuje, iz Šestana pokraj Bara 16. lipnja 1634, veliki nedostatak svećenika u Crnoj Gori te nedostatnu skrb biskupovu za svoje stado. Zbog nedostatka dobrih

---

[19] Havendoci soggiogati la forza Turchesca, già dal 1571 fin adesso in travagli continui, al meglio che havemo potuto, ci semo mantenuti nella sta fede catholica Romana, et sebene per la paucità delli sacerdoti dalla povertà causata per la perdita dei beni ecclesiastici, molti siamo mancati dal vero non di meno ancora in benissimo numero ci ritroviamo nella vera fede... Supplichiamo, che si compiacino di darci questa consolatione (P. Casolari-Borissi per arcivescovo) stando in procinto di perder l'anime... (Arhiv propagande, *Lettere riferite,* sv. 152, f. 246 r, v).

[20] "... (Vušković) racomanda detta Diocese con ogni affetto di cuore acciò ella con quella S. Congregatione habbino riguardo, che quel residuo de christiani non vada al rito scismatico, come ha fatto per il passato battezzando, sponsando et in extremis communicando etc... (Arhiv Propagande, *Lettere riferite,* sv. 152, f. 205 v).

pastira najveći je dio katolika u onim krajevima prešao na raskol i na islam.[21]

Prešavši jedanput na pravoslavlje, narod se više nije vraćao natrag. Stvar se više nije dala popraviti. Prema popisu pučanstva od 1921. godine imao je okrug Bar 32.363 stanovnika; od toga broja 4.410 bijahu katolici, 15.208 pravoslavci i 12.705 muslimani.[22] S izuzetkom barske okolice, danas u Crnoj Gori nema starosjedilačkoga katoličkog pučanstva, osim nekolicine Albanaca u onim područjima što nakon Balkanskog rata (1912-1913) bijahu priključena Crnoj Gori.

Još je manje poznata međuvjerska povijest u središnjem dijelu Crne Gore, u području rijeke Zete i Morače. Već smo ranije spomenuli kako i ovdje najvećim dijelom bijaše prevladavao katolicizam. Koliko mi je poznato, još nitko nije postavio, a kamo li odgovorio na pitanje: kako je i zašto ovdje nestala katolička vjera? Ni mi ovdje nećemo ovaj teški i nedostatno istraženi problem riješiti. Želimo jedino ispraviti ovo ili ono neispravno mišljenje o ovome predmetu, te navesti neka nova izvješća o posljednjim katolicima u unutrašnjosti Crne Gore.

Pravoslavni spisatelji obično nerado govore o katoličkoj prošlosti zemlje "Crnih gora". Od katoličkih

---

[21] "... maggior parte di questi populi si sono fatti scismatici e Turchi per causa che non hanno delli buoni pastori" (Arhiv Propagande, *Lettere riferite*, sv. 152, f. 205 v).

[22] *Statistički pregled Kraljevine Jugoslavije*, str. 18-19, (Beograd 1930).

pisaca ni već spomenuti Marković ni mons. Hudal[23] ništa ne znaju o katolicima središnje Crne Gore u 16. i 17. stoljeću. Mons. Hudal piše: "Katolicizam bijaše u Crnoj Gori posve iščeznuo nakon vladavine Crnojevića".[24] Prema Stanojeviću[25] to se zbilo 1499, kad je Juraj Crnojević u Carigradu prešao na islam, a Zeta (Duklja) postala dijelom skadarskog sandžaka. Prema novim dokumentima stvar stoji posve drukčije.

Kad se crnogorski misionar Juraj Vuškov vratio iz Rima, posjetio je 1633. godine plemena Bjelopavliće i Grude. Svugdje bijaše primljen s neopisivom radošću. "Jadikovali su nesretnici, da su napušteni od svih (i) od Svete Stolice, i proklinjahu svoje pretke koji staviše prvi kamen na ono mjesto, što umiru kao životinje, kako govorahu, bez pričesti i ispovijedi i bez najvažnijega, bez krštenja. Već dvanaest godina ne bijaše među njima svećenika osim dva puta, a i tada po noći." U Crnoj Gori vladaše tada zastrašujući nedostatak svećenika i duboka duhovna nevolja. U Bjelopavlića plemenu bijaše još uvijek 200 katoličkih obitelji, barem po imenu; ostavljene od svih, one otpadoše u praznovjerje. 90 obitelji već bijaše otvoreno ispovijedalo islam.[26]

Jedno pismo misionara Vuškovića od 16. lipnja 1635. sadrži posljednje vijesti o katolicizmu u području

---

[23] *Die Serbisch-ortodoxe Nationalkirche,* Graz 1922.

[24] *Nav. djelo,* str. 11.

[25] *Istorija Srpskog naroda,* Beograd 1910, str. 191.

[26] Arhiv Propagande, *Lettere riferite,* sv. 151, f. 366 r, v; f. 367 r, v.

rijeke Zete i Morače. On bijaše ponovo pohodio ista plemena, kojom je prilikom u Velikome tjednu na tisuće osoba s velikom pobožnošću primilo sakramente pokore i euharistije.[27] Kasnije se ostvarila bojazan naprijed spomenutoga oca Scura da Croja: oni su prešli na pravoslavlje. Vidjevši kako se u Crnoj Gori nalaze samo dvojica svećenika, on i još jedan onemoćali starac, Vušković je pismeno izvijestio Rim o svome uvjerenju kako će najveći dio katoličkoga puka prijeći na raskol.[28] Nedugo nakon toga uslijedio je otpad od katoličke vjere.

Otpad katolika, kako se čini, napredovaše u 17. stoljeću veoma brzo. Prema izvješću zauzetoga barskoga nadbiskupa Marina Bizze bijaše u unutrašnjosti Crne Gore još u 1610. godini više plemena katoličke vjeroispovijesti, i to: Bjelopavlići, Piperi i Bratonožići u potpunosti, a Kuči samo jedna polovica.[29] Slična je vijest sadržana u opisu skadarskoga sandžakata od M. Grbičić-Bolizze iz 1614. godine. Plemena u središnjoj Crnoj Gori bijahu tada dijelom katolička (npr. Bratonožići), dijelom pravoslavna,[30] 25 godina kasnije bijahu već dva od ovih plemena u potpunosti, a druga dva (Kuči i Bjelopavlići) oko polovine pravoslavci. Zanimljivo je da izvješće nadbiskupa Bizze svoju djelomič-

---

[27] Arhiv Propagande, *Lettere riferite*, sv. 152, f. 205 v.

[28] "Credo, che maggior parte se farano Scismatici..." (Arhiv Propagande, sv. 152, f. 205 r, v).

[29] *Starine Jugosl. Akademije*, XX. B., str. 136-137.

[30] Rovinski, *Černagorija*, I. B., 809, kod Erdeljanović dr. Iovan, *Bratonožići*, u: *Naselja srp. zem.*, VI. B, 458.

nu potvrdu nalazi u rezultatu istraživanja o podrijetlu pučanstva, što ih rijetkom energijom promicahu Jovan Cvijić i njegovi suradnici. Dokazano je da otprilike polovina svih Kuča bijahu nekoć katolici. To posebice vrijedi o rodovima Mrnjavčevića (330 obitelji) i Drekalovića (800 obitelji), sve u svemu oko pet tisuća duša.[31]

Ipak i na pravoslavnoj strani nalazimo jednu izravnu potvrdu naprijed navedenoga. Sadržana je u povijesti Crne Gore od Sime Milutinovića-Sarajlije. Kao povjesničar Milutinović zaslužuje malu pozornost, nu njegovim posredstvom ipak imamo nekoliko vrijednih svjedočanstava, posebice iz onog razdoblja od kojega njega rastavljaše samo kratki vremenski razmak. Među ta svjedočanstva ide i priopćenje o prijelazu katolika središnje Crne Gore na srpsko pravoslavlje.

"Preuzvišeni je metropolit Rufin,[32] vraćajući plemena Kuče, Bratonožiće i Drekaloviće iz rimske vjere na istočno pravoslavlje, učinio osobitu uslugu pravoslavlju i istodobno znatno unaprijedio srpstvo. Nedugo prije toga bijahu svećenici iz Albanije namamili ova plemena da prijeđu na njihovu vjeroispovijest. Oni su naime susjedi s Albancima, s kojima se i dalje povezuju bračnim vezama, nu sada, prema pouci i zakletvi istoga

---

[31] Stanojević, *Narodna enciklopedija SHS,* (ćirilično izdanje), II sv. str. 513. Kod Erdeljanovića, *nav. djelo,* 460, 466.

[32] Postoje dvojica crnogorskih biskupa imenom Rufin u 17. stoljeću: Rufin I (1593-1639) i Rufin II Boljević (1673-1685). *Milutinović* misli na Rufina I. To se bolje slaže s *Ruvarcem* (Montenegrina, Zemun 1899, str. 44), premda narodna predaja (Erdeljanović, *nav. djelo,* 466) obraćenje Kuča pripisuje Rufimu II.

metropolite, lukavije negoli su to činili ranije: oni se naime i danas žene Albankama, ali ne dopuštaju Albancima uzimati njihove žene; tako su sva nastojanja rimske Propagande uzaludna".[33]

Za nas je ovdje od najveće vrijednosti potvrda činjenice prijelaza katolika na pravoslavlje pod utjecajem crnogorskoga metropolite Rufina. Budući se ovo svjedočanstvo slaže s drugima, u potpunosti ga prihvaćamo. Nasuprot tome odbacujemo tvrdnju kako se ovdje radi o ponovnu povratku nekoć pravoslavnoga pučanstva. Za nju u dokumentima nema nikakve potvrde, nego baš naprotiv. Pripadnici plemena Kuči po svome su jeziku i danas dijelom Albanci, a ranije to bijahu daleko više;[34] a i oni, poput svih njima srodnih plemena sjeverne Albanije oko Skadra, pripadahu isključivo Zapadnoj crkvi. Onu Milutinovićevu tvrdnju smatramo odrazom pretjerana i ograničena patriotizma. Milutinović u svojoj knjizi na više mjesta[35] oštro napada katolike, predbacuje im masovno trovanje srpskih redovnika, ponekad do 72 odjednom - najčišći proizvod mašte jednoga mrzitelja katolicizma! - te ih još optužuje kako tim činom žele zadobiti naklonost Turaka i njihova "takozvanog božanstva"!

U drugoj polovini 17. stoljeća nema u unutrašnjosti Crne Gore nikakva traga katolicizmu. Sačuvano

---

[33] Simo Milutinović-Sarajilja, *Istorija Crne Gore od iskona do novijega vremena,* (ćirilicom), Beograd 1835, str. 25.

[34] Stanojević, *Narodna enciklopedija,* II, sv. str. 513.

[35] *Nav. djelo,* str. 12, 13, 27, itd.

je jedno prilično opširno izvješće iz 1671. godine[36] u kojemu nema više ni riječi o bilo kojim katolicima u Crnoj Gori izuzev onih u okolici Bara.

Razmotrimo li sve ovo još jedanput, dolazimo do zaključka kako je još u prvim desetljećima 17. stoljeća u Crnoj Gori živio veći broj katolika, i to ne samo u priobalju u okolici Bara, nego i u unutrašnjosti, u tzv. brdima, na obalama Zete i Morače. Bijahu to posljednji ostaci katolika u nekoć katoličkoj zemlji. Njihov se broj kao i utjecaj neprekidno smanjivao od onoga doba kad srpska dinastija Nemanjića bijaše zadobila vlast nad katoličkom Dukljom (Dioclea). Kasnije, posebice u doba turske vladavine, puk bijaše ostao bez svećenika. Budući nije imao dostatna znanja o svojoj vjeri, a ipak želio udovoljiti svojim duhovnim potrebama, puk je primao sakramente iz ruke pravoslavnoga svećenstva, posebice redovnika. U dokumentima se iznovice spominju nekadašnje katoličke crkve u kojima već u ono doba bijaše održavano katoličko i pravoslavno bogoslužje.[37] Puk se odvojio od Katoličke crkve i upao u raskol, a da mu to ne bijaše jasno, niti bijaše točno znao kako. Već smo spomenuli kako su katolici nerijetko prelazili na islam. Nije isključeno da je kasnije, kad su u doba metropolite Danila i na njegov mig, u božićnoj noći (1707. ili 1709.), muslimani jednoga dijela Crne Gore stavljeni pred izbor između sigurne smrti ili

[36] Arhiv Propagande, *Visite e Collegi*, sv. XXV, f. 115-123.

[37] Ondje, *Lettere riferite*, sv. 547, f. 242-246 itd.

nasilnoga krštenja, neznatan dio ovih "Turaka" prešao na pravoslavlje.[38]

Znatan bijaše gubitak vjernika Katoličke crkve u Crnoj Gori. Samo je pleme Bjelopavlića oko 1921. godine brojilo - 14 tisuća duša,[39] s onima što iseliše dvostruko.

2. Otpad katolika trebinjske biskupije

U najbolnije događaje, spomen kojih nam je povijest katolicizma u Bosni i Hercegovini sačuvala, ide nedvojbeno prijelaz gotovo svih katolika trebinjske biskupije (u njenim nekadašnjim granicama) na istočni raskol. To je tim značajnije što se taj prijelaz zbio u najbližoj blizini, takoreći na vratima posve kršćanske, od Turaka nikad osvojene Dubrovačke republike. Dubrovnik je stekao najveće zasluge za katoličku vjeru u Bosni i u Srbiji, zbog čega pape i sabori Republici često podjeljivahu najveće pohvale.[40] Pa ipak u po-

---

[38] Hadrović, *Kratak pregled povijesti Crne Gore,* Sarajevo 1917, str. 44; Ćorović, *Crna Gora,* u: *Narodna enciklopedija SHS,* I, 393. L von Südland, *Die Südslav. Frage,* 279; Dr. Petriniensis, *Bosnien und das kroatische Staatsrecht,* Zagreb 1898, str. 50; Stanojević, *Istorija Srpskog Naroda,* 1926, str. 290; Ćorarić u: *Nar. encikl. SHS,* (crnogorsko izdanje), I. str. 393.

[39] Stanojević, *Nar. encikl.,* (hrvatsko izdanje), I. str. 228.

[40] Engel-Stojanović, *Povijest Dubrovačke republike,* 97, 163, Farlati, VI, 21; dobar uvid u ovaj predmet pruža predgovor u: *Avvisi di Ragusa* od Iv. Dujčev, *Orientalia Christiana Analecta,* 1935, br. 101.

dručju, što neposredno graniči s Dubrovačkom republikom, bijaše katolička vjeroispovijest gotovo do temelja uništena, a najvjerovatnije bi do danas ostala netaknutom, da je Dubrovnik u kritičkim vremenima stavio na raspolaganje nekolicinu svećenika. Začuđuje kako nijedan proučavatelj povijesti ovaj masovni prijelaz niti zamjećuje niti kritički ocjenjuje. Koliko nam je poznato taj je predmet prvi put dotaknut u našemu članku: *Tobožnja Stjepanska biskupija - Ecclesia Stephanensis - u Hercegovini* u povodu objave izvješća franjevca Dominika Andrijaševića, biskupa Narone (pogrešno nazvane Stefano, "Ecclesia Stephanensis").[41] U svome članku *Duhovni pastiri, slike iz kršćanske prošlosti Bosne i Hercegovine*,[42] opisujući radove oca Jul. Mancinellija u Hercegovini, isusovac Fr. Ks. Hammerl spominje doduše takve okolnosti iz kojih bi se moglo zaključiti o prijelazu katolika. Nu on osobno takav zaključak nije izrijekom povukao.

Nije poznato kad je uspostavljena trebinjska biskupija (Ecclesia Tribuniensis). Nasuprot Faraltijevu mišljenju,[43] kako osnutak ove biskupije seže u 9. stoljeće, nedvojbeno je kako prvi sigurni spomen ove crkve nalazimo u jednome otpisu pape Aleksandra III. iz

---

[41] *Tobožnja, Stjepanska biskupija - Ecclesia Stephanensis u Hercegovini*, u crkveno-povijesnome časopisu *Croatia sacra*, 1934, 7, 29-58.

[42] *Travnička spomenica,* Sarajevo 1932, 76-94, osobito 93.

[43] *Illyr. Sacr.*, VI, 289.

1167. godine.[44]** Pod srpskom dinastijom Nemanjića bijahu trebinjski biskupi izloženi mnogim progonima.[45] Nu pošto su, nedugo nakon propasti bosanskoga kraljevstva, Turci zaposjeli i Hercegovinu, položaj se tamošnjih katolika sve više pogoršavao. Biskupi bijahu napustili svoje stado i povukli se u Dubrovnik, gdje često obnašahu službu generalnoga vikara dubrovačkoga nadbiskupa za duhovno područje.[46] Anto Primi, franjevac, trebinjski biskup, mogao je 1865. s punim pravom pisati:[47] "Ne pamti se da je ikada u tome kraju stolovao ijedan biskup poslije Turčinova dolaska, nego u Dubrovniku koji je blizu, odakle su u pogodna vremena išli posjećivati biskupiju."*

Svjestan velikih zala što proistječu iz odsutnosti biskupa, Rim je trajno inzistirao na obvezi čuvanja

---

[44] Thalloczy-Jireček-Šufflay, *Acta et diplomata res Albaniae Mediae Aetatis illustrantia*, sv. I/II, Vindobonae 1916, 1918, br. 95, str. 32.

** U novije vrijeme se bula pape Benedikta VIII. od 27. rujna 1022. (*Dubrovački arhiv, bečka skupina b.b.*), više puta objavljivana, općenito smatra autentičnom te je ona prvi spomen trebinjske biskupije. Sama biskupija je vjerojatno utemeljena u drugoj polovici X. st. - Usp. *Tisuću godina trebinjske biskupije*, u *Studia Vrhbosnensia I*, Sarajevo 1988, str. 52-57.

[45] Jireček, *Geschichte der Serben*, II, 22; Farlati, Vi, 291.

[46] *Farlati*, VI, 299, 307.

[47] *"Ne vi è memoria, che mai habbia risseduto in quella parte alcun Vescovo, doppo che entrò il Truco, ma in Ragusa, da dove come da luoco convicino andavano à tempi debiti à visitare la dioecese." Arhiv Propagande, *Scritt. riferite*, sv. 492, f. 85 v.

sjedišta. Sveti se zbor ljuti i na inače veoma zaslužnoga biskupa Prima, koreći ga zbog nečuvanja sjedišta.[48] Daleko bi nas odvelo ako bismo ovdje htjeli iscrpno opisati povijest trebinjske biskupije. Neka bude dosta navod kako se, prema rimskim konzistorijalnim aktima,[49] još 1520. "biskupija doduše nalazi u nevjerničkim područjima (partibus infidelium), ali unatoč tome ima velik broj klerika i kršćanskih laika". Jedva jedno stoljeće kasnije bijaše Ambrozije, trebinjski biskup (1609-1615), primoran izvijestiti Rim o potpunoj propasti svoje biskupije: "U Popovu postoje oko četiri katolička zaseoka. Nevjernici su porušili mnoge crkve, kojih se temelji i zidovi vide, i lako bi se dale obnoviti... biskup stoluje u gradu Dubrovniku... biskupija je bez svećenstva i bez crkve..."[50]*

Iz navedenih izvješća nije moguće dokučiti, što se u tijeku 16. stoljeća dogodilo s tako brojnim katolicima. Rado bismo znali kako je i na koji način iz trebinjskoga okruga nestao Rimskoj crkvi odani puk, premda tamo postojahu ne samo biskupsko sjedište,

---

[48] *Ondje,* sv. 464, f. 297 v.

[49] *Farlati,* VI, 306.

[50] * "In terra Popovum circiter quatuor sunt casalia catholica. Sunt multae Ecclesiae dirutae ab infidelibus, quarum videntur fundamenta et muri et facile possent in pristinum restitui... Episcopus residet in civitate Ragusi... Episcopatus est absque clero et ecclesia..." *Ondje,* 304.

nego i kaptol i jedan benediktinski samostan, u Čičevu.[51]

O masovnome iseljavanju zacijelo ne možebiti ni govora. O tome naime, kao prvo, ništa ne doznajemo iz dokumenta, a povrh toga, usko područje oko Dubrovnika ne bi bilo u stanju tako veliko mnoštvo izbjeglica prihvatiti niti bi se ova kršćanska republika, iz straha od Turaka, bila odvažila prihvatiti ih.

U dokumentima što ih je izdao Farlati[52] nema ni riječi o prijelazu i raskolu. Bezuvjetni muk vlada i u pismima biskupa Krizostoma Antića, benediktinca, (1615-1647), što su u znatnome broju sačuvana u arhivu Propagande.[53] Takav muk u okolnostima te vrste, što ga je uostalom u sličnim slučajevima moguće pratiti i kod drugih poglavara, pobuđuje veliko nepovjerenje. Pretpostavimo li činjenicu prijelaza kao dokazanu - a da to moramo učiniti, pokazat će ono što slijedi - onda se Krizostomovo ponašanje ne može pojasniti nikako drukčije doli strahom od ukora i bojazni od neprilika vezanih uz sjedište. Da je Farlati ispravno pojmio ovo stanje, ne bi, unatoč nekim biskupskim krepostima, bio mogao hvaliti Krizostoma

---

[51] Jireček, *Geschichte der Serben,* II, 22; Farlati VI, 298; Jac. Luccari, *Annales Ragusini,* III, 101. Karakteristično kako neki srpski povjesničari pokušavaju ovaj predmet drukčije prikazati. Beogradski sveučilišni profesor dr. Petković dvoji, je li samostan bio katolički ili pravoslavni (Stanojević, *Narod. Enciklop.,* IV, 852). Nasuprot tome Davidović sa "sigurnošću" dokazuje kako se ovdje radi o srpsko-pravoslavnome samostanu *(Srp. prav. crkva, 18).*

[52] *Nav. djelo,* Vi, 297-318.

[53] *Scritt. riferite,* sv. 58, sv. 151.

kao "jednoga za obje svoje crkve najzalužnijega" pastira.[54]** Naša je prvotna namjera navesti ovdje kronološkim redom one dokumente u kojima je prijelaz katolika izravno posvjedočen.

O. Julije Mancinelli, isusovac, (1357-1618), koji je oko 1580. obnašao službu teologa kod dubrovačkoga nadbiskupa, ostavio nam je dragocjena pojašnjenja o trebinjskome području.[55]* U njegovu životopisu, sastavljenu od o. Cellesija, isusovca, veoma je jasno posvjedočen prijelaz trebinjskih katolika: "Latinski svećenici, ne mogavši trpjeti ni ropstvo Turčinu ni životnu nestašicu, te zbog nedostatka primanja, prepustili su brigu o ovim napuštenim dušama neotesanim i neukim svećenicima, koji su motikom i plugom priskrb-

---

[54] Farlati, *nav. djelo,* VI, 314.

** Autor je prestrog prema biskupu Antiću, jednom od najagilnijih trebinjskih biskupa. Veliki otpadi katolika na području biskupije dogodili su se očito davno prije njegova nastupa. Pretpostavljamo da su konačni udarac katolicizmu zadali progoni u početku XVI. st. Njegov prethodnik biskup Ambrozije Gučetić - sudeći prema njegovu izvještaju iz 1610. (Pandžić, *nav. djelo,* 109) - zna samo za vjernike u Herceg Novom i u nekim selima Popova.

[55] * "Sacerdoti latini, non potendo soffrire , e la servitù del Turco, e la penuria del vivere per le mancanze d'entrare, havean ceduto la cura di quell'anime abbandonate à preti rustici, e ignoranti, che con la zapa, e coll'aratro procacciavano il vitto necessario à se, alle mogli, e figli loro. Dalla mancanza de medesimi sacerdoti latini quasi tutti quei popoli erano divenuti di rito greco..." *Vita del servo di Dio Padre Giulio Mancinelli, della Compagnia die Gesù,* Rim 1668, 114.

ljivali potrebnu hranu za sebe, za žene i svoju djecu. Zbog nedostatka sitih latinskih svećenika skoro svi ovi ljudi prijeđoše na grčki obred..."

Neobjelodanjena biografija o. Mancinellija,[56]* što ju je on sam korigirao, riše preduboku duhovnu nevolju ostavljenih katolika.

"... Ovi ljudi bijahu veoma zanemareni, mnogi umirahu bez ispovijedi i bez ostalih sakramenata... Nailazili su na mjesta, gdje bijaše prošlo i četrdeset godina da nisu vidjeli lice svoga svećenika. Nalazili su mnoge razotkrivene i opustošene crkve među brdima... kaleže od kalaja... (Grci) su se raširili po cijeloj zemlji Turčinovoj, također i po mjestima koja su bila kršćanska latinska zbog gore rečenoga razloga (tj. latinski svećenici 'bijahu otišli ne želeći služiti bez primanja')".

Ovdje je nemoguće opisati izvanrednu radost puka s dolaska misionara i sa slušanja Božje riječi ("uskrsavahu mnoštva sv. Ivana u pustinji")* kao ni njegov sjajni kršćanski život; iz cjelokupna izvješća

---

56 * "...Quei popoli erano molto abbandonati, de quali molti morivano senza confessione, et senza gl'altri sacramenti... Trovarono luochi, dove erano corsi quaranta anni senza mai vedere faccia di prelato loro. Trovarono molte chiese scoperte et deserte tra monti... Li calici di stagno... (i Greci) sono sparsi per tutto il paese del Turco ancora nei luochi che erano di christiani latini per la sopra deta cagione (scl. i preti latini sono partiti non volendo servire senza entrate".

* "parevano le turbe di S. Giovanni nel deserto", Arhiv Družbe Isusove, *Vitae*, sv. 42, 124-129; Također su: *Vitae*, sv. 41, 169-176.

proizlazi kako Crkva već u ono doba bijaše izgubila najveći dio svojih vjernika koji, čini se, bijahu veoma pobožni i čestiti, ali i lakovjerni i nepoučeni.

Godine 1622. poslaše biskupi iz Albanije Andrijašević i Medvedović (Orsini) sv. zboru Propagande dopis[57] u kojemu traže da stara biskupija Narrona (koja već u 7. stoljeću bijaše prestala postojati) dobije biskupa "budući žalosno stanje u gornjem Iliriku, njihovoj domovini, bijaše veoma uznemirilo duh i duševni mir (obojice) biskupa". Obojica bijahu rodom iz Popova u trebinjskoj biskupiji.[58]** Nažalost izvješće ovih biskupa još nije pronađeno. Nedvojbeno je u njemu bilo riječi o masovnome prijelazu budući oni bijahu molili da se upravo za sjedište u Narroni imenuje biskup "kako bi se sačuvali oni što su još katolici".[59] Ovo s izvjesnošću proizilazi iz naznake sadržaja ovoga dopisa, što ga je priložio Propagandin tajnik. Katolici su naime u Hercegovini dosad još uvijek brojni budući posjeduju 16 crkava. Međutim postoji velika pogibao "od zavođenja katolika od strane raskolnika i Turaka, jer u tim krajevima kao i u okolici već se

---

[57] Arhiv Propagande, *Scritt. riferite,* sv. 382, *Memoriali,* anno 1622, f. 108 r, 113 v.

[58] Farlati, VII, 326; *Acta Franc. Hercegovine,* I, 75 i. d.
** Izvještaj je objavio B. Pandžić, *nav. djelo,* 109-112. Za područje Popova pišu: "La cura in questa provincia hanno tenuto li Padri della provincia di Ragusa di quelli cattolici. Però con tanta negligenze che più di 12 villaggi da fatto si sono fatti scismatici, et in qelle terre ancora cattoliche, molte famiglie". *Ondje, 111.*

[59] Isto kao pod A. 2.

vidjelo da su mnogi katolici postali raskolnicima i Turcima."[60]*

Za nas je od osobite važnosti onaj odlomak u kojemu biskupi predlažu trojicu vrijednih kandidata, kako bi jedan od njih bio promaknut na biskupsku stolicu u Narroni.

1624. godine biva biskup Andrijašević, pošto bijaše protjeran iz svoga albanskoga biskupskoga sjedišta Skadra, premješten na biskupsku stolicu u Narroni koja već nosi krivo ime stjepanske ili mostarske biskupije.[61] Od njega imamo više svjedočanstava o prijelazu trebinjskih katolika na raskol. Ta ćemo svjedočanstva ovdje većim dijelom nabrojati. Auktor nigdje ne riše cjelovitu sliku ovoga prijelaza, nego prikazuje samo pojedinačne slučajeve iz kojih, uz nešto napora, možemo dobiti cjelovit pregled.

Koncem 1625. godine dođe otac Dominik Andrijašević u svoju novu biskupiju. Uskoro počinje izvješćivati Rim o procesu prijelaza, a na to se kasnije više puta vraća. 16. studenoga 1626. pisao je iz Graca:[62] "Nakon što sam obišao veći dio svoje razorene

---

[60] * "della sedutione di cattolici da scismatici e Turchi, come in quei loughi e nei circonvicini s'è già veduto, che molti cattolici si sono fatti scismatici e Turchi..." *Isto,* f. 113 v.

[61] Arhiv Propagande, *Acta,* sv. 3, f. 168.

[62] * "Havendo visitato maggior parte della mia diocesi distrutta et desolata per la carenzia diuturna del proprio pastore et ancore è da piangere la perdita di tante anime, comprate con il pretiosissimo sangue di Xo..." Arhiv Propagande, *Scritt. rierite,* sv. 146, f. 248 r.

i opustošene biskupije zbog stalne oskudice vlastitog pastira za oplakivati je gubitak tolikih duša otkupljenih predragocjenom krvlju Kristovom..."* Sljedeće godine (12. svibnja 1627.) javlja on u Rim:[63] "Već sam s Božjom pomoću počeo ubirati plod s raskolnicima... udaljenima od krila sv. Crkve..."*

Od najveće je vrijednosti izvješće istoga biskupa iz 1627. godine:[64]* "U Popovu je bilo, nema ni 50 godina, blizu 360 kuća i jer nisu imali ni svoga pastira ni biskupa prešli su na raskol... i od 12 crkava 7 je oteto i zauzeto od raskolnika, najviše onih što su (s katoličke vjere) prešli na raskol. I sve zato jer nije bilo vlastitog biskupa koji bi mogao braniti prava Crkve." Biskup spominje često mješovite brakove među katolicima i otpadnicima. U jednome drugom dijelu

---

[63] * "Io ho già cominciato con il Divin favore far bon frutto con li Scismatici... discostati dal grembo della S. Chiesa..." Arhiv Propagande, *Scritt. riferite*, sv. 172, f. 253 r.

[64] * "Nel Popovo erano, non sono 50 anni appresso 360 case et per non haver havuto lor pastore ne vescovo sono trabuchate nello scisma... et delle 12 chiese sono 7 usurpate et occupate dalli scismatici, maxime quelli, che sono trabuchati nella scisma. Et tutto per non esser stato proprio vescovo chi potesse diffender le ragioni della Chiesa".

* "le quali da 10 et turgie de scismatici, se bene rarissime volte et appresso fatto li sponsalicii se bene mai si sono scordati della fede cattolica..." Arhiv Propagande, *Scritt. riferite*, sv. 146, f. 263 r - 264 rv.

svoje biskupije (Dubrave, Podveležje) našao je 250 katoličkih kuća "koje 10 i 12 godina nisu vidjele nijednoga redovnika, ali su išli na bogoslužja raskolnika, iako vrlo rijetko, a ponekad su se i ženili (s raskolnicima), nu ipak nikad nisu zaboravili katoličku vjeru..."*

Sljedeće godine, 19. lipnja 1628, piše Andrijašević sv. zboru Propagande iz Popova kako je svojim blagoslovom oslobodio puk određenoga područja od pohare skakavaca. "Gdje sam im nekoliko dana propovijedao o crkvenoj i papinoj vlasti od koje su se odvojili..."[65]* I mnogi bijahu obećali vratiti se u krilo Crkve.

Iz izvješća iz 1627. godine bjelodano proizlazi kako u Popovu i okolici veći dio puka i crkava (360 obitelji i 7 od 12 crkava) bijaše prešao u ruke raskolnika. Za požaliti je što biskup nije naveo imena onih mjesta. Barem s nekima od njih upoznaje nas izvješće iz 1629. godine.[66]* U župi Čavljina i Zavala "usred ova dva sela bio je samostan raskolnika, te su blizinom ovih navedene obitelji (izuzev samo 8) postale raskolničkima." Na sličan je način od Crkve otpala župa Drače-

[65] * "Dove gli predicai alcuni giorni della Protestà Ecclesiastica et Pontificia, della quale erano discostati..." Arhiv Propagande, *Scritt. riferite*, sv. 147, f. 31.

[66] * "havendo queste due ville in mezzo un monasterio de Scismatici con la vicinanza di questi sono tute le dette famiglie (8 sole eccetuando) fattesi Schismatiche".
* "Puochi anni avanti non havendo havuto il Pastore, che la diffendesse, il Metropolita Scismatico le ha occupate (due chiese) e dementati quasi tutti, si che sole 9 famiglie ancora sono Cattoliche".
* "in vituperio dei Cattolici" Archiv Propagande, *Visite e Collegi,* sv. 8, f. 228-233; u *Croatia Sacra,* 1934, 7, 51-58.

vo-Dubljani sa 60 obitelji. "Nekoliko godina prije, jer nisu imali pastira koji bi ih branio, raskolnički metropolita ih je zauzeo (dvije crkve), te zaluđeni gotovo svi, samo ih je još 9 katoličkih obitelji."* Zatim biskup opisuje kako je otpadnički metropolit, po svoj prilici u povodu pomirenja ovih crkava što bijahu otete katolicima, izbacio kosti pokojnika i razorio katoličke oltare "na sramotu katolicizma"*. Duboko povrijeđen takvim postupkom, puk se htio vratiti u Katoličku crkvu pod uvjetom da im biskup stavi na raspolaganje jednog svećenika. Budući ovaj uvjet nije mogao biti ispunjen, ostadoše raskolnicima do naših dana.

U jednome dopisu, upravljenu 1629. sv. zboru Propagande,[67]* mještani Neretve, Popova i Gradca tvrde "kako je veći dio ovih katolika upao u raskol i islam, jer nisu imali vlastitih biskupa, tim više što nemamo više redovnika, a svećeničići su toliko neuki da ne znaju ni misu reći."

Sveti zbor je izjvešćima o prijelazima u Hercegovini u potpunosti vjerovao. Naime gdje se radi o biskupiji stjepanskoj, trebinjskome biskupu Krizostomu bijaše strogo naređeno da on i njegovi nasljednici češće posjećuju navedena mjesta, pod prijetnjom Božjega suda i našega Svetoga oca. "Mnogi su naime katolici prešli na nevjeru ili u raskol... zbog nedostatka vlastitoga

---

[67] * "che maggior parte di questi cattolici son trabuchati nella scisma et turcismo per non haver proprii vescovi, tanto più che non habiamo altri religiosi, che pretarelli tanto ignoranti, che non sanno dir la messa". *Acta Bosnae,* 386.

biskupa ili zbog nebrige upravitelja... određenih od Svete stolice."[68]*

O prijelazima katolika u bližoj okolici biskupskoga grada Trebinja - rečena mjesta u Popovu udaljena su 40 do 50 kilometara - izvješćuju među dosad pronađenim izvješćima samo nekoliko pisama dominikanskoga misionara oca Josipa Marije Buonaldija. Rodom iz Zadra, on je kasnije bio profesorom teologije u Rimu, u S. Maria sopra Minerva, te 1648, nakon kratke misionarske djelatnosti u Hercegovini, bijaše imenovan nadbiskupom Bara (Antibar).[69]

Kad je u srpnju 1644. došao u okolicu katoličkoga Dubrovnika, zauzetu od Turaka, Buonaldi nađe kako je taj kraj već posve pravoslavni, s izuzetkom 7 malih katoličkih sela. Kasnije su, vjerojatno u 18. stoljeću, i ova sela najvećim dijelom prešla na pravoslavlje, tako da se danas u samo dva od njih (Kaluđurđevići i Grepci) nalazi neznatan broj katolika. 16. srpnja piše Buonaldi iz Žurovića: "Ja fra Josip Marija Buonaldi od Zadra, dominikanac, misionar poslan od E.E. V.V. u Tursku, u biskupiju Mrkanj i Trebinje, nađoh one ljude željne riječi Božje te briznuše u plač vidjevši me i čuvši me, pošto su bili mnogo vremena lišeni svećenika, presvetih sakramenata i duhovnih pomoći. Mnogi od njih zbog manjka svećenika prijeđoše na

---

[68] * "Plurimi enim catholici ad infidelitatem vel schisma transiere... ob defectum proprii episcopi vel ob incuriam administratorum... a Sede Apostolica destinatorum." Arhiv Propagande, *Acta*, 7, f. 60 v - 61 r, Nr. 20.

[69] Marković, *Duklj. bar. metropolija,* 142-143ž

grčki obred, a drugi su se poturčili, a mnogi su umrli bez svetih sakramenata..."[70]*

U jednome drugom pismu isti misionar[71]* izvješćuje o prijelazima u novije vrijeme u okolici Žurovića: "U tim mjestima za kratko vrijeme je 15 katoličkih kuća prešlo na raskolnički obred i 2 na muslimansku sektu." U istome pismu spominje obećanje nekolicine pravoslavnih, kako će se vratiti na latinski obred, kojemu bijahu pripadali i njihovi preci, što zbog nedostatka katoličkoga svećenstva bijahu prešli na pravoslavlje koje imaše dostatan broj svećenika. Prema Buonaldijevu opisu, i u Popovu je polju, s 15 katoličkih sela i s više od tisuću onih što su sposobni za pričest, prijelaz na pravoslavlje, rjeđi na islam.[72] Tu, veli on, postoje čitava sela u kojima nitko, ni starci od 70 godina, ne bijahu primili sakramenat sv. potvrde.

---

[70] * "Io fra Giuseppe Maria Buonaldi da Zara, Domenicano, Missionario mandato dall'EE. VV. in Turchia nel Vescovado di Marcana e Trebigne, trovai quei popoli desiderosi della parola di Dio, e proruppero in lagrime nel vedermi et udirmi, essendo molto tempo privi del Sacerdote, di santissimi Sacramenti et aiuti spirituali. Molti di quali per mancanza del Sacerdote, sono passati al rito Greco, et altri fattissi Turchi, e molti morti senza li santissimi Sacramenti..." Arhiv Propagande, *Scritt. riferite*, sv. 127, f. 155 r.

[71] * "In questi luochi in puoco tempo 15 case de Cattolici sono transitate al rito scismatico e 2 alla sette mahomettana". *Ondje,* 161 r.

[72] *Ondje, nav. mjesto.*

U Buonaldijevim se pismima nalazi i jedan zanimljiv popis katoličkih obitelji[73] iz Žurovića. Do njegova dolaska jedan dio ovih ljudi bijaše nepokolebljivo držao vjernost vjeri svojih predaka. Drugi naprotiv bijahu prešli u raskol, ali nastojanjem zauzetoga misionara 21 takvih obitelji sa 130 članova vrati se u krilo Crkve. On ne spominje broj onih što ih nije bio mogao obratiti. Od prezimena što se u popisu nalaze, danas više ni jedno ne nalazimo u katolika, dok određeni broj susrećemo kod pravoslavnih.

O uspješnoj Bunaldijevoj djelatnosti u Hercegovini svjedoči i Matej Martini, kapetan (capitano) pograničnoga sela Bosanka, u jednome pismu od 26. srpnja 1644. Duboko dirnuti misionarevim propovijedima, mnogi pravoslavni bijahu obećavali vratiti se u Katoličku crkvu i na latinski obred, što ih njihovi oci bijahu napustili jedino zbog nedostatka svećenika.[74] Naprijed rečenome ne protuslove ni pisma dubrovačkoga nadbiskupa Ivana Restija, ni ona svećenika Lovre Vecchija.

Svjedočanstva što smo ih ovdje donijeli - s izuzetkom općenitijih izričaja oca Mancinellija (1580.) i dopisa katoličkoga pučanstva iz južne Hercegovine (1629.) - odnose se dakako na određena sela ili skupine sela što se sva nalaze na granici trebinjske biskupije. Nu iz slike što nam je ta svjedočanstva pružaju opravdano je zaključiti kako glavnina katolika, posebice u

---

[73] *Ondje,* 161, r.

[74] Vidi članak *'Posljednji katolici u trebinjskoj okolici'*, u: *Napredak,* 1936, 159-166, posebice 166.

središnjim dijelovima biskupije, već ranije (u 15. stoljeću ili još ranije) bijaše prešla na pravoslavlje. Nažalost ni jedno jedino izvješće ne pruža točne kronološke i sustavne podatke o napuštanju katoličke vjeroispovijesti. Čak nam je o. Mancinelli, kojega djelatnost u biskupiji ipak pada u doba kad masovni prijelaz bijaše u punome tijeku, ostavio samo općenita izvješća o cjelokupnome području. Njegovi su izričaji tako uopćeni da u cijelome izvješću ne navodi gotovo ni jedno mjesto po imenu niti spominje konkretne pojedinačne primjere. Cijelo bi pitanje postalo daleko jasnijim kad bi nam pošlo za rukom pronaći dokumente iz 16. stoljeća, što je s obzirom na Propagandin arhiv nemoguće očekivati, budući je Propaganda utemeljena istom 1622.

Nu da je u onome dijelu Hercegovine doista došlo do otpada katoličkoga pučanstva od katoličke vjeroispovijesti, možemo zaključiti iz jedne druge činjenice. Nigdje u Bosni i Hercegovini ne postoji među katolicima i pravoslavnima tolika sličnost, tako znatna istost gledom na vladanje i običaje, odjeću i izvanjsku opremu, gledom na imena i prezimena, narječje i religiozno bogoštovlje, kako je to upravo slučaj u južnoj Hercegovini,[75] posebice u Popovu. Mjesto Dubljani, za koje Andrijašević tvrdi kako je prešlo na pravoslavlje, do danas je uščuvalo prilično

[75] Dr. Hevti Deduerm, *Hercegovina,* (ćirilicom), Beograd 1909, u: *Naselja Srpskih Zemalja,* VI, 183. Naša je tvrdnja, što je potvrđena i izravnim promatranjem, samo zaključak što smo ga izveli iz rezultata njegova istraživanja.

jasne tragove toga prijelaza. Naime, u ovome mjestu i katolici i pravoslavci istoga dana slave svoju tzv. "krsnu slavu", poznati vjersko-narodni običaj; za katolike je obiteljski zaštitnik sv. Matej, a za pravoslavne Rođenje Marijino, svetkovina što prema julijanskome kalendaru pada na isti dan.[76]

Kao doba velikih odreknuća od katoličke vjere moguće je sa sigurnošću utvrditi 16. stoljeće, posebice njegovu drugu polovicu. Ipak se čini, kako su se prijelazi u Popovu otegnuli do u drugo desetljeće 17. stoljeća, u Žurovićima i u Kijevu čak do 18. stoljeća, budući Andrijašević o onima prvima izvješćuje kao o najnovijim činjenicama (puochi anni avanti) /prije nekoliko godina/. Veoma je znakovita okolnost da pravoslavni samostani u Hercegovini bijahu podignuti istom u 16. stoljeću, ili se barem istom tada spominju u dokumentima, premda je Hercegovina već 150 godina za nemanjićke dinastije bila pripadala pravoslavnome srpskome kraljevstvu. Tako je samostan Tvrdoš podignut 1509.[77] Zavala se u dokumentima najranije spominje 1514. godine;[78] samostan u Žitomislićima, kako je poznato, uspostavljen je 1563.[79] Osim toga ne smijemo zaboraviti ponovnu uspostavu srpskoga patrijarhata u Peći (1557) i reorganizaciju Srpske nacionalne crkve.

---

[76] Ljubomir Mićević, *Krsno ime ili krsna slava u Popovu,* u: *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu,* 1930, 98-102.

[77] *Narodna enciklopedija SHS,* (hrvatsko izdanje), IV, 852; Ćorović, u: *Glasnik Zemalj. Muzeja,* 1912, 545 i d.

[78] *Narodna encikl.,* IV, 1225.

[79] *Istorija srp. nar.,* 208.

Ova je reorganizacija, kako u novije doba razlaže Stanojević,[80] bila provedena na tako promišljen i pouzdan način kao rijetko koja akcija u povijesti srpskoga naroda. Od ovoga trenutka progoni katolika u hrvatskim zemljama pod turskom okupacijom bijahu postali češćima i žešćima. O tome će pobliže biti riječi kasnije.

Neka nam bude dopušteno kratko se osvrnuti na uzroke prijelaza. Oni, koliko su iz dokumenata spoznatljivi, bijahu sljedeći:

Nečuvanje sjedišta i premali broj biskupskih pohoda. (U 16. stoljeću, tako kritičnom za katolicizam u južnoj Hercegovini, na trebinjskoj biskupskoj stolici sjeđahu 2 dominikanca, 2 franjevca i 1 biskupijski svećenik).

Veliko siromaštvo svećenika što većinom bijahu pripadali svjetovnome svećenstvu; usljed takva siromaštva dolazilo je u određenim razdobljima dotle da su svi svećenici iselili ili da više uopće nije bilo svećenika; nu ovo se u većoj mjeri obistinjuje istom poslije 1520. godine. U doba oca Mancinellija u onim su krajevima uz svjetovne svećenike pastorizirali i franjevci.[81]

Djelatnost pravoslavnih redovnika, što bijaše bila dobro organizirana i što je, po svemu sudeći, nastojala pospješiti proces prijelaza katolika.

Katolici su, nemajući vlastitih svećenika i svoga biskupa, sve sakramente primali od nekatoličkih redov-

---

[80] *Istorija srp. nar.*, 208.

[81] Kod Mancinellija, Arhiv Družbe Isusove, *Vitae*, sv. 42, 129.

nika (kaluđera) te prisustvovali njihovim bogoslužnim slavljima.[82]

Veoma česti mješoviti brakovi.[83]

Tu i tamo i kod katoličkih je svećenika vladalo veliko neznanje.

Veliko siromaštvo naroda koji ne bijaše u stanju uzdržavati svoje svećenike. Andrijašević, koji u ovoj točki 1622. godine bijaše velikim optimistom, morao je svoje mišljenje promijeniti, budući 1627. godine piše sv. Zboru: "Umirem od svih neimaština... O Bože, želim se nasititi mrvicama što padaju sa stola bogataša, a nitko mi ih ne da."[84]*

Slično o hercegovačkim svećenicima (1640. godine) piše Bernardin, dubrovački nadbiskup: "... koji umiru od gladi."[85]*

Puk prema općem priznanju bijaše katolički, veoma odan svojoj Crkvi i pobožan, dobra vladanja i života prema Božjim zapovijedima. S druge pak strane bijaše puk opterećen neznanjem u vjerskim stvarima. Postupno bijaše slabila njegova povezanost s Rimskom

---

[82] Osim navedenih mjesta još: *Croatia Sacra,* 1934, 55 i Arhiv Propagande, *Scritt. riferite,* sv. 178, f. 16. i d.

[83] Arhiv Propagande, *Scritt. riferite,* sv. 146, f. 263 r, 265 r, sv. 492, f. 84 v. itd.; *Croatia Sacra,* 1934, 7, 55.

[84] * "Moro di tutte le necessità... O Dio, cupio saturari de micis, quae cadunt de mensa divitum et nemo mihi dat." Arhiv Propagande, *Scritt. riferite,* sv. 147, f. 15 r.

[85] * "...i quali muoiono della fame." *Ondje,* sv. 125, f. 40.

crkvom, te on tako možda gotovo bez krivnje prijeđe u raskol.

3. Tragovi i znakovi katoličkih prijelaza u rezultatima etnološkog istraživanja

Pri našemu poslu čini se nužnim uzeti u obzir i rezultate istraživanja o podrijetlu naroda u različitim krajevima. Pritom je kao glavni izvor služila narodna predaja (tradicija). Usljed patrijarhalnoga načina života, što se kod Hrvata i Srba bijaše donedavno uščuvao, i tradicija je ostala izvanredno svježom i živom. Osim ovoga poticaja, još nas jedan drugi tjera na povratak predaji. U doba teškoga turskoga jarma, pod kojim puk npr. u Bosni stenjaše preko četiri stoljeća, gotovo svi naši arhivi bijahu uništeni i spaljeni. Određena povijesna razdoblja ostala bi nam nerješivom zagonetkom kad ne bi postojali inozemni arhivi, poglavito oni u Rimu, Veneciji i Beču (prebogati arhivi u Carigradu istražiteljima su do danas nedostupni). Pod takvim smo okolnositma upravo primorani okrenuti se narodnoj predaji, kako bismo iz tmuše zaboravljenih vremena izvukli pojedine vremenske odsjeke, rodove i obitelji.

Naslov "tragovi i znakovi" izabran je namjerice. U narodnoj predaji, posebice kad se radi o davnim vremenima ili kad zakažu pisana vrela, veoma je teško razlučiti zrnce povijesne istine od pljeve pjesničke legende i kasnijih naslaga. Ovdje se rijetko može govoriti o sigurnosti, nego bolje pristaju izrazi tragovi, znakovi, vjerojatnost, premda ona pokatkad može biti veoma velikom.

Sa srpske je strane na području etnoloških istraživanja učinjeno mnogo. O tome rječito svjedoči gotovo trideset debelih sveznaka,[86] od kojih nekolicina i s više od tisuću stranica (u izdanju srpske kraljevske akademije), s radovima Jovana Cvijića i vojske njegovih učenika o podrijetlu pučanstva.

Ne može nas čuditi što ova djela donose bezbrojne primjere vjerskih prijelaza, sve u smislu navedene teze dra Cvijića, koji je na plejadu svojih učenika izvršio silan utjecaj.

O prijelazu katolika na pravoslavnu vjeroispovijest nalazimo malo podataka, ali zato tim više o prijelazima u obrnutome smislu, čak i ondje gdje narodna predaja o kojoj se radi ne može izdržati ni najjednostavniju kritiku. Navodimo samo neke primjere.

J. Dedier i Đurić-Kozić, koji pišu o mjestima što u 17. i 18. stoljeću bijahu prešla s katoličke na pravoslavnu vjeroispovijest, ne spominju to ni jednom riječju. To vrijedi npr. o selima Dračevo,[87] Drijenjani,[88] Kaluđurđevići,[89] Bobani[90] i Slavogostići.[91] M. Karanović, koji se inače odlikuje objektivnošću, u

---

[86] *Naselja srpskih zemalja,* zbirka što je kasnije dobila naziv *Naselja i poreklo stanovništva.*

[87] *Hercegovina,* u: *Naselja srp. zem.*, sv. VI, 1-448, Beograd 1909, 286-288.

[88] *Ondje,* 285-286.

[89] Obren Gjurić-Kozić, *Šuma, Površ i Zupci u Hercegovini,* u: *Naselja srp. zem.,* II, 1105-1292, Beograd 1903, str. 1201.

[90] Dedier, *nav. djelo, 1203.*

[91] Gjurić-Kozić, *nav. djelo,* 1203.

svome iscrpnome djelu[92] spominje veći broj crkvenih ruševina, nu nigdje ne kaže kako se tu radi o katoličkim crkvama iz doba hrvatske vladavine prije Turaka.

Pa ipak mnogo ozbiljnije prigovore moguće je s punim pravom postaviti u onim slučajevima gdje su same činjenice prikazane u krivome svjetlu. U svome djelu o *Hercegovini*[93] dr. Jevto Dedier dolazi do veoma čudnovatih rezultata s obzirom na zapadnu Hercegovinu u kojoj, na osnovi povijesnih dokumenata, možemo pratiti neprekinutu stoljetnu opstojnost katoličkih župa, crkava i biskupija. Prema dru Dedieru narodna predaja pripovijeda kako mnoga mjesta, što su danas nastanjena katolicima, nekoć bijahu pravoslavna;[94] nadalje kako ovdje ima tobože veoma malo katolika starosjedilaca[95] (od 348 rodova samo 5), te da bi najveći dio katoličkoga elementa činili kasnije doseljeni Dalmatinci[96] od kojih bi 74% bili tobože pridošli u zadnjih 150 godina, nadalje da bi u svemu tome bila u igri katolička promičba što bijaše radila s velikim materijalnim sredstvima[97] itd.** Kratko rečeno: zapadna bi Herce-

---

[92] *Tri pounska kotara,* u: *Naselja i poreklo,* sv. XXV.

[93] Pogledati A. 1.

[94] *Nav. djelo,* 151, 154.

[95] *Nav. djelo,* 150.

[96] *Ondje,* 142.

[97] *Ondje,* 143.

** Više puta spominjano Dedijerovo djelo s obzirom na porijeklo hrvatskog življa u Hercegovini nema znanstvene povijesne vrijednosti nego samo donekle etnografsku vrijednost. Autor nije konzultirao

govina, unatoč suprotnim svjedočanstvima pisanih dokumenata, od davnine bila srpskom i pravoslavnom zemljom što bi samo katoličkim useljavanjem i promičbom djelomice bila postala katoličkom i hrvatskom.

Slično bi, prema istraživanjima Tatjane Ćirić, obitelji Rukavina, Pilipović, Budak, Jurišić i Ćorak, sve prezimena vodećih Hrvata u Lici, bile nekoć pravoslavne, a bijahu tobože primorane prihvatiti katoličku vjeru.[98] Navodi se mnoštvo takvih primjera, pa se čovjek u čudu pita, jesu li prije 300 godina u Hercegovini, Lici i u nekim drugim krajevima uopće živjele uglednije hrvatske obitelji.

Sam puk veoma nerado priznaje da bi njegovi preci nekoć pripadali nekoj drugoj vjeroispovijesti. Budući puk stotinama godina promatraše kako su se prijelazi na islam bili događali iz niskih materijalnih pobuda, uobličilo se shvaćanje kako svaka promjena vjeroispovijesti predstavlja i nečastan ćudoredni biljeg što ga ipak treba prikriti, makar se taj prijelaz bio dogodio i prije 10 pokoljenja. Time se može pojasniti što Muslimani cazinskoga okruga, gotovo isključivo slavenski element, najvećim dijelom tvrde kako su

---

obilnu arhivsku građu u biskupijskim i župnim arhivima koja je u suprotnosti s njegovim "tradicijama" koje su i inače sumnjivog porijekla! - To onda, dakako, treba imati na umu i pri čitanju drugih, inače znanstveno vrijednijih djela, koja se oslanjaju na Dedijerovu knjigu!

98 *Jedno područno predanje iz Gornje Krajine,* u: *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor,* 1935, XXV, 117-129.

doselili iz Male Azije.[99] Karakteristične slučajeve imamo i kod današnjih pravoslavaca u Hercegovini. Obitelj Ljubibratić, što je narodu darovala nekoliko znamenitih pravoslavnih biskupa i narodnih vođa, prihvaća predaju prema kojoj su došli sa zapada i bili rimske vjeroispovijesti.[100] Kako bi to opravdali, oni navode kako to bijaše u doba kad je Rim još bio u pravoslavlju (u blagočestiju). Ova bi smiješna tvrdnja morala počivati na gotovo 900 godina staroj predaji. Još je upadnije ono u svezi sa starom crkvom sv. Petra u Zaplaniku (nekoć Žurovići), gdje je naš Buonaldi prije 300 godina slavio misu i propovijedao. Naravno, "predaja" tvrdi kako je crkva oduvijek bila pravoslavna.[101] Nu, tu postoje poteškoće! U groblju pokraj crkve i danas se pokopavaju preostale katoličke obitelji. Stvar se dovodi u red pomoću druge "predaje" prema kojoj jedan ugledni pravoslavac bijaše zahtijevao da se u pravoslavnome groblju pokraj crkve pokopa i njegov prijatelj, katolik, pa bi od toga doba postalo običajem, da se ondje pokapaju i katolici.[102] Nu Buonaldijeva su pisma zauvijek ušutkala ovu bajku.

Ne upuštajući se u daljnje slične slučajeve, navest ću, na osnovi etnološke građe srpskih istražitelja, nekoliko jasnih naznaka što dokazuju kako je prijelaz katolika na pravoslavlje bio čest i proširen. U nekoliko ću poteza skicirati samo misaoni slijed što vodi našoj

---

[99] Karanović, *Tri pounska kotara, 377-382.*

[100] O. Gjurić-Kozić, *nav. djelo,* 1208.

[101] *Ondje,* 1199.

[102] *Ondje,* 1201.

tezi. Daljnjim istraživanjima neće biti teško naći nove momente za njezin dokaz.

1. Čini se kako prezimena nekih srpskih obitelji u sebi nedvojbeno kriju njemački korijen. Takva su npr. Grubor (Gruber), Šuman (Schumann), Kecman (možda od Kotzmann), Karan (Karren) u sjeverozapadnoj Bosni (tj. Bosanska Krajina), posebice oko rudarskih naselja.[103] Novaković,[104] Lapčević, Jukić i Karanović[105] izvode riječ Karan od njemačkoga Karren. Ovdje je gotovo sigurno riječ o potomcima saksonskih rudara što u 14. stoljeću bijahu došli u Bosnu.[106] Što se tiče roda Karan, koji samo u Bosanskoj Krajini broji 600 obitelji s otprilike četiri tisuće članova, to i drugi znaci jasno govore u prilog tome kako oni nekoć bijahu katolici.[107] Osim toga poznati su nam slučajevi da su potomci saksonskih rudara, što bijahu odselili iz okolice Srebrenice u Bosni, kod Karlovaca u Srijemu i u Srbiji prešli na srpsko pravoslavlje.[108]

2. Postoje pravoslavne obitelji za koje proučavatelji tvrde kako su u Bosanskoj Krajini i u Lici starosjedioci. Ukoliko je ova tvrdnja istinita, to je već time

---

[103] Pogledati u popisu obitelji u navedenome Karanovićevu djelu.

[104] *Godišnjica Nikole Čupića,* III, 278.

[105] Karanović, *nav. djelo,* 341.

[106] Ćorović, u *Narodna enciklopedija SHS,* IV, 37, pod "Sasi".

[107] Karanović, *nav. djelo,* 341-343.

[108] Pavlović, *Sokolska nahija,* u: *Naselja,* XXVI 306-505, posebice 334 i d.

dokazano da su te obitelji katoličkoga podrijetla.[109] Izvjesno je, naime, da oni krajevi prije turskoga doba bijahu 100% katolički i hrvatski.

3. Neka prezimena pravoslavnih obitelji izvedena su od imena svetaca kojih štovanje u srpsko-pravoslavnome puku ili nikad ne bijaše bilo udomaćeno ili praktički već stoljećima ne postoji, dok je naprotiv kod katolika to štovanje veoma cijenjeno (sv. Jeronim, sv. Martin, sv. Lovro, sv. Margareta). Prezimena drugih obitelji potječu opet iz korijena što ih nalazimo isključivo u zapadnome hrvatskom narječju. Sva ova prezimena, npr. Jerković, Lovre, Lovrić, Margitić, Blažević, Martinović, Marijanović, Jurić[110] itd. redovito s najvećom vjerojatnošću ukazuju na to kako su ove obitelji u prošlosti bile katoličke te prešle na pravoslavlje. A radi se o više stotina obitelji s tisućama duša.

Obitelji Križević, Križanac itd. također su nedvojbeno katoličkoga podrijetla. Ta su prezimena izvedena od riječi "križ", što je isključivo upotrebljavaju katolici, a nikad pravoslavni, pa ni u ispravama. Pravoslavni se naprotiv služe jedino riječju "krst", što je u nekim izrazima upotrebljavaju i katolici. Slično je i u Rusiji, gdje nalik tome riječ "krzyž" drže nečim katoličkim, poljskim, a "krest" pravoslavnim, ruskim. Miklošić[111] riječ "križ" odista izvodi od latinskoga

---

[109] Karanović, *Sanička župa,* u: *Naselja,* XXVI, 241-306. npr. 262, 268, 269, 270, 274. *Isti, Kočićevo Zmijanje,* u: *Pregled* 1936, 473-474.

[110] U navedenim djelima Karanovića, Pavlovića i drugih u: *Naselja* XXV, Popis obitelji; XXVI, 335 itd.

[111] *Lexicon palaeoslavico-graeco-latinum,* Beč 1862-1865, 311.

crux ili staronjemačkoga chriuze, pa bi ona sukladno tome nastala pod utjecajem katoličkoga zapada. Stoga je lako pojasniti da u toponomastičkom pojmovlju riječi što sadrže osnovu "križ" (Križevci, Križine, Potkrižje itd.), a kojih je u Bosni[112] čitavo mnoštvo, uvijek znače katoličko obilježje odnosnoga područja u povijesti. Je li onda čudo što političke i školske vlasti, koje u Jugoslaviji već 18 godina sustavno provode veliko-srpsku politiku, u datome momentu pokušavaju zbrisati ove neugodne nazive? U Blažuju kod Sarajeva, na raskrižju ceste Sarajevo - Travnik - Mostar, stajaše na specijalnim vojnim zemljovidima[113] mjesto "Križanje". Nova škola, sokolska grupa i mjesto sad se zovu "Raskršće" (od krst).

4. U nekim slučajevima poznat nam je popis prezimena katoličkih obitelji star nekoliko stoljeća. Na osnovi tzv. urbanskih listina, tj. zemljišnih knjiga u Modrušu, Lopašić[114] za kotar Modruš u Hrvatskoj u 1486. godini navodi više katoličkih obitelji. Kasnije se u istoj okolini spominju iste obitelji, što i danas tamo postoje, ali ovaj put već kao pravoslavne. Mnogi su takvi slučajevi u Bosni (Vodičevo,[115] Provo kod Livna[116] itd.). Znakovit slučaj imamo u Hercegovini, u Popovu polju, gdje u istome selu ili pak u njegovoj

---

[112] *Croatia Sacra,* 1935, VIII, 208-209.

[113] Karta br. 30/XVIII.

[114] *Karlovac,* Zagreb 1879, str. 151.

[115] *Propast župe Vodičevo,* u: *Napredak,* 1934, 110.

[116] *Katolici Herceg-Bosne pred 190 godina,* u: *Napredak,* 1933, 137.

blizini ima obitelji s istim prezimenom, od kojih su jedne ipak katoličke, druge pravoslavne i islamske vjeroispovijesti (Bukvić i dr.).

5. Ima slučajeva gdje se izravno pismeno sačuvala predaja nekih srpskih obitelji ili cijelih sela kako njihovi preci bijahu katoličke vjeroispovijesti.[117] Kao primjer navodimo Sokolsku nahiju (župu)na Drini u Srbiji. Ondje je u Srednjem vijeku postojalo katoličko rudarsko naselje. Do danas ostade uščuvano hrvatsko narječje kojim se govori u Dalmaciji, zatim prezimena, od kojih mnoga očito nisu srpska, kao i običaji.[118] Svi su oni, kad svojedobno bijahu ostali bez svećenika, prešli na pravoslavlje. Među takve idu obitelji Bobić (130 kuća), Vasić (108 kuća), Pelješac (67 kuća), Margitić, Matijić, Puljez (iz Apulije), Guconjić itd., sve u svemu možda do preko 500 kuća.[119] Katolička je predaja izvrsno uščuvana i jasno obilježena, što je u našim krajevima rijetkost.

6. Veoma zahvalno područje istraživanja je pučko-vjerski običaj zvan "krsna slava", nekoć u određenim područjima raširen i kod katolika-Hrvata, dok ga danas sa začuđujućom žilavošću njeguju gotovo samo Srbi. Jedino pri najvećim teškoćama mijenjaju

---

[117] *Naselje,* II, 1208 (Ljubovo), 1172 (Bjelač) itd.

[118] Pavlović, *Sokolska nahija,* u: *Naselja,* XXVI, 335-336, 346-348, 448, 454-457, 487, 505.

[119] *Ondje,* 347.

obitelji svoga kućnoga zaštitnika, na blagdan kojega slave "slavu".[120]

Svoju pozornost moramo usmjeriti posebice na one obitelji što su za svoga zaštitnika izabrale nekog srpskog nacionalnog sveca. Od 36 svetaca što potječu iz srpskoga naroda, tu čast uživaju samo njih četvorica: sv. Sava, njegov otac Stevan Nemanja (sv. Simeon), sv. Arsenije i sv. Stevan Dečanski (kralj Uroš III).[121] Budući je njihovo štovanje moglo biti uvedeno istom kasnije (najranije koncem 13. ili u tijeku 14. stoljeća), kad su plemena i obitelji što bijahu pripadali Srpskoj narodnoj crkvi već imali svoje zaštitnike-slave, to je lako shvatljivo kako su mnoge obitelji, što su se tijekom

---

[120] St. M. Dimitrijević, *Sveti Sava u narodnom verovanju i predanju,* Beograd 1926, 29. običaj "Krsna slava" ili "Krsno ime" podrobnije obrađuju među ostalima: Stjepan Banović, *O porijeklu krsnog imena,* u: *Glasnik Zemaljskog Muzeja,* 1912, XXIV, 265-274; Vladislav Skarić, *Postanak krsnog imena,* u: *Glasnik Zemaljskog Muzeja,* 1920, XXXII, 245-272; Vjekoslav Klaić, *Novija istraživanja o krsnom imenu,* Zagreb 1922.

[121] Karanovićev članak u beogradskim novinama "Politika" od 24. studenoga 1931. pod naslovom: *Kult sv. Stevana Dečanskog.* Čini se kako je praktički štovanje ovoga narodnoga sveca uvedeno istom kasnije. Predmet još nije podrobno istražen. U više kalendara i dokumenata iz 14. i 15. stoljeća (Dimitrijević, *nav. djelo,* 105) ne nalazi se sv. Stevan Dečanski. Najstariji časoslov ovoga sveca nalazi se u *S'bornik'*-u, što ga je Božidar Vuković dao tiskati u Mlecima 1538. I srpski *Mesecoslov,* (Beč 1770) sadrži spomenuti časoslov. Sinoda iz 1774. zabranila je štovanje više srpskih svetaca, među njima i sv. Stevana Dečanskog (Demetrius Ruvarac, *Sv. Martin /Mrata/, pitanje iz agiologije Pravoslavne crkve,* u: *Vesnik Srpske Crkve,* Beograd 1894, str. 369 i d.

vremena priključivale srpskome narodu ili srpskoj vjeri, ne bez svjesna nastojanja srpske hijerarhije, rečene svece birale za svoje kućne zaštitnike i slave.

Takve slučajeve odista nalazimo, nerijetko u krajevima što su jedni od drugih veoma udaljeni. Grčka je trgovačka kolonija u Beogradu npr. pod pritiskom javnoga mnijenja uzela za svoju slavu dan sv. Save, što ga ranije nije bila imala.[122] Nekoć nesrpske (čitaj: katoličke, možda i saksonske) obitelji Grubanovići i Krnjići, u srebrom bogatoj okolici Srebrenice, bijahu, prema jednoj staroj predaji, pošto su bile prihvatile srpsku vjeru, na savjet jednoga srpskoga kralja, primorane izabrati sv. Stevana Dečanskog za svoga kućnoga zaštitnika.[123] Uopće je jedno od područja iz kojega potječe velik broj obitelji, što za zaštitnika-slavu imaju sv. Savu, Istočna Srbija, gdje nekoć bijaše veoma razvijeno rudarstvo i česta naselja katoličkih Saksonaca i Dalmatinaca-Hrvata.[124] Budući su Hercegovina i Crna Gora,[125] koje nekoć najvećim dijelom bijahu katoličke, drugo žarište obitelji što štuju sv. Savu kao svoju slavu, to je poznati sveučilišni profesor i srpski protojerej St. M. Dimitrijević[126]

---

[122] Dimitrijević, *nav. djelo,* 56. bijaše to u prvoj polovici 19. stoljeća.

[123] Karanović, *Kult sv. Stevana Dečanksog.*

[124] Dimitrijević, *nav. djelo,* str. 38-42.

[125] *Ondje,* 33-36. Srednjovjekovni Hum postade 1448. vojvodstvom (Herzogtum) sv. Save. Odatle nastade naziv Hercegovina, što ga zemlja i danas nosi.

[126] *Ondje,* 42, 49, 50, 102-103.

došao do zaključka, da je veliki dio rečenih obitelji i rodova bio imao katoličke pretke. Kod obitelji što slave sv. Stevana Dečanskoga gotovo je očito kako su ranije za kućnoga zaštitnika imale sv. Martina, što pada na isti dan,[127] a nije si među srpskim svecima nikad mogao izboriti istinsko pravo građanstva. Čak su i crkve sv. Martina, poput one u Ljubotinju u Crnoj Gori,[128] za sveca-naslovnika kasnije dobile sv. Stevana Dečanskoga. Podrobniji studij ovoga predmeta zacijelo bi se isplatio, budući se ovdje radi o tisućama obitelji.

Znameniti srpski povjesničar, protojerej Dimitrije Ruvarac,[129] procijenio je, na temelju dotle poznatih izvora, kako u srpsko-pravoslavnoj crkvi nikad nije postojao kult sv. Martina. Ruska je crkva sv. Martina službeno preuzela u Žitija svjat'ih' istom u 18. stoljeću (sv. Martin milosrdni, na 12. listopada). Ukoliko spomen sv. biskupa iz Toursa na Istoku uopće postoji (u nekim grčkim, ruskim i srpskim kalendarima), bio je slavljen na 12. listopada, rjeđe na 7, 9, 10, 12, 13. ili 20. studenoga.[130] Izuzetno rijetko, samo u dva srpska dokumenta iz 14. i 15. stoljeća, pada njegov spomendan kao u Rimskoj crkvi na 11. studenoga.[131] Prema tome, sve ako bi sv. Martin kod Srba izuzetno i došao u obzir kao kućni zaštitnik, onda bi "slava" pala na jedan od

---

[127] *Ondje,* 82-102; Karanović, *Kult sv. Stevana Dečanskog.*

[128] Dimitrijević, *nav. djelo,* 96.

[129] U navedenome članku *Sv. Martin (Mrata), pitanje iz agiologije Pravoslavne crkve,* 371.

[130] Ruvarac D., *nav. djelo,* 386 i d.

[131] Dimitrijević, *nav. djelo,* 104.

navedenih datuma, tj. gotovo nikad na 11. studenoga. Tako iz "slave" sv. Martina na 11. studenoga smijemo s velikom vjerojatnošću zaključiti kako rečene, danas pravoslavne, obitelji imaju katoličko podrijetlo. Stoga je razumljivo što je pravoslavno svećenstvo često nastojalo istisnuti sv. Martina kao slavu- zaštitnika.[132] D. Ruvarac bijaše mišljenja kako je sv. Martin u kasnije doba zauzeo mjesto sv. kralja Stevana Dečanskog, pa ga je stoga valjalo otkloniti i vratiti se štovanju narodnoga sveca.[133] Njegovo je poimanje posve nemoguće, a njegova namjera prozirna. Nastojanja srpskoga svećenstva bijahu ostala bezuspješnima. Puk, po prirodi konzervativan, zamjenjuje do danas dva sveca u jednoj osobi te, ne lučeći, slavi "dan kralja", "sv. Martina".[134]

Sličan je dokaz moguće pružiti za sv. Klementa I, papu, kao obiteljskoga zaštitnika. Nu ni njemu se danas u Srpskoj crkvi ne iskazuje liturgijsko štovanje. K tome je moguće pokazati kako obitelji, posebice one u Bosni,[135] što imaju sv. Klementa kao slavu-zaštitni-

---

[132] Dimitrijević, *nav. djelo,* Karanović, *Kult sv. Stevana Dečanskog.*

[133] *Nav. djelo,* 373.

[134] Dimitrijević, *nav. djelo,* 103; Karanović, *Kult sv. Stevana Dečanskog.*

[135] Dedier, *Hercegovina,* 124, 126.

** Zapadna Crkva slavi blagdan sv. Mihovila 29. rujna, i po julijanskom i po gregorijanskom kalendaru, a 29. rujna današnjeg gregorijanskog kalendara pada na 11. listopada nekadašnjeg julijanskog. Istočna crkva naprotiv sv. Mihovila slavi tek 8. studenog, tj. 26. prosinca po gregorijanskom kalendaru.

ka, potječu upravo iz trebinjskoga područja, a isključena je svaka dvojba o katoličkoj prošlosti toga područja. U samome trebinjskome kotaru (u Mostačima i u Dražici kraj Tvrdoša) bijahu, kako se sa sigurnošću dade dokazati, postojale tri crkve sv. Klementa, pape.

Upravo je zanimljiv slučaj sv. Mihovila arkanđela kao zaštitnika-slave. Izvjestan broj srpsko-pravoslavnih obitelji upadljivo kao svoga obiteljskoga zaštitnika slavi sv. Mihovila na 29. rujna prema starome kalendaru (11. listopada prema gregorijanskome).** Među tima su npr. 100 obitelji Kuzmanović, nekoć zvani Kenjele, naselje u Gornjem Ribniku, kotar Ključ u Bosni, više obitelji Kenjele u Lici, rod Zubović u Dragočaju kod Banja Luke itd. Ova činjenica djeluje iznenađujuće budući odijeljene crkve, među njima i Srpsko-pravoslavna, kako je poznato "sobor (σύναξις) svjatago archistratiga Michaila" liturgijski oduvijek slave na 8. studenoga.[136] Ova je liturgijska anomalija ponovo jasan znak kako su ove pravoslavne obitelji u prošlosti bile katoličke. Za rod Zubović ovo je sigurno i iz jednoga drugoga razloga: ovaj rod, naime, svoje podrijetlo vuče iz katoličkoga, nekoć plemićkoga roda Zubović iz Pougarja kod kraljevskoga grada Jajca u Bosni. - Gdje se arkanđeo Mihovil pojavljuje kao zaštitnik-slava na 29. rujna tu je, mislim, s više nego velikom vjerojatnošću moguće potvrditi zaključak o prijelazu s katolicizma na raskol.

---

[136] Naciolaus Nilles D. I., *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae I,* Innsbruck 1896, 319.

Premda nijedna od navedenih teza sama po sebi redovito ne pruža punu sigurnost, ipak sve zajedno pružaju jasne i snažne znakove o brojnim prijelazima katolika.

4. Svjedočanstva iz različitih područja

Kao dodatak prilažemonekoliko svjedočanstava o prijelazu katolika na "pravoslavlje" iz drugih južnoslavenskih područja, na koja smo prilikom svojih istraživanja naišli, ne želeći pritom nipošto iscrpsti ovaj predmet.

a) Općenita svjedočanstva

Zbor Propagande više se puta izrazio u tome smislu kako u različitim područjima na Balkanu dolazi do čestih prijelaza katolika na pravoslavlje. Osnutkom "Ilirskog zavoda" u Loretu i u Fermu, izdavanjem slavenskih bogoslužnih i pobožnih knjiga itd. Zbor je nastojao naći lijeka proti ovoj žalosnoj pojavi.

Po sebi je razumljivo da ova Propagandina svjedočanstva imaju veliku vrijednost. Tijekom dugih godina ovome su zboru iz različitih balkanskih područja dnevno pristizala izvješća donoseći često tužne vijesti o otpadu mnogih katolika. Sva su ova izvješća, kao i ona što ih arhivski rad još nije pronašao, bila zboru neposredno na raspolaganju. Zbor, kao mjerodavni prosuditelj u ovome pitanju, smatraše ta svjedočanstva pouzdanima i u svojoj se djelatnosti prema njima ravnao.

"Dugo je vremena otkada je njegova svetost Aleksandar VII. na savjest ovoga svetog zbora odlučio podići internat (tj. Fermo) koji bi bio prilično brojan mladićima s turskoga područja iz Albanije, Dalmacije, Srbije, Makedonije, Bosne i Bugarske, kao jedini lijek da bi se ispravili gubici koji se svakodnevno čine katolicima u onim krajevima samo zbog nedostatka svećenika, koji bi im dijelili sakramente, kojih su bili lišeni upravo s ovoga razloga."[137*]

U povodu blagoslova Propagandine tiskare (1626.) održao je mons. Francesco Ingoli, njezin zaslužni tajnik, svečano slovo u kojemu je istaknuo nužnost novoga izdanja slavenskoga misala, "budući je sv. zbor saznao da su mnogi krajevi Ilirika postali raskolnički, jer ne imajući ilirske misale za reći misu, narod je išao slušati one od susjednih raskolnika i od njih su primali sakramente..."[138*] Prijeđimo sada na pojedinačna svjedočanstva iz različitih područja!

---

137 * "É lungo tempo ch'ha la Santità medes. d'Alessandro Settimo col consiglio di questa S. congregatione risoluto d'eriggere collegio (scl. di Fermo) assai numeroso di giovani soggetti al Dominio Turco dell'Albania, Dalmazia, Servia, Macedonia, Bosna e Bulgaria, come unico rimedio per riparare alla perdita, che giornalmente si va faccendo de Cattolici, che sono in quelle provincie, per la sola mancanza de Sacerdoti, che amministrino loro i sagramenti de quali per questa causa erano del tutto privi". Arhiv Propagande, *Visita e Collegi*, sv. 33, f. 66.

138 * "perchè venne à notitia della S. Congregazione, che diverse Provincie dell'Illyrico si facevano scismatiche, perche non avendo Messali Illyrici per dir la Messa, li popoli andavano à sentir quelle delli Scismatici vicini, e da essi ricevano li sagramenti..." *Ondje,* Vis. e Coll., sv. 40, f. 431 v + 432 r.

b) Južna Dalmacija

Godine 1602. pišu Nikola Medić i David Davidović, dvojica uglednih katolika iz Paštrovića, najjužnijega dijela Dalmacije, između Budve i Spiča (Spizza). Oni zaklinju Zbor da bi im ipak priskrbio jednoga svećenika. Tamošnji katolici bijahu već 14 godina ostali potpunoma bez svećenika... "Mnogi su umrli, netko bez krštenja, netko bez ispovijedi, a netko i bez pričesti... i zbog toga su se mnogi od njih okrenuli od naše rimske vjere te žive kako ih upute raški svećenici..."[139]* Iz pisma jasno proizlazi kako su vjernici katolici u to doba u rečenim selima činili većinu. Biskupsko izvješće iz 1672. godine već ocrtava posvemašnje iščeznuće katoličke vjeroispovijesti: "Narodi Paštrovića, koji žive od Budve sve do Spiča... svi su raskolnici."[140]*

Slične se stvari događaju u Kotorskome zaljevu. Dubrovački nadbiskup Bernardin javlja 1640. godine

---

[139] * "Molti sono morti chi senza battismo (!) chi senza confessione e chi senza communione... et per tal causa molti di loro si sono voltati della nostra romana fede, e vivono secondo che vengono instrutti da alcuni preti Rasciani..." Horvat K., *Novi historijski spomenici za povijest Bosne i susjednih zemalja* u: *Glasnik Zemaljskog Muzeja,* Sarajevo 1909, 100.

[140] * "Li popoli di Pastrovichi, che si estendono da budua in fino à Spizza... sono tutti scismatici". Arhiv Propagande, *Vis. e Coll.,* sv. 34, f. 120.

Propagandi: "Zbog manjka svećenika mnogi katolici idu u Herceg Novi i postaju raskolnicima..."[141]*

c) Bosna

Što se Bosne tiče, imamo samo jedno svjedočanstvo iz 1675. godine; ni ono nije jednoznačno. 1674. obavljao je biskup Ogramić-Olovčić kanonski pohod u Posavini, u Sjevernoj Bosni. Gledom na župu Bila, u kojoj bijaše našao samo 995 vjernika, zapisao je sljedeću pripomenu: "Svi su ostali u velikome broju Turci i raskolnici, premda do prije kratkoga vremena gotovo svi bijahu katolici."[142]*

Nažalost, u dokumentu nisu točno navedeni uzroci iščeznuća katolika u župi Bila i njenoj okolici. Smisao onih riječi ostao bi ispravnim i u slučaju iseljenja katoličkoga elementa. Zbog toga ne smijemo bez daljnjega suditi kako se ovdje radi o prijelazu na islam ili u raskol. Pa ipak, poznati povjesnik-franjevac Batinić[143] tumači ovo mjesto u smislu prijelaza katolika, ne navodeći na osnovi čega izvlači ovaj zaključak.

---

141 * "Molti catholici vanno in Castel Novo e diventano schismatici per difetto di ministri..." *Ondje, Scritt. rif.*, sv. 124, f. 9 r.

142 * "Caeteri sunt omnes in gravi numero Turcae et schismatici, cum ante parvum tempus ferme omnes catholici fuerint". *Starine,* JAZU u Zagrebu, sv. XXXVI, 149.

143 *Djelovanje Franj.*, II, 142.

Da je i u Bosni ovakvih prijelaza bilo, to sa sigurnošću možemo zaključiti iz drugih okolnosti. Tako se prvenstveno na Bosnu odnosi prethodno poglavlje u kojem su, kako smo vidjeli, jasni znakovi i tragovi katoličke prošlosti različitih obitelji kako obrađeni tako i dovedeni u prilično izvjesnu uzročnu svezu sa starijim prijelazima katolika na raskol.

A k tome imamo i izravnih dokumenata o prijelazima bosanskih katolika, što silom prilika bijahu dospjeli u druga područja, te zbog toga ne ustrajaše u vjeri otaca.

Klaić,[144] oslanjajući se na Dlugossa, tvrdi kako je osvojitelj Bosne, Mehmed II., 1463. odveo iz zemlje stotinu tisuća robova i osim toga do trideset tisuća dječaka u janjičare. Ove tvrdnje mogu biti pretjerane ali u svakom se slučaju radi o mnoštvu katoličkoga puka što bijaše odveden u unutrašnjost Turske. O usudu ovih jadnih zarobljenika (što ih prema Frantzesu[145] zovu "surgunidima", od turske riječi "surgun" = progonstvo) ne znamo gotovo ništa. Pa ipak jedno izvješće iz 1582. godine pripovijeda kako nekoliko katoličkih sela kraj Carigrada i Drinopolja, što bijahu

---

144 *Geschichte Bosniens von den ältesten Zeiten bis zum Verfall des Königreiches,* Leipzig 1885, str. 436.

145 *Chronicon Maius,* u: Migne, *Patrologia Graeca,* 156, col. 895: "Colones, quas Turcae lingua sua surgunides appellant, de Capha, Trapesunte, Sinope..."

nastanjena bosanskim katolicima, bijahu zbog nedostatka svećenika prešla na pravoslavlje.[146*]

"U Drinopolju ima jedna mala crkva... i ima kršćana govora slična mađarskom i bosanskom. Tu na mostu, mali podnevak odavde prema Adrianopolu ima jedno selo po imenu Bosnocori, što će reći zaselak Bosanaca, gdje ima crkva, a tu u blizini su dva tri zaseoka, koji se sastaju u rečenoj crkvi. Na vratima Crnoga mora... blizu (crkvice sv. Marije od kestenja) bijaše jedan zaselak Bosanaca, koji zbog manjka svećenika kroz malo vremena postadoše Grci..."

Čini se kako su malo kasnije ostala katolička sela, nastanjena Bosancima, pošla istim putem.

Nu što je još napadnije, postoje oslonci za tvrdnju da su određene manje skupine bosanskih katolika (Predavci), što istodobno s pravoslavcima (Vlasi, Valahi) bijahu iselili u Hrvatsku, ondje prešle na pravoslavlje. Uzrok tomu bijaše, istina, prvotno otpor proti feudalnim gospodarima, koji s bosanskim doselje-

---

[146] * "In Adrianopolici è una chiesa cattolica piccola... e vi sono Cristiani assai di linguaggio Ungaro e Bosnese... Qui al ponte, piccola mezza giornata di qua verso Adrianopolici è una villa detta Bosnocori, che vuol dire Casale di Bosnesi, dove vi è una chiesa e la vicino ci sono due o tre casali, che convengono alla detta chiesa. Alla Bocca del Mar Negro... vicino (alla chiesa S. Maria di Castagne) era un casale di Bosnesi, che per mancamento de sacerdoti a pocco sono fatti Greci..." Fermendžin, *Acta Bulgariae ecclesiastica,* u: *Monumentis spectantibus historiam Slavorum Meridionalium,* XVIII, Zagreb 1887, 1-2.

nicima htjedoše postupati kao s kmetovima; nu bit će da i drugi uzroci bijahu u igri.[147]

d) Srijem

Iz Srijema imamo izvješće[148]* o jednome prijelazu katolika u raskol: "Prešlo je na raški obred više od 10 sela, tj. Soljani, Velike Remete, Golubinci, Ruma, Vojinci, Manđeloš i Mitrovica, veći dio, a sveukupno bit će 200 i više kuća" (vijest je iz 1634. godine).

Nema dvojbe da se ovaj otpad od vjere, barem u glavnini, doista ovako dogodio, premda dopis, u kojemu se podatak nalazi, stoji u znaku spora među franjevcima i biskupijskim svećenicima oko nekih srijemskih župa. U takvim prilikama često na svjetlo izlaze stvari što bi inače zauvijek ostale zatajenima, budući takvi otpadi za odnosnu župu znače, naravno, velik neuspjeh o kojemu se nerado obavještava Rim. Klasičnu potvrdu za to pružio nam je već trebinjski biskup Antić, benediktinac. Za ispravnost naprijed navedenih podataka stoji i činjenica da svih 10 rečenih sela bez dvojbe bijahu nekoć katoličkima.

---

[147] Pogledati str. 194, A. 5 i 6 u *Excerpta ex 'Orientalia Christiana Periodica'.*

[148] * "Sono andate al rito Rasciano più di 10 ville cioè Soljani, Velike Remete, Golubinci, Ruma, Vojinci, Mangjeloš e Mitrovica, magior parte e fra tutto sarrano case 200 e più." Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 152, f. 394 i d. Izvadak iz ovoga dokumenta objelodanio je Fermendžin u *Actibus Bosnae,* 417-418.

I iz Slavonije se izvješćuje o otpadima (1632). Pravoslavni doseljenici iz turskih zemalja, što ih bijahu naselile vojne vlasti, tvrde 1632. kako im je car Ferdinand tobože darovao cjelokupni posjed između Save i Drave. Počeli su protjerivati katolike s njihovih posjeda, a mnoge prisiliše da prijeđu na pravoslavlje.[149] Ne smijemo zaboraviti da su ovi događaji, kao i oni u senjskoj biskupiji, koji bijahu imali još čudnovatiju pozadinu,[150] događali u katoličkoj Austriji, odnosno Hrvatskoj, zemljama što ih Srbi ogorčeno optužuju s nesnošljivosti.

e) Iz Ugarske i Bugarske

I iz ovih zemalja želimo spomenuti nekoliko otpada katolika u raskol, premda su one djelomice izvan teritorijalnoga okvira ovoga rada. Kako je velik gubitak vjernika pretrpjela Katolička crkva u Bugarskoj, postaje jasnim prelistamo li knjigu dra Mileva *Katoliškata propaganda v' B'lgaria*, Sofija 1914. U Turskome ratu (1683-1699) fanatični su Turci palili katolička sela, pa je narod najvećim dijelom bježao iz zemlje. A i od onih katolika što bijahu ostali u zemlji

---

149 Smičiklas, *Povijest Hrvatska,* II. sv., Zagreb 1870. Naš je navod iz Pilarove knjige: *Südslavische Frage und der Weltkrieg,* 279.

150 Kercselich Balthaser de Corbavia, *De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares,* Zagreb 1770, str. 431: "Et qui (scl. Valachi ritus graeci) transierant (ad ritum latinum), reddire cogebantur, eo effectu, ut non pauci ex latinis ad Graecos transiverint, qui in ipsis legibus Predavcy vocabantur" (potpuni navod nalazi se u predgovoru, bilješka br. 22).

samo je dio ostao čvrst u vjeri svojih predaka, dok su se drugi, pošto im bijahu oteti svi svećenici, postupno otuđili od katoličke vjere. U potvrdu toga neka nam posluže riječi misionara-franjevca oca Stjepana Ludbrega (sic!), rođenoga Hrvata.[151]*

"Zbog sadašnjeg rata s Turčinom, pošto su razaranjima i požarimauništili stanje katolika Bugarske i Srbije oduzimajući im pastire i misionare, rastjeralo ih je po raznim krajevima s beskrajnom predrasudom spram katoličke vjere, a nemajući tko bi zaredio nove svećenike, posvetio sveta ulja, dijelio svetu krizmu i slavio sakramente, osim dvojice svećenika i trojice misionara, a koji zbog udaljenosti mjesta nisu mogli zadovoljiti njihovim duhovnim potrebama, počeli su prihvaćati grčki obred i zvati svećenike raskolnike, a neki i prihvaćati islam."

Odustajući od navođenja drugih dokumenata, spomenut ćemo još samo jedan značajan slučaj, što može pokazati kako u 17. stoljeću bijaše sudbonosan nedostatak svećenstva i prijeteća pogibao prijelaza u raskol. Budva, nekoć biskupsko sjedište u južnoj

---

[151] * "Per presente guerra col Turco, havendo con le ruine et incendii annihilato lo stato delli cattolici di Bulgaria e Servia, privandoli di Pastori e Missionarii, ha dispersi li medesimi per diversi luoghi con infinito pregiuditio della Fede Cattolica, non vi essendo che ordini nuovi sacerdoti, consacri s. Ogli, facci la Santa Cresima e amministri li Sacramenti, fuori di doi Sacerdoti o tre missionarii, li quali per le distanze de luoghi non potendo supplire alli loro spirituali bisogni, hanno comminciato abbraciare il Rito Greco, e chiamare li Preti Schismatici e alcuni a farsi turchi." Arhiv Propagande, *Critt. rif.*, sv. 526 (a. 1697).

Dalmaciji, sa svojim dijelom latinskim i još neslaviziranim pučanstvom, nikad nije bila dospjela pod tursko gospodstvo. Nu kad pučanstvo bijaše ostalo bez svećenika, već je namjeravalo prihvatiti raskol; energičnom je zahvatu Propagande ipak pošlo za rukom spriječiti ovu nesreću.[152] Ako se nešto takva moglo dogoditi na morskoj obali, u području što bijaše pripadalo Veneciji, u narodu rimske krvi, što onda očekivati od onih dijelova zemlje, što bijahu kilometrima udaljeni od granica katoličkoga kršćanstva, k tome već dugo lišeni svake duhovne pomoći, a povrh toga izloženi stalnim progonima od strane Turaka i raskolnika?

Iz južne Ugarske poznato je nekoliko slučajeva prijelaza u raskol, a još više u različite protestantske sekte.[153]

5. Sažetak

Pogledamo li još jedanput cjelokupni niz svjedočanstava o prijelazima katolika na srpsko pravoslavlje, možemo sa sigurnošću ustvrditi kako ti prijelazi ne bijahu ni tako rijetki ni tako beznačajni, kako bi to iz šutnje naših povjesničara bilo moguće zaključiti.

---

[152] Arhiv Propagande, *Acta 1633.* sv. 254 v - 255 v.

[153] Arhiv Družbe Isusove, *Austria,* sv. XX, f. 105 r; Arhiv Propagande, *Scritt. rif.,* sv. 152, f. 239; Miletić, *Über die Sprache und Herkunft der sogenannten Krasovaner in Südungarn,* u: Archiv für slav. Philologie, Berlin, J. XXV, 164, pod *Ottvas.*

Posve je, doduše, istinito da je, u doba teške turske vladavine, što je u nekim krajevima trajala preko 400 godina, većina Hrvata pod najtežim okolnostima ostala vjerna katoličkoj vjeri, posebice nasuprot islamu. Kako je često tada tekla mučenička krv, a tamnički zidovi odjekivali od uzdaha progonjenih kršćana! Međutim, slabiju otpornu snagu pokazao je katolički puk spram raskola, posebice u onim područjima i vremenskim razdobljima, gdje i kad je morao dugo izdržati bez svećeničke potpore. Kako ne bi ostali bez sakramenta i duhovne utjehe, katolici su se, često nedostatno poučeni u vjerskim istinama, počeli obraćati pravoslavnim svećenicima. Sveza sa Svetom stolicom, središtem kršćanskoga jedinstva, postajala je usljed toga sve labavijom, a utjecaj srpskoga svećenstva sve snažnijim, te se na taj način katolički puk u nekim područjima gotovo neopazice priklonuo raskolu. S ovima i drugim uzrocima prijelaza isrpnije ćemo se pozabaviti drugom zgodom. Tome što ova činjenica dosad nije bila bolje poznata, kriva je uz ostalo i okolnost što neki crkveni poglavari nisu dostatno izvješćivali Rim, kao i to što je Pravoslavna crkva brižno izbrisala sve tragove rimskoga obreda.

S druge strane raskolnicima je gotovo u potpunosti uspjelo uništiti sjedinjenje (uniju), što je u nekim hrvatskim zemljama cvjetalo. Sve u svemu, gubici Katoličke crkve u korist pravoslavlja na hrvatskome govornome području bijahu značajni. Prema tome, uobičajeno suprotno mišljenje, što ga često zastupaju srpski krugovi a oslanja se na nove, prvenstveno etnološke razloge, loše se slaže s činjenicama. Naprotiv, masovni prijelazi katolika kao i određeni broj pojedina-

čnih obraćenja na pravoslavlje daju se ustanoviti i dokazati s dostatnom sigurnošću.

Tijekom našega istraživanja postalo je jasnim kako je za potpun prikaz našega predmeta nužno još temeljito proučavanje građe povijesnih izvora. Radi se o jednome malo poznatome predmetu što je, k tome, dosad bio prikazivan jednostavno u suprotstavljenu smislu. Ova pripomena vrijedi prije svega za novo i poučno poglavlje o tragovima i naznakama katoličke prošlosti kod danas pravoslavnoga pučanstva, predmet što je, kako se čini, sad prvi put znanstveno obrađen pred širom znanstvenom javnošću.

B. RAZLOZI

U prvome dijelu svoje rasprave htjedosmo samo utvrditi činjenicu i, na osnovi dokumenata, pojasniti kako su se u doba turske vladavine na hrvatskome govornome području dogodili brojni prijelazi što nerijetko bijahu poprimili i veće razmjere. Predmet time nije iscrpljen: naprotiv, ako bismo propustili razotkriti razloge i uzroke rečenih prijelaza, onda bi rasprava o ovome predmetu trpjela od osjetljive praznine. Činjenice nam valja dovesti u uzročnu svezu, i to je zadaća drugoga dijela ove studije.

Naglasili smo kako dosad nitko nije ex professo obradio ni samu činjenicu prijelaza katolika na hrvatskim područjima. Ta je činjenica ostala nezamiječenom i, što je još gore, događaji biijahu neispravno, a često i krivo i tendeciozno prikazivani. Tako se dogodilo i to da se nitko nije prihvatio rasvjetljivanja uzroka ovih bolnih događaja. Kao ispriku mogli bismo ovdje djelomice uvažiti što dokumenti, koji o prijelazima izvješćuju, ne sadrže čak ni bliži povod tih prijelaza; moramo ga, dakle, istom pronalaziti. Drugi dokumenti spominju doduše neposredni razlog prijelaza, nu to je često samo vanjski povod. U istinske uzroke naši dokumenti ne ulaze. Njima redovito nedostaju zaokružen pogled i dublje razumijeće.

Nemoguće je čitav tijek događaja sa svim potrebnim pojedinostima prikazati u okviru sažetoga članka. U tu bi svrhu bile potrebne i određene pred-

radnje. Ipak se nadamo da će i na ovaj način barem donekle biti rasvijetljene i one zaboravljene stranice povijesti Katoličke crkve u Hrvata, koja je u doba turske vladavine proživjela surove i krvave dane, i to ne samo krivnjom Muhamedanaca, nego i krivnjom odijeljenih kršćana.

1. Različit pravni položaj Katoličke i Pravoslavne crkve u Turskoj

Premda Kuran kao i islamsko pravo (Šerijat) ne prave nikakvu razliku među pripadnicima pojedinih kršćanskih vjeroispovijesti, koji zajedno sa Židovima idu u "narode svetih knjiga" (Ahl' el-Kitab), u stvarnosti je islamska država pojedinim vjeroispovijestima priznavala različit pravni položaj. U Turskome carstvu ovo prvotno vrijedi za pripadnike katolicizma i istočnoga pravoslavlja.

Kad je Mehmed II. (el Fatih - Osvajač) 1453. zauzeo Carigrad, odmah je pronašao način kako pridobiti pravoslavne Grke i time spriječiti nestanak pučanstva što je, kako se čini carskome gradu prijetio kao posljedica snažnoga iseljavanja. Dalekovidnome je sultanu pošlo za rukom jednim spretnim potezom grčki ekumenski patrijarhat za čitava stoljeća vezati uz tursko carsko prijestolje. Sultan je Grcima naredio da izaberu novoga patrijarha. Izabran bijaše učeni redovnik Juraj Sholarios, nekoć prijatelj ujedinjenja i prista-

lica nauka sv. Tome Akvinskoga, kasnije vatreni bojovnik proti ujedinjenju i snažni podupiratelj raskola, koji sebi uze ime Genadije II. Sultan je novoizabranoga patrijarha svečano uveo u službu prema starome bizantskome ceremonijalu. Okružen svitom turskih odličnika, sultan je Genadiju II. službenu ovlast predao sljedećim riječima: "Sveto Trojstvo, koje mi je dalo carstvo, uzdiže te na čast patrijarha".[1] Kako strano zvuče ove riječi u ustima cara svih pravovjernih muslimana, kojima nijekanje svetoga Trojstva ide u najbitnije vjerske istine! Pošto je patrijarh na taj način iz sultanove ruke primio službu, izrekao je svoju najdublju zahvalnost, a kor je zapjevao konvencionalnu liturgijsku pjesmu za svečane prigode: Εἰς πολλὰ ἔτη, Δέσποτα. Nakon toga uslijedio je sjajan objed, kod kojega je sultan patrijarhu dao "beskrajna obećanja".[2]

Ovo duboko poniženje carigradskoga patrijarhata donijelo je s druge strane patrijarhu prednost što je ne treba podcijeniti. "Rul milleti", grčka nacija, ispravnije grčka vjeroispovijest, na čelu s patrijarhom, zadobila je dalekosežnu samostalnost. Patrijarh je glava nacije, s činom i dostojanstvom turskoga vezira. On nad Grcima vrši ne samo duhovnu, nego i građansku vlast. On je sudac u građanskim predmetima (sklapanje

---

[1] Phrantses, *Chronicon Majus* u: *Patrologia Graeca,* sv. 156, col. 894. Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches,* I. Bd., 426-427.

[2] Phrantses, col 895.

brakova, oporuke i sl.). Ako se nađu krivima, može osuditi na novčane kazne, na tamnicu, bičevanje i na strašno ropstvo na galijama. Turske oblasti bijahu obvezatne provesti njegov pravorijek, kao i onaj, premda u manjoj mjeri, pravoslavnih biskupa što su također posjedovali odgovarajuću sudsku vlast.[3]

Sad možemo pojmiti, zašto pravoslavnim biskupima za njihovih pohoda, za kojih su na nepravedan i nasilnički način i od katolika ugonili crkvene namete, bijaše dodjeljivana turska vojna pratnja.[4] Također ćemo razumjeti, kako bijaše moguće da carigradski patrijarh Ćiril Lukaris, 1632. godine, zaslužna biskupijskoga svećenika i kandidata za jedno biskupsko sjedište, Šimuna Matkovića, u Ugarskoj baci u tamnicu gdje su mu od velike studeni otpali nokti na ručnim i nožnim prstima.[5] Također je zanimljivo što je carigradski patrijarh, unatoč blizini srpske hijerarhije, često, po svojim zastupnicima, nastupao na turskim sudovima kao svjedok proti katolicizma u dalekoj Bosni. K tome pridolazi još jedna važna okolnost u korist pravoslavne hijerarhije: utjecaj fanariotskih ministara na Visokoj Porti. Dovoljno je podsjetiti na Mihovila Kantakuzena,

---

[3] Crusius, *Turcograecia*, Basileae 1584, 109-119. Phrantses, *Nav. djelo*, 895 i d.

[4] *Starine*, sv, XXII, 47; sv, XXXVI, 139; *Acta Hercegovinae*, br. 26, str. 36-38; *Regesta Fonicensia*, br. 93; Arhiv Propagande, *Lett. rif.*, sv. 464, f. 293 r; *Franjevački Vijesnik*, 1937, 35 i d.

[5] *Acta Bosnae*, 422.

"columnam christianitatis", miljenika dvojice sultana,[6] da bismo vidjeli kako je Fanar u tim ministrima imao moćna pomoćnika i saveznika u borbi proti katolicizmu.

Uz carigradski, i srpski je patrijarhat u Peći uživao velik ugled. Utemeljen za cara Stevana Dušana Silnog 1346. godine, propao je za vrijeme turske vladavine u Srbiji, da bi ga Mehmed Sokolović, najveći veliki vezir što je ikad, kao sultanov zastupnik, upravljao ogromnim osmanlijskim carstvom, ponovo uspostavio 1557. godine. Jedva je potrebno pripomenuti kako je Sokolović time htio povući spretan diplomatski potez, kako bi na taj način pravoslavne Srbe što čvršće vezao uz Tursko carstvo. Za prvu dvojicu pećkih patrijarha obično se tvrdi i piše kako bijahu bliski rođaci moćnoga vezira. Iz državno-političkih, a možda i rodbinskih razloga, bijaše pećki patrijarhat najizobilnije obasut pravima i povlasticama.[7] Srpska je pravoslavna crkva sklopila s muslimanskim carstvom veoma pogodan ugovor, kojim se znala izvrsno služiti, posebice na štetu Katoličke crkve.

---

[6] Jorga N., *Geschichte des osmanischen Reiches,* Gotha 1910, B. III. 211.

[7] Veliki dio ovih povlastica zadržao je patrijarh Maxim II. Crnojević kao politički poglavar Srba kad s pravoslavnim pučanstvom bijaše preselio na ugarsko i hrvatsko tlo (Smičiklas, *Oslobođenje Slavonije,* I, 155). U tome nedvojbeno leži glavni razlog uništenja unije što u Hrvatskoj bijaše cvjetala.

Položaj Katoličke crkve bijaše daleko nepogodniji od onoga Istočno-pravoslavne. I njoj je sultan doduše priznao legalnu opstojnost, što nedvojbeno dokazuju brojni turski fermani i berati što su ih u njenu korist izdali osmanlijski vladari. Prilikom zauzeća Carigrada (1453) Đenovljani su od Mehmeda II. izmolili za se čak različite milosti i slobodu vjeroispovijesti.[8] Isto su, deset godina kasnije, na polju Milodraževu izmolili bosanski franjevci za svoj puk (poznata Ahd-nama, što još nije u potpunosti pojašnjena).[9]

Katolička se crkva nikad nije tako duboko ponizila da bi dopustila uplitanje turske državne sile u svoje unutarnje vjerske odnošaje. Tu ne bijaše ni turske investiture ni biskupskih imenovanja po milosti Visoke Porte. Zbog toga ona i nije uživala onu široku autonomiju što je imahu pravoslavni. Ni u jednom se dokumentu ne spominje "latinska nacija" ("latin milleti") s biskupom, u rangu vezira ili paše, na čelu. Katolici obično bijahu zastupani po predstojnicima redovničkih

---

[8] G. Hofmann D. I., *Il Vicariato Apostolico di Costantinopoli,* Rim 1935, str. 13. Što se hrvatskih zemalja tiče vidi: Matasović, *Regesta Fojnicensia,* izdanje Srpske Kraljevske akademije u: *Spomenici,* sv. LXVII, str. 57-431, Beograd 1930; Fabianich OFM: *Firmani inediti dei sultani di Costantinopoli ai conventi francescani e alle autorità civili di Bosna e di Erzegovina,* Rim 1898.

[9] *Regesta Fojn.,* br. 1, str. 103; Jelenić OFM, *Kultura i bosanski franjevci,* Sarajevo 1912, sv. I, str. 116.

zajednica (provincijali i gvardijani),[10] dok je biskup ostajao u pozadini kao da ga -takav se dojam stječe - država uopće nije priznavala, te se morao kriti.[11]

U Bosni je to gotovo uvijek bio slučaj, u drugim zemljama veoma često. Katolički biskupi nisu nikad od Turaka dobili neku sudsku ovlast nad svojim vjernicima. Nadalje nitko i ne pomišlja na to da bi u katoličkoj hijerarhiji mogla biti dodijeljena turska "svjetovna sila" ("brachium saeculare") kao pomoć u provedbi njezinih sudskih pravorijeka i naredbi. Janjičari bijahu pratnja katoličkim biskupima jedino onda kad ih

---

[10] Redovito to bijahu franjevci bosanske provincije (Bosna Srebrena), rjeđe svjetovni svećenici poput Šimuna Matkovića (čitaj kod M. Vanino D. I., Kašićevo izvješće o don Šimunu Matkoviću 1613, u *Vrela i prinosi*, sv. I, 80-99) i Petra Massarechija, kasnije nadbiskupa barskoga ili isusovca Tome Raggia i Aleksandra Komulovića (Vanino, *nav. djelo*, sv. III. 157).

[11] "Il Vescovo non ardisce professare il suo carattere Episcopale mentre non è accompagnato dalle facoltà del Principe secolare, le quali per esercitar la giurisditione anco spirituale recercano quei Barbari ne' Prelati Christiani, e le fan pagare molto bene, come sono necessitati d'ottenerle e pagarle Prelati greci, che però professano liberamente il loro carattere... Il mancamento di queste facoltà è di gran disavantaggio a Prelati Latini nel dominio del Turco, che però sono obbligati à non palesarsi per tali, e quando avvenga che sian congrosciuti gran molestie sopportano e gravi pericoli corrono, da quali per mezzo del denaro da loro popoli vengono nell'occorrenze con gran carità liberati". (Iz izvješća dubrovačkog poslanika Matije Gundulića o položaju kršćana u Bosni, Srbiji i Bugarskoj 1674., u *Regesta Fojnicensia,* str. 173).

vođahu pred turske sudove, u tamnicu ili na izvršenje smrtne kazne.

K tomu valja uzeti u obzir još jednu važnu okolnost. Turci nikad ne mogahu zaboraviti kako najveći i najopasniji protivnik polumjeseca na Bosporu bijaše rimski papa,[12] istodobno poglavar njihovih katoličkih podanika. Papa nikad nije mirovao: poticao je kršćansku Europu na bitke i križarske vojne proti Turcima, nikad nije sklapao saveze niti se - kao ni ostali kršćanski vladari - upuštao u bilo kakve pregovore s islamskim Carigradom. Zbog toga su turske vlasti pune sumnjičavosti i nepovjerenja spram katoličkoga elementa u carstvu Osmanovih nasljednika. Zbog toga im u doba mira ne daju nikakvih velikih povlastica, kao pravoslavnima, a u doba ratova - često i u miru - krvavo ih progone i iskorjenjuju.[13] Katolici sa svoje strane nikad ne htjedoše,[14] pa makar i privremeno, služiti kao turski vojnici, dok je to u dokumentima od 14. do 17. stoljeća o pravoslavnima nebrojeno puta posvjedočeno.

---

[12] "Turci smatrahu papu najsposobnijim među vladarima da u kršćana probudi oduševljenje i kršćanske vladare potakne na rat kako bi Turcima nanosili zlo" (Ricaut, *Histoire de l'Empire Ottoman,* sv. I, 231-232).

[13] Smičiklas, *Dvijestogodišnjica osl. Slavonije,* sv. I, 82.

[14] Unatoč tome poznati su nam krajnje rijetki izuzeci (Arhiv Propagande, *Vis. e Coll.*, sv. I, f. 63, br. 42).

Priznajemo kako su i pravoslavni puk i svećenstvo bili u Turskome carstvu materijalno iscrpljivani, ugnjetavani, a često i grubo progonjeni.[15]** Njihov se položaj počeo polagano pogoršavati posebice od konca 16 stoljeća. Pobune proti Turcima bijahu sve češće, te se pri koncu 18. stoljeća njihov položaj jedva mogao razlikovati od položaja katolika. Ovo se, naravno, ne odnosi na grčku hijerarhiju Fanara, koja je 1766. uredila da, jednim carskim fermanom, bude dokinut pećki patrijarhat, i koja je uvijek uživala povlašteni izuzetni položaj.

---

[15] "Scismatici sono grandemente opressi dai Turchi" izvješćuje misionar Demski iz Crne Gore 1652. godine (Arhiv Propagande, *Lett. rif.*, sv. 220, f. 485 i d.) kao i stotine sličnih dokumenata.
** Treba napomenuti da je pravoslavni živalj u ustancima kroz XIX. st. izborio opet nove privilegije i olakšanja pa je položaj katolika bivao sve gori, jer je na njih pao još veći teret. Tako npr. hercegovački katolici šalju 1869. god. sultanu predstavku u kojoj iznose da se sada za državne poslove upotrebljavaju samo katolici, da se samo njihova tovarna i tegleća stoka upotrebljava za prevoz ratnog materijala (g. 1850. je tako uginulo katolicima u tim transportima 12000 tegleće marve) te da im se porezi podvostručavaju. - R. Zaplata, *Predstavka hercegovačkih katolika sultanu 1869. godine,* u *Croatia sacra* VIII, 1934, str. 133-142.

Poneki srpski povjesničari[16] idu predaleko kad, imajući u vidu prilike pri koncu 18. stoljeća, prikazuju kako katolici i pravoslavci uvijek i trajno bijahu pred Turcima pravno i stvarno izjednačeni. To je u osnovi neispravno poimanje povijesnih prilika. Kako grčko tako i srpsko pravoslavlje stvorilo je sebi, svojim paktom sa osmanlijskom državnom silom, izuzetan položaj, ukoliko to u muslimanskoj državi uopće bijaše moguće postići. Nasuprot tome, katolici, "jadna raja", stado,[17] bolje reći stoka, i "latin kafirs" (latinski nevjernici) uživahujedino pasivnu snošljivost, a često čak ni to. U usporedbi s katolicima, pravoslavni elemenat bijaše u jednome razmjerno boljemu položaju.To još više vrijedi za Pravoslavnu crkvu i hijerarhiju. Klasičan primjer za to pružaju nam brojni pravoslavni samostani i biskupije na hrvatskome tlu, uspostavljeni u doba turske vladavine u 16. i 17. stoljeću, posebice 1557. godine.[18]

---

[16] "Bijaše li možda prirast pravoslavaca favoriziran od strane Turaka? Može li uopće netko pri zdravu razumu povjerovati u to? Nisu li Turcima sve kršćanske vjeroispovijesti bile jednake? Kako bi oni mogli favorizirati pravoslavne, kad su im upravo oni kroz duge godine priječili slobodan pristup prema Europi?" V. Glušac, *Nekolika pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine,* Tuzla 1921, str. 39.

[17] Miklošić, *Die türkischen Elemente in den süd- und osteupäischen Sprachen,* Beč 1889, sv. II, str. 43.

[18] Prema Stanojevićevoj *Karti pećkoga patrijarhata* bijaše u 16. i 17. stoljeću osnovano 38 "važnijih" samostana, s onim manjim možda dvostruko. Poslije 1557. bijahu nanovo uspostavljene biskupije Arad, Pečuh, Szeged, Budimpešta, Temišvar, Orahovica, Marča, Medak, Kostajnica (u Ugaskoj i Hrvatskoj). Dr. Rad. Grujić spominje u

Katolicima, naprotiv, bijaše zabranjeno, primjerice u Bosni, Slavoniji i Dalmaciji, graditi nove crkve i uspostavljati samostane i biskupije; naravno neke biskupije bijahu kanonski popunjene, ali često s prekidom od više desetljeća. Turci su čak poneke katoličke samostane predavali pravoslavcima na upotrebu i u posjed, ili su pak dobrohotno dopuštali da se na katoličkome zemljištu podižu nove pravoslavne crkve. Tako u posjed pravoslavaca prijeđoše, uz ostale, nekoć katolički samostani ili crkve: Čičevo (sv. Petar u polju) kod Trebinja u Hercegovini, Krupa, Rmanj i Moštanica u Bosni, Orahovica u Slavoniji. Ima srpskih povjesničara što, unatoč očitim suprotnim svjedočanstvima dokumenata, zastupaju mišljenje kako se ovdje zacijelo ili vjerojatno radi o starim pravoslavnim samostanima.[19] Tako je Bosna u 16. stoljeću preplavljena pravoslavnim samostanima, a ipak se ni za jedan od njih ne može s izvjesnošću dokazati da bi opstojao 100 godina ranije, u doba bosanske samostalnosti.[20] Istodobno katolici su gubili teren i crkvene objekte u korist pravoslavaca. Tako je savršeno na mjestu tvrdnja povjesničara dra

---

Narodnoj enciklopediji SHS, sv. II, 1929, kako je patrijarh Makarije dobio od sultana odobrenje da može uspostavljati nove samostane; on ih je odista gradio u Bosni, Srijemu i Ugarskoj.

[19] Davidović, *Srpsko-pravoslavna Crkva u Bosni i Hercegovini,* str. 18; Dr. Vl. Petković u Stanojevićevoj *Narodnoj enciklopediji,* II, 342.

[20] Hilarion Ruvarac, *Nešto o Bosni (Godišnjica Čupićeva,* II, 247). Prema njegovu mišljenju od svih srpskih samostana u Bosni jedino bi Paprača mogla biti osnovana prije provale Turaka.

Preloga,[21] da priraštaj pravoslavaca u Bosni nakon njezina zauzeća bijaše očito stalno sve više i više pospješivan.

Po prirodnome nagonu svake religije, i Pravoslavna je crkva nastojala pridobiti za se pripadnike drugih religija. Budući je islamsko zakonodavstvo u turskome carstvu onemogućavalo takav postupak s obzirom na muslimane, to su pravoslavci svoj pravni položaj i potporu turske državne sile nastojali iskoristiti barem za to kako bi "obratili" katolike i privoljeli ih na raskol i na istočni obred. Turcima se to, prema onome što je upravo izneseno, moglo činiti samo pogodnim; naravno, oni su se ponekad ponašali i posve indiferentno.

U ovim okolnostima vidimo podlogu za nastojanje odijeljenih istočnih crkava, posebice srpske, da, nažalost s uspjehom, na svoju stranu pridobiju znatan dio katolika hrvatskoga govornoga područja.

2. Progoni katolika od strane pravoslavne hijerarhije

Pravoslavna crkva je sa svom ozbiljnošću nastojala obilno iskoristiti svoj pravno i stvarno povoljniji položaj u osmanlijskome carstvu napadajući katoličke

---

[21] Prelog, *Povijest Bosne,* sv. II, 54.

interese. Ova činjenica ide u nadasve zanimljiva i poučna poglavlja povijesti međuvjerskih odnošaja u balkanskim zemljama.

Premda ove činjenice stručnjacima ne ostadoše skrivene - poneki ih pisci[22] usputno spominju - ova građa do u naše doba još ne bijaše bila podvrgnuta sustavnu istraživanju i temeljitu studiju. Mi ćemo, zbog veoma opsežne građe, što je dijelom objelodanjena a dijelom još leži zatrpana u arhivima, u ovoj studiji obraditi poglavito prilike u Bosni, poimence one u 17. stoljeću.

Grčka, a od 1557. godine i Srpska crkva, trajno su nastojale prisiliti katolike da im plaćaju pravoslavne crkvene namete. Provedbu ovoga pothvata omogućavahu carski fermani i berati, zatim turski sudovi - kao i fizička prisila osmanlijskoga državnoga aparata. To je vodilo dugotrajnim i teškim pritiscima na katolike što nerijetko izrastahu u otvorene progone. Stanje je često

---

[22] Smičiklas, *Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije,* I, sv., Zagreb 1891, 82-86; Batinić M. Vjenc. OFM, *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka,* II. sv., Zagreb 1883, 85 i d., 133-134, 172 i d. Jelenić dr. Julijan OFM, *Kultura i bosanski franjevci,* I. sv., Sarajevo 1912, 191-194; Dr. Prelog Milan, *Povijest Bosne,* Sarajevo, II. sv. 59, 156-162; Jastrebov, *Sadržaj fermana, koje je sebi izradilo katoličko sveštenstvo prema pravoslavnom mitropolitu hercegovačkom i bosanskom,* u: *Glasnik,* 48, 405-419; Balan, *Katolička crkva i Slaveni u Bugarskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini,* Zagreb 1881, 217, 225 itd.

bilo tako očajno da u pojedinim područjima bijaše ugrožena i sama opstojnost Katoličke crkve.

Većinu dokumenata o progonima katoličkoga svećenstva i puka od strane srpske i grčke hijerarhije u hrvatskim zemljama, posebice u Bosni i Hercegovini, objavili su Matasović[23] i Fabijanić.[24] K tome, bogata izvorna građa što se na ovo odnosi može se naći u zbirkama dokumenata i u časopisima.[25]

"Iniquae metropolitarum schismaticorum praetensiones" /bezbožnička presizanja raskolničkih metropolita/, kako ih češće označavaju franjevački dokumenti, započela su u Bosni rano, odmah po propasti bosanskoga kraljevstva (1463), dok znatan dio zemlje još i ne bijaše potpao pod tursku vlast.

Jelenić[26] i Božitković[27] postavljaju, istina, tvrd-

---

[23] *Regesta Fojnicensia,* u: *Spomenik,* sv. LXVII, str. 57-431.

[24] *Firmani inediti dei sultani di Const. ai conventi francescani... di Bosnia e di Erzegovina,* Rim 1898.

[25] Vidi kod Horvata K., *Novi historijski spomenici za povijest Bosne i susjednih zemalja,* u: *Glasnik Zemaljskog Muzeja,* Sarajevo 1909, 1-104, 313-424, 505-518; Fermendžin Eusebius OFM, *Acta Franciscana Hercegovinae,* I sv., Mostar 1934; Jastrebov, *Sadržaj fermana, koje je izradilo sebi katol. sveštenstvo kod Porte...* u: *Glasnik Srpsksog Učenog Društva,* sv. 48, Beograd 1880, 405-419; Jelenić Jul., *Izvori za kulturnu povijest franjevaca Bosne Srebreničke,* Sarajevo 1912 itd.

[26] *Kultura i bos. franjevci,* I, 192.

nju kako je to od strane srpske hijerarhije prvi put poduzeto 1527. godine, nu to samo pokazuje kako čitavo pitanje ovih progona još nije konačno istraženo. Nasuprot tome sa sigurnošću se može dokazati kako su progoni počeli najkasnije 1488. na istoku Bosne oko Zvornika, u području rijeke Drine.[28] Zanimljiva je koincidencija da su se prvi progoni kao i prvo iščeznuće netragom, katoličkoga elementa u Bosni dogodili točno u istome području.[29] I nehotice nam se nameće misao kako između ovih dvaju događaja postoji uzročna sveza.

Od 1488. do 1779.[30] bijahu katolički vjernici u Bosni i Hercegovini izloženi stalnim, samo na kratko prekidanim, uznemiravanjima i progonima, što ih je naređivala raskolnička hijerarhija. Nema nikakve dvojbe kako se ovdje radi o *pravom sustavu* neugodnosti i progona, što od strane Pravoslavne crkve bijahu primjenjivani proti katolicima. U 16. stoljeću bosanski su katolici od sultana i različitih vezira, za novčane svote, što ih bijaše jedva moguće namaknuti, isposlovali

---

[27] *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala,* Beograd 1935, str. 40. Obojica nekritički preuzeše Batinićevu tvrdnju, *Djelovanje,* sv. II, 85.

[28] *Regesta fojnic.,* br. 6.

[29] Usporediti: *Acta Bosnae,* 426-429, i *Glasnik Zemaljskog Muzeja,* 1909, 70.

[30] Jelenić, *Kultura i bos. franjevci,* I, 208-209.

54 fermana i odobrenja za obranu od napadaja pravoslavne hijerarhije.[31]

Prelazeći preko pojedinosti utvrđujemo kako se ovi dokumenti odnose na 32 različite godine (1514, 1517, 1524, 1527, 1548, 1555, 1561, 1562, 1563, 1564, 1565, 1566, 1567, 1568, 1569, 1573, 1574, 1575, 1576, 1577, 1579, 1583, 1584, 1585, 1587, 1589, 1590, 1591, 1594, 1595, 1597. i 1599) i prema tomu vjerojatno na barem toliko progona. Da niz progona ovim ne bijaše u potpunosti iscrpljen, zaključujemo iz okolnosti što su ovdje navedeni jedino dokumenti što se nalaze u arhivu *franjevačkoga samostana u Fojnici.* Budući samo 6 dokumenata prethodi ponovnoj uspostavi srpskoga patrijarhata u Peći, vidljivo je kako ovim događajem položajbosanskih katolika bijaše još znatnije pogoršan. Ne bismo se, dakle, prevarili, ako bismo začetnike nevolje i uznemirenja katolika tražili ne toliko u Carigradu koliko u Peći.

U 17. stoljeću položaj hrvatskih katolika u osmanlijskome carstvu ne doživi nikakvu značajniju promjenu. Srpska i grčka hijerarhija i dalje su, nesmiljenom žestinomi tvrdoćom, vršile pritisak na katolike. U svojim zbirkama fermana iz godia 1610, 1614, 1615, 1618, 1619, 1623, 1626, 1627, 1629, 1635, 1662, 1665,

---

[31] *Regesta fojnic.*, br. 13, 17, 20, 22, 34, 39, 41, 44-45, 46, 50, 52, 55 itd.

1668, 1679. i 1689[32] *fojnički nam arhiv* opet pripovijeda mnogo žalosnoga o progonjenim katolicima.

Ovaj je niz nepotpun i mogao bi barem donekle biti popunjen uz pomoć drugih izvora, nu ni time ne bi bio dat konačan broj. Hatišerifi i fermani u korist katolika a proti pravoslavnima bijahu izdani i u godinama 1604,[33] 1613,[34] 1622, 1648,[35] 1653,[36] 1661, 1667, 1672,[37] 1675,[38] 1692, 1693[39] i 1697.[40] Prvi od ovih bijaše izdan "ad instantiam Romani imperatoris" /na traženje Rimskoga cara/ proti pravoslavnim Grcima, Bugarima i Srbima koji, novčanim kaznama i drugim štetama, zadaju katolicima mnoge neugodnosti.

Neposredni cilj ovih neopravdanih drskosti visokoga pravoslavnoga svećenstva bijaše nametnuti katolicima, uz potporu turske vlasti, plaćanje crkvenoga nameta. Ovo je lako razumjeti, uzmemo li u obzir

---

[32] *Regesta fojnic.*, br. 208, 233, 238, 267, 296...

[33] Batinić, *Djelovanje,* II, 85, Balan, *Nav. djelo* 217.

[34] Jelenić, *Kultura i bos. Franjevci,* I, 192 za godine 1613, 1622, 1661 i 1667.

[35] Jelenić, *Izvori za kult. povijest,* str. 18.

[36] Prelog, *Povijest Bosne,* II, 157.

[37] Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 436, f. 498 r-499 v, *Bosna*, sv. II, f. 96 r.

[38] *Ondje,* sv. 464, f. 293 r.

[39] Batinić, *Djelovanje,* II, 172.

[40] *Franjevački vijesnik,* 1932, str. 311; Batinić, *Djelovanje,* II, 173-174.

učestale pritužbe siromašnoga pravoslavnoga pučanstva na nezasitnu pohotu za novcem znatnoga dijela pravoslavne hijerarhije.[41] Nu stvar je ipak potrebno osvijetliti i s jedne druge strane. Turci su, različitim taksama, davanjima i novčanim kaznama, nametali pravoslavnim patrijarsima i biskupima nepodnošljive terete. To je posebice bio slučaj kad su se kandidati, željni zasjesti na neku patrijaršijsku ili biskupsku stolicu, što je čekala da bude popunjena, u tome natjecali. Kad je primjerice 1583. godine patrijarh Jeremija II., zbog naklonosti spram katolika, bio morao poći u progonstvo na Rodos, njegov je nasljednik to dostojanstvo platio Turcima 12 tisuća dukata. A kad je opet on, optužen s neznanja i simonije, morao napustiti stolicu ekumenskoga patrijarha, za tu se službu natjecalo nekoliko kandidata. Pobjedu nad suparnicima odnio je Metrofan, metropolit iz Filipopolja, ponudivši znatnu svotu od 24 tisuće dukata. Nu ni stranka prognanoga patrijarha Jeremije nije mirovala. Budući im ne bijaše moguće pomoći voljenome crkvenome knezu da ponovo zadobije čast patrijarha, taj su zavidni položaj, za 40 tisuća dukata, osigurali veoma obrazovanome Niceforu. Uzalud! Metrofan je, kako bi umilostivio suce, žrtvovao

---

[41] Balan, *La Chiesa Catt.*, 227; Davidović, *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1931, str. 35, 41, 49.

daljnjih 40 tisuća dukata; proglašen je "nevinim", a Nicefor je morao poći u progonstvo na Cipar.[42]

Tijekom desetljeća smjenjivahu se kandidati za čast, ali ne i žalosna trgovina. Kandidati što na ovakav način bijahu dospjeli na patrijarhovu stolicu, svim su silama nastojali, prodajom biskupskih stolica, s kamatama vratiti uloženo. Siromašni je puk stenjao i mučio se kako bi namaknuo ove goleme svote. K tome su se pridruživali brojni metropoliti i biskupi što su svoj položaj, kako Turcima tako i patrijarhu, plaćali gotovim novcem. Pribrojimo li tome tisuće zlatnika i mnoge πεσκέππια (bakšiše), što su ih patrijarh i biskupi povrh toga morali Turcima davati u određenim zgodama,[43] onda je bjelodano kako postojaše ne jedan razlog da se što veća mnoštva prisile na plaćanje vjerskog nameta, pa nalazili se među tim mnoštvima i katolici. Takvo je stanje isključivalo bilo kakvu grižnju savjesti.

Davanja, što ih pravoslavni bijahu natovarili katolicima, ne bijahu nipošto mala. Anton Primi, trebinjski biskup, spominje 1675. šest različitih nameta i navodi njihovu točnu visinu. Pravoslavni su biskupi zahtijevali porez od svih katoličkih svećenika, obitelji, od svih muškaraca starijih od 16 godina kao i po

---

[42] Pichler Aloysius, *Geschichte des Protestantismus in der oriental. Kirche,* München 1862, str. 23 i d.

[43] Jorga N., *Geschichte des Osmanischen Reiches,* Gotha 1910, III sv. 200.

svakome sklopljenome braku.[44] Makarski biskup Lišnjić piše 1672. godine kako se godišnje potraživanje patrijarha penje na 10 dukata od svećenika i na 100 dukata od biskupa.[45] Još više: svećenici moraju sebi novcem isposlovati dopuštenje za brijanje brade[46] (tzv. bradarina). Katolici veoma trpe zbog nedostatka novca. Istaknuti slavonski franjevac Luka Ibrišimović opisuje 1672. teški položaj katolika. Srpski je vladika (biskup), u savezu s Turcima, ustao proti katolicizma. Katolici su spremni radije podnositi najkrvavije mučeništvo - život na koncu konca jednom svakako mora završiti - negoli stalno priskrbljivati nemoguće svote što se traže kao otkupnina. Nitko se ne usuđuje čekati na vladikin dolazak. Svi bježe, čak i samostani ostaju praznima.[47] Kako katolici ne bi podlegli navalama sa strane pravoslavne hijerarhije, katoličko svećenstvo, posebice franjevci, bijaše primorano voditi duge parbe pred turskim sudom; valjalo je pribaviti i carske fermane iz Carigrada, što se moglo postići jedino davanjem visoka mita sucima. Ove izuzetno teške prilike gurale su franjevačke samostane u velike dugove, tako da bijahu

---

[44] Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 464, f. 294 r.

[45] Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 490, f. 405 r, v.

[46] *Regesta fojnic.*, br. 123, u bilješci.

[47] * "per non soggiacer al Patriarca de Scismatici, qual pretendeva estraerli con tutti li Catholici dalla chiesa Romana e sottoporli all'ubbidienza e rito della sua et per continue avanie del tiranno Patrone." *Starine*, sv. 30, str. 152.

primorani neke samostane napustiti i u šumi tražiti sklonište.

1672, u jednome potresnome dopisu, provincijal i definitorij franjevačke provincije Bosne Srebrene zaklinju zbor Propagande da im pomogne. Riječ je o dugu od 5 tisuća dukata, uz kamatu od 20%, što teško pritišće samostan sv. Ivana Krstitelja u Kraljevoj Sutjesci. Dugovi su nastali usljed sudskih procesa "kako ne bi potpali pod raskolničkoga patrijarhu, koji je nastojao odvojiti ih od svih katolika, od Rimske crkve i podvrgnuti ih posluhu i svome obredu, i po neprestanim porezima tiranskoga gospodara."*

U zalog su dani crkveno ruho i posuđe, namaknuti tijekom dugih stoljeća. Sad je sve izgubljeno, a svećenici skriveni po šumama i spiljama. Ne uspije li se spasiti samostan, 50.000 duša, opranih krsnom vodom i hranjenih slatkim mlijekom riječi Božje i njegovih svetih sakramenata, bit će bez ikakva izgleda prepušteni pod strašni jaram raskolnika.[48] - Srećom, pošlo je za rukom spasiti samostan u Sutjesci te istodobno 50.000 katolika izbaviti od pogibli otpada što bijaše zaprijetila.

Budući pravoslavnoj hijerarhiji nije uspjelo katolike potčiniti, ona je uvijek iznovice nastojala barem im naškoditi, pri čemu zloća igraše svoju gadljivu ulogu. U pastirskome pismu od 17. veljače

---

[48] Arhiv Propagande, *Bosna,* sv. II, f. 96 r.

1777. najavljuje apostolski vikar u otomanskoj Bosni, Marko Dobretić, jubilejski oprost, dotičući pritom i srpsku hijerarhiju. "Budući u ovoj tužnoj provinciji živimo među nevjernicima i, što je još daleko gore, među raskolnicima koji nas pred sudovima tako kleveću da svojim napadima nadmašuju i samga đavla, htijući nas podjarmiti i naša svetišta uvaliti u svakovrstan jad, spremni da nas globama i pljenidbama pozivaju na odgovornost".[49]

Da katolicima velikim dijelom nije uspjelo uporno se suprotstaviti nepravednim srpskim i grčkim nametima u Turskome carstvu, zacijelo bi bili podlegli bliskoj pogibli gubitka svoje katoličke vjere. Puk većinom bijaše dotle siromašan da je jedva mogao uzdržavati svoje dušobrižnike koji, što se materijalnih dobara tiče, ne bijahu zahtjevni. Misionar Vušković misli kako bi četvorica ili petorica svećenika jedva dostajali za 8 tisuća katolika u Crnoj Gori, nu puk je do te mjere siromašan da nije u mogućnosti priskrbiti ni kruh a da ne kupi žitarice, a da bi osigurao svećeniku životno uzdržavanje.[50]

Da k tome bijahu pridošli još i teški vjerski nameti od strane pravoslavne hijerarhije, puk bi bez dvojbe propao pod bremenom financija, a mnogi bi kao iseljenik napustio svoju domovinu ili svoju vjeru kako bi

---

[49] Jelenić, *Izvori za kulturnu povijest,* 50-51.

[50] Arhiv Propagande, *Scritt. rif.,* sv. 152, f. 205 r v.

ublažionepodnošljivost života.Cilj, kojemu je pravoslavna hijerarhija u konačnici težila, bijaše odcjepljenje katolika od Sv. stolice i njihov otpad u raskol. To je trebalo postići postupno, najprije nasilnim nametima, zatim potpunim podvrgnućem pod jurisdikciju pravoslavne hijerarhije, a kasnije nametanjem bizantsko-slavenskog obreda ukoliko bijaše riječ o katolicima latinskoga obreda. Jasno je, revniji istočnjački biskupi nastojali su oko toga zbog duboke odbojnosti spram Sv. stolice, što u odijeljenoj vjerskoj zajednici bijaše uhvatila snažne korijene. Nu i oni, kojih pokretačka snaga bijaše novac, morali su nastojati oko konačnoga prijelaza katolika na grčko pravoslavlje, budući bi jedino na taj način bili osigurani njihovi prihodi iz džepova "latinskoga naroda".

Tragove ovoga nastojanja Grčke i Srpske crkve moguće je uvijek iznovice otkriti čak i u službenim dokumentima što ih je, kako u korist pravoslavaca tako i radi zaštite katolika, izdavala Visoka Porta. U fermanima se uvijek iznovice ističe kako su se pravoslavci revno dali na posao ne bi li katolicima nametnuli ne samo svoj vjerski namet, nego i svoj obred i svoju jurisdikciju.[51] Pravoslavci bijahu htjeli isposlovati odobrenje, koje bi im dopuštalo slaviti svoje bogoslužje

---

[51] *Regesta fojnic.*, br. 172, 233, 546; *Acta Hercegovinae*, br. 209; *Wissenschafliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herz.*, 1912, XII, 315 itd.

u katoličkim crkvama, u njima propovijedati katoličkome puku itd.[52]

U pravoslavnome samostanu Duži, u Hercegovini, sačuvan je jedan ferman, što ga je u 1731. godini izdao Mahmut I. U njemu se patrijarhu Arseniju IV. daje sloboda u postupanju proti katolicizma. Tu uz ostalo stoji: "Svećenstvo latinske crkve u Bosni ionako treba napustiti svoje nevaljane propise (kanone) i svoju mrsku vjeru, iskazivati puno priznanje patrijarhu i u potpunosti prihvatiti njegove riječi što se odnose na pravoslavnu vjeru, a u svemu što podliježe zakonu obraćati se samo njemu".[53]

Po sebi je razumljivo što dokumenti, pisani od katolika, samo još upornije ustaju proti duhovnome cilju ovih progona.

Pravoslavci su 1672. tužili biskupa Lišnjića pred turskim sudom zbog toga što odbija platiti vjerski namet, podvrgnuti se carigradskome patrijarhu i što ne poštuje njegovo bogoslužje.

Mnogi povjesničari, među njima posebice franjevci,[54] opisuju u svojim djelima pritisak što su ga na katolike vršili pravoslavni metropoliti. Oni ipak

---

[52] Arhiv Propagande, *Bosna,* sv. II, f. 97 r; slično u *Acta Herc,* br. 209, str. 214, *Regesta fojnic.* br. 233 itd.

[53] *Glas Srpske Kralj. Akademije,* XI, 186.

[54] Jelenić, *Kultura i bosan. Franjevci,* I, 191-194; Batinić, *Djelovanje Franjevaca,* II, 133-134, 172 i d.; Zlatović, *Franovci i Hrvatski puk u Dalmaciji,* Zagreb 1888, str. 62-64.

obično ostaju na površini ovoga predmeta i ne ističu s dostatnom jasnoćom kako su nameti i podvrgnuće katolika od strane pravoslavne hijerarhije dosljedno vodili otpadu od katoličke vjere. Smičiklas[55] na jednome mjestu samo usputno spominjanje kako su pravoslavci od franjevaca i od katolika zahtijevali prihvat grčkoga obreda i njihove vjeroispovijesti.

U dokumentima nalazimo više jasnoće negoli kod povjesničara. Biskup Primi, inače neumoran pobornik jedinstva i iskren prijatelj pravoslavnih redovnika u Hercegovini, na jednome mjestu, gdje govori o ubiranju crkvenoga nameta od strane pravoslavaca 1674. godine, upravo klasično ističe istinsku svrhu progona katolika. "Raskolnici su snagom dekreta pritiskali ove jadne katolike; nezadovoljni onim koliko im dopušta veliki Turčin, obilazili bi više puta sa skupinom Turaka, i na silu uzimali od spomenutih katolika (iz Hercegovine) deset puta više od onga što je dekretom dopušteno, izjašnjavajući se otvoreno kako će ih svake godine tako mučiti sve dotle dok ne postanu raskolnicima. Ne mogavši podnijeti tolike terete, ovi jadni katolici su na rubu propasti, i već su se izjasnili s

[55] Smičiklas, *Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije,* sv. I, str. 83.

biskupom, ako se ne nađe lijeka rečenome neredu, bit će primorani prijeći na grčki obred."[56]*

Trebinjski biskup Anton Primi dobro je uočio pogibao otpada. Ne oklijevajući ni jednoga trenutka, putuje u Rim, kako bi posredstvom kršćanskih izaslanika kod Visoke Porte spriječio provedbu sudbonosna fermana. Dotle su izaslanici Francuske, Rimsko-njemačkoga carstva, republike Venecije i Dubrovnika češće kod Porte[57] uspješno intervenirali u korist katolika u Turskome carstvu, pa i onih u porobljenim hrvatskim zemljama.[58]

Primi se neutješen vratio iz Rima. Sve se činilo uzaludnim. Nije moguće pomoći, premda "ako se ne bi pozvalo na red (velikog Turčina) postoji toliko štetna i opasna pogibao da se izgubi veći dio kršćana u onim

---

[56] * "Gli scismatici in virtù del decreto vanno opprimendo quei poveri Cattolici, non contenti di quanto li concede il Gran Turco, scorrono di più con una truppa di Turchi, et à viva forza pigliano da detti Cattolici (di Erzegovina) dieci volte più di quello, che sta espresso nel Decretoi dichiarandosiapertementedi volergliogn'anno così molestare sino à tanto, che si faranno scismatici. Onde non potendo resistere à tante gravezze, quei poveri Cattolici stanno in procintodi perdersi; et di già si sono dichiarati col Vescovo, che non rimediandosi à detto disordine, sarebb(er)o astretti dapassar al Rito Greco." Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 464, 293 v.

[57] I. de Testa, *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances Etrangères,* XI. sv., Paris 1864. i d.

[58] *Regesta fojnic.,* br. 546, 613, 755 itd.

zemljama."[59]* Situaciju napokon spasava izvanredni dubrovački poslanik, spretni Marin Kaboga, pa sultanov ferman bude opozvan.[60]

Domišljati dubrovački zastupnik kod Visoke Porte, Matija Gundulić, bijaše 1674. istoga mišljenja u pogledu bliskosti pogibli. U svetogrdnome oporezivanju podjele svetih sakramenata i slavljenja sv. misne žrtve on vidi "najtežu štetu po vjeru i disciplinu" kao i "razaranje i potpuno uništenje prave vjere na cijelome Istoku."[61]*

Bit će zacijelo zanimljivo saznati kojim se izgovorom bijahu služili pravoslavni biskupi, kako bi sebi podvrgli katoličke vjernike. Kroz brojne sultanske fermane neprestance se provlači misao, što im je bila sugerirana od pravoslavaca, kako su katolicizam i pravoslavlje navodno jedna ista crkva i vjeroispovijest.[62] Stoga katolički zastupnici bijahu primorani kod turskih sudova najprije oštro opovrgavati ovu lukavu izmišljotinu: "Mi pripadamo latinskoj vjeroispovijesti, naša se vjeroispovijest u temelju razlikuje od vjeroispo-

---

[59] * "se non si rivocasse l'ordine (del Gran Turco), tanto danevole e pernicioso, correva pericolo di perdersi la maggior parte della christianità in quelli paesi." Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 492, f. 89.

[60] *Acta Herceg.*, br. 209.

[61] * "pregiudizio gravissimo della fede e disciplina" i također "ruina et esterminio totale della vera Religione in tutto il Levante." *Regesta fojnic.*, br. 621, str. 176-177.

[62] *Regesta fojnic.*, br. 172, 238.

vijesti nevjernika (kjafir) Srba, Grka i Vlaha".[63] U drugim prilikama, kao primjerice u južnoj Hercegovini,[64] srpska se hijerarhija bijaše pozivala na stoljetnu praksu plaćanja crkvenoga nameta od strane katolika. Ukoliko i ovo opet nije čista izmišljotina - pravoslavna je hijerarhija, kako to posvjedočuju dokumenti, nerijetko operirala takvim dokazima - bilo bi to dokazom za našu tvrdnju kako jedna tako duga praksa nužno dovodi do neizbježna prijelaza u raskol. Južnaje Hercegovina za to pravi školski primjer.

Katolici, izloženi napadajima službene Pravoslavne crkve, bijahu u teškome, često očajnome položaju. Pravoslavni se episkopat obično služio metodom zastrašivanja carskim naredbama i sudskim odlukama turskih sudova. Kako bi postigli siguran uspjeh, bijahu odabirali najteže i najtamnije trenutke u životu katoličkoga svećenstva i pučanstva. Tako se primjerice pravoslavni tužitelji obraćaju sudu u Mostaru upravo kad biskup Lišnjić, OFM, zbog krštenja 26 muslimana, bijaše očekivao svoju osudu na smrt.[65]

---

[63] *Regesta fojnic.,* br. 238.

[64] *Regesta fojnic.,* br. 51. - Jastrebov (*nav. djelo,* 417) piše: "Osvojitelj Carigrada jednim je osobitim ugovorom ("ahdnama") samo grčkome patrijarhu dao općenitu ovlast nad svim kršćanima. Da ne bijaše toga, Grci i Srbi ostavili bi katolike na miru". Usp. *Glasnik Zem. Muz.,* 1908, 115.

[65] Arhiv Propagande, *Scritt. rif.,* sv. 436, f. 498 r v.

Isto tako Kalinikus, pećki patrijarh, bijaše 1697. godine, uz potporu turskoga suda u Sarajevu, pokušao primorati katolike na pokornost, to će reći upravo u doba kad mržnja Turaka na njihove kršćanske pripadnike, zbog stalnih poraza nakon opsade Beča */(1683) i masovnog iseljenja katolika iz Bosne/, bijaše dosegla svoj vrhunac. Katolicima je, uz trošak od 3 tisuće zlatnika, uspjelo obraniti se od ovoga napadaja.[66]

K tome valja pribrojiti i tjelesne kazne kojima pravoslavni biskupi ponekad bijahu kažnjavali katolike. Kad je, 1575. godine, metropolit Sabatije, u pratnji 12 Turaka, upravo u zapadnoj Hercegovini silom ubirao crkvene namete, dao je nemilosrdno batinati katolički puk, a franjevca Ivana neko vrijeme naglavce objesiti.[67] Prema pismima sofijskoga biskupa Petra Zlojutrića, OFM, (Salinates, Soljanin, budući bijaše rodom iz Soli, danas Tuzla, u Bosni) iz 1611. godine, pravoslavni je sofijski metropolit svake godine obilazio katolička bugarska sela i poduzimao sve kako bi ih silom podvrgnuo sebi. Okružen najgorom turskom klateži pogrđivao je katolička svetišta, a puk davao vezati i batinati. Trajno je poticao Turke da progone katoličko pučanstvo i nanose mu štetu.[68] U Slavoniji stanje ne bijaše

---

[66] *Acta Herceg.*, br. 26.

[67] *Acta Herceg.*, br. 26.

[68] "Ho patito molti mali... dal metropolita greco scismatico di Sofia, inimicissimo della santa fede Romana, venendo ogn'anno à loro volendo sottomettere popoli catholici al suo scismatico imperio,

bolje. Progoni katolika od strane patrijarha Ćirila Lukarisa (1632) nalikovahu, prema jednoj zacijelo pretjeranoj izjavi zatvorenih svećenika, starokršćanskim progonima u rimsko doba. Patrijarh je pred sobom tjerao šestoricu franjevaca iz Našica vezanih u lance, a bijaše jaka studen. Stari svećenik Šimun Matković bijaše, s još dvojicom suuznika, u tamnici mučen i teško udaran konopcima. Oko vrata i oko ruku bijahu im stavljeni gvozdeni okovi. Hrana im bijaše poput kamena tvrd kruh, a piće ledena voda. Zbog hladnoće i muka, što ih morahu podnijeti, bijahu jedva ostali na životu.[69]

Ovo, međutim, nisu jedine epizode iz doba progona katolika od strane pravoslavne hijerarhije.[70]

---

dimandandoli ingiuste impositioni di denari... ligandoli, battendoli, menando in aiuto in compagnia, dove più crudeli Turchi può trovare, biasimando le sante osservanze del santo rito romano, eccitando li crudeli Turchi contro li popoli nostri, persuadendoli a farci danni e persecutioni" K. Horvat, *Novi historijski spomenici za povijest Bosne i susjednih zemalja,* u: *Glasnik Zemaljskog Muzeja,* 1909, str. 328-329.

[69] *Acta Bosnae,* 422; Smičiklas, *Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije,* I, 84.

[70] "Cum in tantum nos tyrannorum crudelitas oppresserit, quod... vinctos, carceri mancipatos, flagellatos, spoliatos ac tres ex nostris vix semivivos reliquerit... Minime permittentes nos monasteria inhabitare nisi prius persoluta tria millia nummorum; idcirco ne scintilla fidei in his infidelium partibus omnino extinguatur, non habentes nos unde ista dare, ad Summum Pontificem, Reges, Principes, Duces et Barones, cunctosque christianos humiliter recurrentes auxiliumque

Pri takvu je stanju stvari pojmljivo što je u srcima katolika vladala velika ogorčenost spram visokih dostojanstvenika Istočne crkve,[71]; a ponekad u uzbuđenosti i očaju bijaše prekoračena prava mjera dopuštenoga. Tako je primjerice, kad 1661. pravoslavni metropolit Kalinik bijaše pred livanjskim kadijom nastupio sa svojim nepravednim zahtjevima spram katolika, pobunjeni katolički puk napao je i razorio

---

postulantes, te (scl. P. Lucam Jurisić)... ut cunctos adire valeas, destinamus". (Iz pisma bosanskoga franjevačkoga provincijala o. Stjepana Zlatarića iz 1604. godine; kod Balana, *Katolička crkva i Slaveni u Bugarskoj, Srbiji, Bosni i Hercegovini*, str. 217). O. Nikolić izvješćuje 1662. "de tribulatione, quam Franciscanis christianisque intulit Vladica, schismat. episcopus, denuo iterum atque iterum uti rabiosus lupus vexans et molestans nos... ut Bagna Luchae... catholici causa superandi litem et donis et rebus aliis consumpserunt usque modo et Constantinopolimprofecti sunt. Nobia autem... Vladica non modicum damnum intulit cum Turcico brachio, Janiczarrorum societate fultus, toto conatu catholicos sibi subditos volens..." (*Bogosl. smotra*, 1930, 41).

[71] Bosanski biskup Nikola Ogramić-Olovčić, OFM, piše npr. 1679. godine njemačkome caru uz ostalo sljedeće: "Appresso questi Tribunali Turcheschi, dove altro non si riguarda, che denaro, noi non habiamo fra pochi anni consumato non solo troppo grande somma di denaro, mà di più tutta la sostanza, et per la tyrannica mortificatione delle carceri, di fame e sete, di mortiferi bastoni et infinite altre sstraggi, la vita istessa in tanto, che più non possiamo sostenere ne chiese, ne conventi, ne cristiani, che passano di cento milla, et tutto ciò per indicibil oppressioni, che patimo de quell ignorantissima e sporchissima Canaglia di detti sacrilegi Pachiare, e Vladiche greci, capitali inimici della s. Romana chiesa..." (M. Pervan, OFM, u: *Franjevački vjesnik*, Sarajevo, 1937, str. 35).

tursku sudnicu. Tužitelj je, bijegom, jedva uspio spasiti goli život.[72] Poznat je i jedan tragičan događaj, što ga nipošto ne želimo opravdati. Jednoga su srpskoga metropolitu, kojega Velikanovićeva *Franjevačka kronika* naziva "diabolicus homo" /đavolski čovjek/,[73] koji u okolici Slavonske Požege, uz potporu naoružane turske pratnje, bezobzirno bijaše ugonio crkveni namet od katolika i na nečuven ih način prisiljavao na prihvat istočnoga obreda, noću napali katolički hajduci te ga, zajedno s njegovom brojnom pratnjom usmrtili.[74]

Progon katolika, što bijaše trajao 300 godina, bio je ponekad ograničen na pojedina područja, ali se nerijetko proširivao na daleka turska prostranstva, što

---

[72] Jelenić, *Kultura i bos. Franjevci*, sv. I, 193, 194.

[73] *Starine*, sv. 22, str. 47.

[74] P. Paolo da Rovigno, u: *Nobil memoria della visita in Provincia Bosna Argentina* (*Starine*, sv. 23, str. 35), veli kako umoreni vladika "voleva ili tributo non solo dalli scismatici, suoi sudditi, nostri capitalissimi nemici, peggio che Turchi, ma anco dalli nostri cattolici". - Prema Velikanovićevoj *Kronici*: Vladika "venit de Constantinopoli cum ordine Imepratoris, ut omnes catholicos aut ritum graecum amplecti cogerat aut sectam Turcarum" (*Starine*, sv. 22, 47). Slično pripovijeda Petretić, zagrebački biskup, u jednome pismu dvorskoj kancelariji 1662: "Persecutio ex parte patriarchae serbici in Albania tam vehemens fuit, eo fine, ut catholici schismatici, franciscani autem kalogeri fiant, ut catholici haud pauci islamismum potius quam ritum schismaticum amplecti maluerunt. Deinde idem patriarcha in bosniam transiens catholicos minabatur, se eis eadem inferre velle ut Albaniensibus, nisi secundum firmanum ei obedientiam praestarent" (*Bogosl. smotra*, 1930, 40).

obuhvaćaju više nekadašnjih kraljevstava. Ni jedna provincija ne bijaše pošteđena od ove nevolje: Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Srbija, Ugarska, Bugarska, pa čak i sjeverna Albanija u kojoj onda gotovo ne bijaše pravoslavaca. Patrijarsi su, naravno, imali veću moć i veći djelokrug negoli obični biskupi i metropoliti. U ovome je smislu za ogromni apetit srpskoga episkopata za nametima, uz ostalo, upravo značajan jedan ferman[75] što ga bijaše isposlovao pećki metropolit Simeon:

"Svi Latini, odnosno Ugari, Hrvati ("Šokci"), gvardijani, Lužani,[76] Albanci, kao i ostali kršćanski puk i svećenstvo, što obitavaju u dotičnim zemljama, moraju, osim državnoga poreza, plaćati milostinju (partrijarhu), kako to od davnine bijaše običaj, a zatim i takse za vjenčanja..."

Na taj način katolici bijahu izloženi pogibli da postanu obvezni plaćati porez pravoslavnoj hijerarhiji i budu podvrgnuti njezinoj jurisdikciji. To bi dosljedno vodilo općemu otpadu od katoličke vjere. U određenim vremenskim razdobljima[77] pogibao otpada bijaše tako velika, da su primjerice 1632. godine utamničeni svećenici izrazili (pretjeranu) bojazan, ukoliko progon

---

[75] *Glasnik Zem. Muzeja,* 1908, 115.

[76] Jedno pleme u Crnoj Gori.

[77] Arhiv Propagande, *Lett. rif.,* sv. 492, f. 89; sv. 464, f. 293 r; sv. *Bosna* II, 96 r; *Acta Bosnae,* 422 itd.

potraje još tri godine, katolicizam će u Ugarskoj i Slavoniji biti iskorijenjen.[78]

Prisjetimo li se jadnoga položaja katolika, posebice u dijaspori i u graničnim područjima, stavimo li zatim na tezulju 300-godišnje uporne i lukave pokušaje pravoslavne hijerarhije, koja nije štedjela s globama niti se ustručavala tjelesnih mučenja, uzmemo li nadalje u obzir u nebo vapijući nedostatak svećenika i prilično proširenu nepoučenost pučanstva, odvagnemo li sve to, onda zacijelo s moralnom sigurnošću možemo zaključiti kako se metode uznemiravanja i prisile, kojima se bijaše služila pravoslavna hijerarhija, odigrale važnu ulogu u prijelazu različitih katoličkih područja, sela i obitelji na "pravoslavlje", premda se u dosad pronađenim dokumentima o tome malo toga izrijekom spominje.

Pravoslavni pisci, što se općenito slažu u gruboj osudbi katoličke "nesnošljivosti", zastupaju u pitanju osobitih metoda u svrhu obraćenja katolika uz potporu turskoga državnoga aparata različita mišljenja. Arhimandrit Hilarion Ruvarac ih oštro osuđuje. "Takav se postupak od strane srpskih patrijarha ne da nipošto opravdati".[79] Protoprezbiter Svetislav Davidović kaže kako su to "povijesne činjenice što ih je nemoguće nijekati, ali ih se u ondašnjim prilikama može lako

[78] *Acta Bosnae*, 422.

[79] *O pećkim patrijarcima*, 79.

razumjeti".[80] Čini se, međutim, da je ovaj indiferentni Davidovićev izričaj teže razumjeti kad vidimo s kakvom ogorčenošću on u istome djelu ističe neke rijetke slučajeve obraćenja i katoličku promičbu u doba nadbiskupa Stadlera. - Upravo je zanimljivo u ovome predmetu mišljenje Rusa Jastrebova. Prema njegovu poimanju sva krivnja ležizapravo na katoličkoj strani, posebice na strani bosanskih franjevaca. "Svi fermani, što se na ovo odnose, bijahu izdani na inzistiranje franjevaca, katoličkih misionara, kako bi time mogli vršiti snažniji utjecaj na srpski narod onih područja, te ga lakše 'latinizirati'".[81] Prelog se sarkastično ruga ovoj paradoksalnoj tvrdnji i naziva je čistim proizvodom uobrazilje.[82]

Zaključno još jedna rubna pripomena. Koliko mi je poznato, nitko dosad nije doveo u svezu i kritički istražio neprijateljsko ponašanje pravoslavne hijerarhije spram katolika s istodobnim nastojanjima pravoslavnih patrijarha, biskupa i samostana oko ujedinjenja. Primjerice, poznata je činjenica, a ona nije jedina ove vrste, kako u drugoj polovici 17. stoljeća u Hercegovini bijaše više slučajeva formalnoga ujedinjenja pojedinih metropolita (sv. Vasilije Ostroški i Avakuma)[83] i nekih

---

[80] *Srpska prav. crkva u BiH*, 54.

[81] *Nav. djelo,* 405.

[82] *Povijest Bosne* II, 159.

[83] *Acta Hercegovinae,* br. 163, 166, 196.

samostana kao što su Zavala, Tvrdoš i Žitomislići[84] sa Sv. stolicom, a istodobno se bijahu zbivali brojni pokušaji da se hercegovačkim katolicima nametne porezni jaram i primora ih se na poslušnost srpskoj hijerarhiji. Bilo bi možda još shvatljivo da su onda ujedinjeni istočni svećenici prilikom vjenčanja tražili od rimokatoličkih zaručnica, odnosno prisiljavali ih, da prihvate slavensko-bizantski obred kao obred svoga zaručnika, premda je biskup Anton Primi, OFM, proti tomu odlučno prosvjedovao. Sam biskup priznaje kako oni "nakon što su natrag privedeni... privrženosti katoličkoj vjeri čini se da postaju umjereniji i ponizniji... U prošlosti kad bi neki raskolnik sebi za ženu uzimao katolkinju, prisiljavali su je da se zakletvom odrekne latinskoga križa, Vrhovnog svećenika, sakramenta u beskvasnome kruhu i latinskih obreda."[85]*

Nasuprot tome nemoguće je izreći bilo kakvo zadovoljavajuće pojašnjenje za napadaje i ubiranje poreza od katolika, ako se odista radilo o ujedinjenima. Bijahu li ujedinjeni biskupi i redovnici preslabi, a da bi to bili mogli spriječiti, ili to nisu htjeli? U svakom

---

[84] Vidi bilješke na str. 169 u: *Excerpta ex 'Orientalia Christiana Periodica'*, vol.III.

[85] * "doppo che furono ridotti... alla divotione della fede cattolica, pare che vadino più moderati e miti... Per il passato, quando un scismatico prendeva per moglie una donna cattolica, la facevano abiurar la Croce latina, il Sommo Pontefice, il Sacramento in azimo et li riti latini." Arhiv Propagande, *Lett. rif.*, sv. 492, f. 84. i 85.

slučaju i kod ujedinjenoga svećenstva bijaše vladalo jedno teško shvatljivo držanje spram svih ovih stvari. Takvo je držanje primjerice vidljivo u pismu ujedinjenoga crnogorskoga biskupa Besariona od travnja 1674.[86] Besarion /Visarion/ u neku ruku pokušava pojasniti i opravdati pritisak pravoslavne hijerarhije na katolički puk. Međutim, je li dosta to što jedan, spram jedinstva prijateljski raspoložen patrijarh, kakav uvijek bijaše Pajsije (1614-1648), nije naredio da pravoslavna hijerarhija progoni katolike zbog njihove vjeroispovijesti? Nije li njegova dužnost bila energično spriječiti takve pokušaje? Kod bosanskih franjevaca već u 17. stoljeću postojahu ozbiljne dvojbe u iskrenost sjedinjenja nekih ujedinjenih srpskih biskupa i redovnika.[87]** No u tome

---

[86] "Sveti i od Boga poštovani, izabrani zbore, sveta kongregacijo! Vaš sluga Bessarion, biskup Crne Gore i samostana Cetinje. Nedavno sam dobio vaša sveta pisma u kojima mi vaš sveti zbor piše i nalaže, da se kod našega patrijarha zauzmem za vaše ljude i podanike što u ovim područjima žive pod zlim gospodarom. Patrijarh to ne naređuje i ne želi da se takve stvari događaju. Također nije sve, što vaša braća u vjeri izvješćuju, istinito. Kad se sastanu nerazboriti ljudi s naše i s vaše strane, onda se događaju nedolične stvari. Bio sam kod patrijarha i razgovarao s njim. On naređuje da se takve stvari više nigdje ne događaju..." (Arhiv Propagande, *Lett. rif.*, sv. 176, f. 206 r).

[87] "Advertendum est, quod quidquid S. Cong. de Propagande quibusdam callugeris schismaticorum interdum pecuniae subministrat, totum illi pro talibus Turcici Imperatoris diplomatibus adversum nos impendunt, ut nostri catholici evidenter probant" (iz pisma bosanskoga biskupa Ogramića-Olovčića, iz 1675. godine u: *Starine*, sv. 36, str. 138).

ne želimo prebrzo suditi, budući je nužnost s velikim oprezom lučiti osobe, mjesta i vremena, te uzeti u razmatranje sve odnosne momente. Jedino tvrdimo kako bi za točnu prosudbu i bolje razumijeće pitanja ujedinjenja kod Srba u 17. i 18. stoljeću svakako od velikoga interesa i koristi bila jedna zasebna studija o tome.

** Donosimo i dio teksta biskupa Ogramića-Olovčića što ga je predao kongregaciji na upit kako postupatis kaluđerima koji dolaze u Rim i iskazuju poslušnost papi: "Nè è punto vero che loro vengono a render l'obedienzia al papa, ma per pigliar la solita mancia, e per estorcere quatrini, calici etc., del che se ne burlano poi: perchè in quelli paesi alli nostri cattolici villiani e semplici dicono, se il vostro papa ogn'anno ci da il tributo in ricognitione che appresso di noi e nostro pachiara è il primato della Chiesa, perchè voi tali e tali non ci lo dareste? Li calici poi vendono alli Turchi, i quali dalli nostri si sono veduti bevere con essi. Et alli medesimi Turchi dicono l'istesso che alli predetti nostri cattolici, cioè che il papa gli da il tributo come suddito del loro pachiara, e che non lo facciamo per mera nostra procacità e pertinacia, e no' perchè non gl'è dovuto. Onde è che li Turchi istessi in molti luoghi ci danno il torto. Con il dennaro poi, che qui ottengono, per drittura vanno alla corte di Gran Signore a comprar l'emre contra quelli cattolici, che non hanno tutti l'altri dennari; onde inferiscono et asseriscono che possono più operare contra li medesimi cattolici con dieci scudi papali, che con mille altri..." Citirano prema Pandžiću, *nav. djelo,* 61. bilj. 1.

3. Nedostatak dušobrižnika

Sudbonosna okolnost za povijest Katoličke crkve hrvatskoga govornoga područja bijaše nedostatak svećenika i biskupa. Većina već navedenih dokumenta, u kojima je riječ o prijelazu katolika na pravoslavlje, istodobno spominju veliki nedostatak svećenika, štoviše, označuju ga neposrednim uzrokom prijelaza katolika na druge vjeroispovijesti. Upravo ona područja, što su najviše trpjela od nedostatka svećenika, bijahu u burnim vremenima 16. i 17. stoljeća time najteže pogođena, tako da su gotovo potpuno izgubila katoličko obilježje i rimsku vjeru. To bijaše u prvome redu slučaj u Crnoj Gori i južnoj Hercegovini. - Nasuprot tome, u onim područjima u kojima bijaše razmjerno dostatno svećenika i gdje ovi bijahu na visini svoga poziva, otpadi od katoličke vjere bijahu mnogo rjeđi, unatoč mjestimice krajnje žestokim progonima od strane pravoslavne hijerarhije, koja je proti vjernim katolicima često znala pokrenuti turski upravni aparat. Ovdje je katoličko svećenstvo u svako doba našlo sredstva i načina da svoje stado sačuva od gubitka i održi ga u vjeri njegovih otaca.

Pogibao, što je prijetila od strane srpskoga pravoslavlja, bijaše utoliko većom što je ono imalo na raspolaganju veliki broj svećenika, posebice redovnika i biskupa. Prema podacima dvojice redovnika pravoslavnoga samostana Morača u Crnoj Gori iz 1648. godine, srpski je patrijarhat onda brojio 12 metropolita, 30

biskupa i velik broj samostana. Samo je samostan Morača udomljivao 100 redovnika.[88] I samostan Mileševo brojaše 1610. godine 100 redovnika.[89] Samostani Tvrdoš i Zavala u Hercegovini imali su 75 redovnika,[90] dok je katolička biskupija Trebinje, na području koje su se nalazila ova dva i još dva samostana, raspolagala sa samo trojicom svećenika.

Unatoč tome postojaše jedna okolnost što je umanjivala pogibao brojčane nadmoćnosti pravoslavnoga svećenstva; bijaše to njegova neobrazovanost. Većina ih, prema svakako ne baš prijateljskoj prosudbi suvremenika, bijahu "ignorantissimi" i "sporchissimi" /najveće neznalice i krajnje neuredni/; neki od njih nisu znali ni čitati i pisati! "Njihovi prelati i pastiri su, štoviše, ljudi neotesani u ponašanju, nepismeni i lišeni svake vrste nauka", piše dubrovački poslanik Matija Gundulić 1674. godine.[91]* Ali i na katoličkoj strani nerijetko susrećemo svećenike s veoma manjkavom izobrazbom, i to ne samo kod svjetovnoga svećen-

---

[88] Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 416, f. 529 ss.

[89] *Starine*, sv. XVIII, 127.

[90] Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 492, f. 87.

[91] * "Loro Prelati e Pastori sono uomini per lo più rozzi di costumi, privi di lettere e sforniti d'ogni sorta di dottrina" *Regesta Fojniciensia*, str. 173.

stva,[92] što je Jelinić, OFM, dostatno istaknuo,[93] nego dijelom i kod redovničkoga svećenstva,[94] premda uvijek bijaše i visoko izobraženih svećenika i premda je stupanj obrazovanja katoličkoga svećenstva u pravilu daleko nadmašivao onaj pravoslavnoga.

Nedostatak katoličkoga svećenstva u sjeverozapadnome dijelu Balkana, kao i u mnogima od onih zemalja što bijahu pod turskom vladavinom, bijaše česta i rasprostranjena pojava. Ono što barski nadbis-

---

[92] Marin Bizzi, barski nadbiskup, ovako u 1610. godini opisuje albansko svjetovno svećenstvo (*Starine*, sv. XX, 139): "Et per lo più i preti, i quali hanno la cura spirituale dei popoli, non havendo dove imparare le lettere, e non possedendo altra lingua, che la materna, fuori di 3 o 4 alunni del Collegio Clementino, non hanno informatione nessuna dei sacramenti, ne delle cose sacre, se non quanto hanno imparato dagli altri per traditionem". - "Pretarelli (in Herzegovina) che non sanno dir la messa" (*Acta Bosnae,* 386).

[93] *Kultura i bos. franjevci,* II, 85 i d.

[94] "Nullus in tota Dioecesi (bosnensi) datur alterius ordinis sacerdos (praeter PP. Franciscanos). Verum summe dolendum, quia nimirum in maximum vergens detrimentum animarum, quod quilibet Sacerdos, eo ipso ac ordinatus est, etiam si vix perfecte legere novit, sacramenta administrare contendit, parochiasque regere, quamvis renitente Epsicopo", piše 1684. godine biskup Ogramić-Olovčić (Arhiv Propagande, *Scritt. rif.,* sv. 490, f. 405). "Li curati sono idiote et illeterati, eccetto li Padri Gesuiti et qualche frate" (Massarechijevo izvješće iz 1627. godine, Arhiv Propagande, *Vis. e Coll.,* sv. 1, f. 61 v).

kup Marin Bizzi[95]* javlja o Albaniji, naime, "kako gotovo u svakome mjestu traže kruha, ali nema onoga tko bi im ga lomio" i dalje "ono će kršćanstvo propasti zbog maloga broja biskupa i svećenika kakve-takve inteligencije", to na sličan način vrijedi i o nekim hrvatskim zemljama. Pa ipak, pišući o nedostatku svećenstva, moramo dobro lučiti različita područja i vremenska razdoblja, budući bijaše razdoblja i područja u kojima je svećenstvo bilo relativno dostatno.

U tom pogledu Bosna se nalazila u razmjerno sretnu položaju. Franjevci ove provincije veoma su se trudili kako bi puku odgojili dostatan broj dušobrižnika i priskrbili im potrebnu izobrazbu. Ovo je njihovo nastojanje gotovo uvijek bivalo okrunjeno uspjehom. Pa ipak se i iz Bosne često čuju gorke pritužbe na nedostatak pastoralnoga svećenstva,[96] posebice neposredno nakon velikoga turskoga rata (1683-1699): "Konačno je došla na vidjelo tolika bijeda ovoga bosanskoga kraljevstva, da se većina ne može pokazati, ne toliko zbog nesnošljivih bezočnosti Turaka koliko zbog

---

95 * "quasi in omni loco petunt panem et non est qui frangat eis"... "quella christianità andrà male per il poco numero di Vescovi e di Sacerdoti di qualche intelligenza." *Starine*, XX, 139.

96 Gonzaga, *De origine Seraphicae Religionis*, Rim 1587, I, 513. Biskup *Lučić*, OFM, izvješćuje 1637. "de gravi penuria sacerdotum propter quam laici populum docent doctrinam christianam et baptizant" (Arhiv Propagande, *Vis. e Coll.*, XVII, f. 174). O nestašici svećenika u Bosni govore i drugi dokumenti, primjerice u arhivu Propagande, *Acta 1688*, f. 39, *Scritt. rif.*, sv. 490, f. 405 r v.

manjka redovnika i odsutnosti prelata..." pišu bosanski katolici zboru Propagande 1701. godine.[97]* - Pune 53 godine (1683-1736) nije u Bosnu stupio ni jedan biskup.[98] Ako se to bilo moglo dogoditi u Bosni, bogatoj svećenstvom, i to još u 18. stoljeću, kako je istom moralo biti 100 ili 200 godina ranije u drugim područjima, što bijahu trpjela od trajnoga nedostatka dušobrižnika?

Početkom 17. stoljeća bijaše u južnoj Ugarskoj u 5 prostranih sandžakata samo jedan jedini svećenik, jedan misionar družbe Isusove.[99]

Za očuvanje katoličke vjere u narodu od velike koristi bijaše ustanova kateheta-laika,[100] tzv. licencija-

---

[97] * "Sono hora mai arrivate a segno tale le miserie di questo regno di Bosnia, che maggiori non possono rappresentarsi, non tanto per l'insopportabili insolenze di Turchi, che per mancanza de Religiosi, come anche per assenza del Prelato..." *Starine,* XVII, 85.

[98] Jelenić, *Izvori za kulturnu povijest Franjevaca Bosne Srebreničke,* Sarajevo, 1912, str. 25. Jelenić, *Spomenici kulturnog rada Franjevaca Bosne Srebreničke,* Mostar 1927, 34.

[99] Arhiv Družbe Isusove, *Austria,* sv. XX, f. 105 i d. Na istome području 1582. "per totam regionem a Danubio usque ad Erdallium nullus reperitur pater nisi fr. Dominicus Djurdjević O. Pr." (Theiner, *Annales ecclesiastici,* III, 331).

[100] Benedikt Vinković, biskup Pečuha, pisao je 23. travnja 1634. Propagandi: "Ob penuriam sacerdotum laicis catholicis litteras aliqua ex parte scientibus, datur licentia baptizandi, concionandi, festa denuntiandi, matrimonium contrahentes copulandi, mortus processionaliter cum psalmis et hymnis ad sepulaturam deducendi, qui ob talem licentiam communiter Licentiati vocantur... Ob quorum tam

ta, što je u turskoj Ugarskoj najprije ustanoviše isusovci.

Malobrojni, ali u vjeri revni katolički dušobrižnici doslovce su se žrtvovali. Krasan primjer apostolskoga žara pružio je već spominjani Šimun Matković, koji je uz najveće žrtve "u 13 godina što bijaše u ovim krajevima (u Srijemu i Bačkoj) krstio više od 20 tisuća što djece što mladih od 10 i više godina, koji ne bijahu kršteni, jer tamo ne bijaše svećenika..."[101*]

U nedostatku vlastitih dušobrižnika puk se bijaše obraćao evangeličkim pastorima ili, još češće, pravoslavnome svećenstvu. Kako duboka bijaše duhovna nevolja puka, kako slabo bijaše poučen o načelima svoje vjere te kako manjkava bijaše izobrazba sećenstva, ilustrira jedan slučaj što se 1626. zbio u Banatu, u blizini Temišvara: "Neki ciganin, koji ne zna ni četiri slova abecede, uzeo si je ime srpskoga svećenika i tako

---

Sacerdotum quam Licentiatorum defectum multi catholici multis in locis ad haereticos pro concionibus audiendis, pro baptismi administratione saepe confugiunt, confugientes paulatim haeresi inficiuntur, infecti post modum deficiunt..." (Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 152, f. 239 rv).

[101] * "in 13 anni che è stato in questi contorni (u Srijemu i Bačkoj) ha battezato più di 20 milla tra bambini e giovinetti di 10 et più anni, i quali non erano battezati per non esservi Sacerdoti..." Vanino D. I., *Vrela i Prinosi,* Fontes et Studia, sv. I, 85.

išao krsteći (djecu katolika), ne zna se ni s kojom formom ni s kakvom materijom."[102*]

Tako je usljed nedostatka katoličkoga svećenstva nastala "communicatio in sacris" što je češće spominju dokumenti 16. i 17. stoljeća, i to počevši od Albanije i Crne Gore do Srijema i Ugarske. O. Mancinelli, isusovac[103] bilježi slučaj kako sami katolički svećenici bijahu preporučili puku, neka se u nuždi za podjelu sakamenata obrati pravoslavnim svećenicima, i to sve dotle dok ne budu imali vlastitih dušobrižnika. Po sebi je razumljivo kako puk nije nikad pomišljao na to da bi iznevjerio baštinjenu vjeru. Međutim, što je za katoličke vjernike, većinom slabo poučene u vjerskim istinama i godinama naviknute pohađati pravoslavno bogoslužje, tamo krstiti svoju djecu, primati pričest i pred pravoslavnim svećenikom sklapati brak, bilo prirodnije doli se konačno i neopazice priključiti pravoslavlju i postati pravoslavnima. Dodamo li tome, kako se katolici na taj način oslobađahu zapostavljenosti, progona i globljenja od strane istočne hijerarhije, te kako je Pravoslavna crkva sustavno koristila svaku prigodu da katolike privede na pravoslavlje, onda nije

---

102 * "Un zingaro, che non sa quattro lettere del alphabeto si ha pigliato nome di prete serviano e così è andato battezzando (i figli dei cattolici), non si sa, ne in che forma, ne con che materia." Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 56, f. 236 rv.

103 Vidi bilješku 4. na str. 105. *u: Excerpta ex 'Orientalia Christiana Periodica', vol. III.*

nikakvo čudo što se u svim područjima slavenskoga juga veoma umnožavahu prijelazi katolika na pravoslavlje.

Pritom ne smijemo previdjeti kako katolici u sjeverozapadnim područjima osmanlijskoga carstva nikad ne mogahu biti smatrani lojalnim sultanovim podanicima. A prijelazom na pravoslavlje oni bi postizali da ih Turci drže daleko dostojnijim povjerenja. To bijaše posebice slučaj u 15. i 16. stoljeću.

Napokon valja istaknuti još jednu okolnost, što bijaše osobito pogodovala otpadu katolika. Bijaše to sustavno vođena promičba pravoslavne hijerarhije među katolicima podizanjem pravoslavnih samostana u čisto katoličkim krajevima. Već smo spomenuli[104] kako se otpadi katolika trebinjske biskupije vremenski poklapaju sa stoljećem osnutka srpskih samostana u ovome katoličkome području. Iz Srijema i Slavonije postoji izvješće kako je junački katolički svećenik Šimun Matković "uvijek imao sukobe sa spomenutim raskolničkim biskupima, koji su htjeli graditi samostane širom katoličke zemlje."[105]* Ovi sukobi bijahu veoma žestoki: "Više puta su ga raskolnički biskupi htjeli ubiti uz potporu janjičara. Jednom su ga odvukli s oltara, s misnim ruhom na njemu, vežući ga štolom za vrat da ga

---

[104] *Ondje,* str. 212.

[105] * "...ha avuto sempre contrasti con detti Vescovi schismatici, volendo loro fabricare Monasteri per il paese di Cattolici." Vanino D. I., *Vrela i Prinosi, Fontes et Studia,* sv. I, 85-85.

odvedu pred raskolničkoga nadbiskupa Joakima Monaha koji se nalazio u samostanu sv. Nikole u Fruškoj. Ovaj mu je nadbiskup zapovjedio da ne propovijeda Papinu vjeru niti novi kalendar, inače će ga u protivnome dati ubiti."[106*]

4. Unutarnji odnošaji među svećenstvom

U svezi s prethodnim izlaganjima o nedostatku svećenika, te o prijelazima katolika na pravoslavlje što su iz toga proistekli, moramo dotaknuti jedno zanimljivo, a ipak malo poznato poglavlje povijesti ovih područja u doba turske vladavine. To su *unutarnji odnošaji* katoličkoga svećenstva, što ih nećemo iscrpnije razlagati nego ih samo u bitnim točkama dotaknuti.

Ovdje nećemo govoriti o onim lijepim i svijetlim stranama u djelatnosti katoličkoga svećenstva, kojima valja pripisati što je pretežita većina hrvatsksog naroda ostala vjerna Katoličkoj crkvi, i to kroz mnoga stoljeća otomanske vladavine, u burama turskih progona i

---

106 * "L'hanno più volte cercato d'ammazzare li Vescovi scismatici col mezzo di Turchi gianiciari. Ed una volta lo stracciorono dal'Altare con li paramenti a dosso, legandolo per il collo con la Stolla, per condurlo inanzi all'Arcivescovo scismatico Gioachino Monaco, che si trovava nel Monasterio di S. Nicolo in Frusca. Questo Arcivescovo li comandò, che non predicasse la fede del Papa ne il Calendario nuovo, perchè l'haveria fatto ammazzare." Vanino D. I., *nav. mjesto.*

turskih napadaja od strane izvjesnih pravoslavnih krugova. Uvijek u doba turske vladavine bijaše među katoličkim svećenstvom i biskupima muževa visoke izobrazbe, požrtvovnosti i pobožnosti, spram kojih smo dužni sačuvati svoju najdublju zahvalnost; junački likovi, što se odlikuju bijahu u onim teškim vremenima česta pojava. Pod grubim franjevačkim habitom i pod iznošenim talarom često je kucalo junačko, požrtvovno srce, uvijek spremno život žrtvovati za svetu katoličku vjeru i za svoj narod. Mučenička krv vjernoga puka, na čelu s njegovim dušobrižnicima, bogato je natopila hrvatsko tlo.[107] Povijest nam je, nažalost, sačuvala samo neznatan broj imena ovih mučenika za katoličku vjeru, posebice onih iz redova sv. Franje Asiškoga. Čini se kako ovim vjernim sinovima Crkve stalno ostaje jedino slava "neznanih junaka".

Pa ipak bijaše, i to nažalost u prilično veliku broju, i tamnih strana.

Usljed prodora Osmanlija crkveno se ustrojstvo samo uz krajnje teškoće bijaše moglo učvrstiti i novim prilikama prilagoditi. U tome ustrojstvu nalazimo dosta zbunjenosti i nepostojanosti. Rim ne bijaše dostatno

---

[107] Csevapovich, OFM, (*Synoptico-memorialis Cathalogus Observantis Minorum Provinciae S. Ioannis de Capistrano,* str. 218-221) bilježi preko 100 franjevačkih mučenika u Bosni. Provincijal Pavlović u svome izvješću iz 1623. godine spominje 3 mučeništva u Bosni s ukupno 54 mučenika (Arhiv Propagande, *Scritt. rif.,* sv. 262, f. 15 rv).

obaviješten ili ne bijaše u stanju pružiti izdašniju potporu. Apostolski vizitatori, posebice oni stranoga podrijetla, teško imahu pristupa u zemlju te bijahu izloženi velikim neugodnostima, ne samo od strane Turaka nego i onih kojima vizitacije nisu odgovarale. Time stradavahu unutarnja sloga, disciplina i crkveni duh što, zbog vanjskih okolnosti, ionako bijahu ugroženi.

Osim toga naglasiti nam je sljedeće. Broj biskupa u područjima kojima vladahu Turci u pravilu bijaše nedostatan. Slučaj barskoga nadbiskupa Petra Massarechija (umro 1634.), pastoralnoj skrbi kojega bijaše povjereno cijelo područje počam od obale i Crne Gore, preko Srbije, Makedonije, Srijema i Slavonije do Budimpešte i dalje, dakle preko 200 tisuća četvornih kilometara, taj slučaj ne bijaše usamljen. Bosna i Slavonija u pravilu potpadahu pod jurisdikciju jednoga biskupa. U takvim okolnostima nije moglo biti govora o redovitim kanonskim pohodima, kao što također bijaše nemoguće brinuti o gorućim potrebama katoličkoga pučanstva.

Dakako: ondje gdje bijaše više biskupa, često je dolazilo do sporova oko biskupijskih granica, što je očit dokaz za nesretne odnose u katoličkoj hijerarhiji u onim područjima. O mnogim biskupima vrijedi ono što je 1602. godine Nikola Mescansi, biskup Stefana u Albaniji, pisao u Rim o svome subratu, benediktincu Inocentu Stoicinu, koji jedva bijaše stupio u svoje

biskupsko sjedište "poče rušiti granice biskupija..."[108*] U mnogim se slučajevima nije radilo o zloj volji, nego daleko više o tome što Sveta stolica bijaše nedostatno obaviještena, zbog čega je u svojim dekretima o biskupskim imenovanjima navodila nejasne ili čak protuslovne podatke o granicama dodjeljivanih biskupija.

Takvi sporovi među biskupima bijahu u ono doba tako uobičajena pojava da je apostolski vizitator P. Massarechi 1624. s naivnom otvorenošću mogao izvijestiti Rim: "Svađe oko jurisdikcije redovito se rađaju tamo gdje ima biskupa, a jer ih tamo sada nema, nema ni svađa..."[109*]

Druga, nepotrebna borba za vlast i prava vođena je između biskupa i franjevaca provincije Bosne Srebrene. Dosta je ukazati na to tako u tijeku 17. stoljeća jedva bijaše u Bosni biskupa, koji ne bijaše u sporu s franjevačkim provincijalom i definitorima. I što u prvom redu začuđuje, činjenica, je da je nemali broj ovih biskupa nekoć i sam obnašao službu franjevačkog provincijala te kao takav stojao u žestokoj oporbi spram odnosnoga biskupa, da bi zatim, kad bi postali biskupi-

---

108 * "subito ha cominicato à romper confini de Vescovati..." *Glasnik zemaljskog Muzeja,* 1909, 91.

109 * "Li liti di giurisdittionisogliono nascere, dove sono Vescovi, et per non esservi hora, mancano le liti..!" Arhiv Propagande, *Vis. e Coll.,* sv. I, 62 v.

ma, istom žestinom vojevali proti onomu što smatrahu uplitanjem franjevačkoga provincijala.

Još više negoli sporovi i trvenja unutar svećenstva, škodilo je Crkvi neispunjavanje obveze čuvanja rezidencije od strane biskupa. O trebinjskim biskupima, što stolovahu u Dubrovniku i veoma rijetko posjećivahu svoje vjernike, već je bilo riječi. Međutim i na carskome odnosno kraljevskome dvoru u Beču i u Bratislavi bijaše čitav niz biskupa, što su nosili biskupski naslov nekoga grada u Turskoj, a da nikad nisu zakoračili preko turske granice. Bijaše im draže, uz bogate prihode, obnašati službu pomoćnog biskupa ili kaptolskoga prepošta u sigurnim mjestima i daleko od pucnjave. Da su ti biskupi bili jednostavni "episcopi in partibus infidelium", Sveta stolica ne bi bila imala tolike poteškoće s bečkim dvorom prilikom popunjavanja biskupskih sjedišta u područjima što nekoć pripadahu kruni sv. Stjepana. Tako je Rim morao vodstvo biskupija primjerice u Srijemu ili u Bosni povjeravati drugim biskupima, premda nositelji naslova ovih biskupija još bijahu na životu; ili pak bijaše primoran, prije popunjenja ovih biskupskih sjedišta, voditi duge i teške pregovore s bečkim dvorom.

Jasno je, kod takvih biskupa što se o biskupijama, kojih su naslove nosili, nisu uopće brinuli ili su u njima samo rijetko boravili, moralo je s vremenom doći do velikoga nedostatka svećenstva. Briga o svećeničkome podmlatku ide u bitne obveze biskupa. O podmlatku redovničkoga svećenstva, i onoga što djeluje u

dušobrižništvu, brinuli su sami redovi. Franjevci to činjahu na izvanredan način primajući u red sposobne mladiće iz područja što bijahu pod turskom vladavinom, prvenstveno iz Bosne. Isusovci su u sjeverozapadne krajeve otomanskoga carstva slali osposobljene i izobražene misionare izvana. Isto su tako postupali dominikanci. Svjetovnih svećenika bijaše pritom bivalo sve manje - i to velikim dijelom zbog nemarnosti biskupa - a u nekim područjima bijahu posve nestali.

U tom pogledu ne bijaše moguće mnogo postići, posebice u graničnim područjima s Dalmacijom, ni nastojanjima roditelja ni naporima pojedinih svećenika kako bi mlade ljude pridobili i školovali za duhovni poziv.

Krivicu biskupa za postupni nestanak svećenstva umanjuju a dijelom ih od nje i oslobađaju, izvanredno teške prilike što su u ono doba vladale, kao što je turska nasilnička vladavina, nedostatak škola i financijskih sredstava te ine svakovrsne teškoće. Daljnji uzrok valja zacijelo tražiti u tome što većina biskupa bijaše proizašla iz redovničkoga svećenstva, pa tako naviknuta da o svećeničkome podmlatku brine redovnička provincija, a ne oni.

Bilo je biskupa koji su uložili mnogo truda u uspostavu i održavanje sjemeništa za izobrazbu svećenstva. Nažalost bijahu to malobrojni pojedinci. Trebinjski biskup Toma Budislavić, rodom iz Nevesinja, (umro 1608), ostavio je na smrti znatnu svotu novca (8.000 dukata) u svrhu podizanja "Collegium orthodoxum"

(pravovjernog sjemeništa) u Dubrovniku.[110] Izvanjske su okolnosti nažalost spriječile da ova ostavština bude upotrijebljena u svrhu kojoj bijaše namijenjena, na štetu trebinjske biskupije.

Mnogo je više za izobrazbu katoličkoga svećenstva u hrvatskome govornome području učinila Sv. stolica negoli biskupi. Cijeli je niz istaknutih svećenika i biskupa proizašao iz "Collegium Clementinum" i "Collegium Urbanum" u Rimu, a još više iz "Collegium Ilyricum" u Loretu i Fermu. Prilikom otvorenja ovoga kolegija u Fermu, njegova se uspostava opravdavaše brojnim otpadima katolika u "ilirskim područjima" kao i nedostatkom svećenstva što tamo vlada.[111] Slični razlozi bijahu izneseni ranije prilikom uspostave Propagandine tiskare knjiga. Međutim, ova priznanja vrijedna nastojanja Sv. stolice ne bijaše moguće u svim krajevima uspješno provesti, primjerice u Bosni, gdje se ta nastojanja nasukaše na otpor franjevaca. O ovoj, jedva poznatoj okolnosti, govore brojni dokumenti iz onoga doba od kojih je ipak samo manji dio objelodanjen.[112]

---

[110] Farlati, *Illirycum Sacrum,* sv. VI, 308-309.

[111] Vidi prvi dio naše rasprave u: *Orientalia Christiana Periodica,* vol III, str. 225.

[112] O tome primjerice govori tajnik Propagande mons. Cerri u svome izvješću papi Inocentu XI. o stanju misija: "I minori osservanti (in Bosnia) sono talmente contrarii al clero secolare per timore d'esser privati dell'entrate di quelle parochie, con le quali mantengono i conventi, che con tutti gl'ordini che si dassero da Roma, non sarebbe possibile, che vi contro il medesimo clero, onde si tolera

Kad već govorimo o unutarnjim razdorima u samoj crkvenoj upravi, moramo ukazati i na nesuglasja što su postojala među svjetovnim svećenicima i franjevcima, među ovim posljednjima i pripadnicima drugih redova, primjerice isusovaca, što se kasnije pojaviše kao misionari u otomanskim područjima.[113] Posljedice ovih trvenja bijahu utoliko štetnije, što je nastojanje "da se sačuvaju pozicije, stečene uz najveće žrtve"odvraćalo od svećeničkoga poziva ili od misijskoga polja nove radnike u vinogradu Gospodnjem, što narodu bijahu potrebni kao svagdanji kruh.

A gdje to ne bijaše slučaj, dolazile su druge loše posljedice: naime, u ovim sukobima nepotrebno se trošila energija što se mogla bolje upotrijebiti za dobro naroda. Pozornost biskupa i svećenika usmjeravana je

---

ques'abuso per non cagionare maggior male" (Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium,* II. sv., Zagreb 1875, str. 213.

[113] Poučno je što Miroslav Premrou piše o odnošajima franjevaca i isusovaca u prigodi kandidature za biskupa svjetovnoga svećenika Šimuna Matkovića (*Serie dei Vescovi Romano-Catholici di Beograd,* Estratto dal Periodico: *Archivum Franciscanum Historicum,* sv. XVII-XVIII, Quaracchi 1925, str. 6): "Don Simone non potè ottenere l'ambito grado vescovile per l'oppositione che si fece sentire da parte de' Francescani bosnesi, i quali contracambiavano l'aversione sua contro di loro. L'opposittione era tanto più tenace in quanto che D. Simone addimostrava una spiccata predilezione per i Gesuiti, i quali non si accattivarono la benevolenza d' padri Francescani bosnesi, e questi bene intuivano la pericolosa situazione nella quale si troverebbero, se fossero riusciti i propositi di soppiantarli da posizioni conservate con tanti sacrifici...".

na sporedne stvari, a ondje, gdje pomoć bijaše najpotrebnijom, nije mogla biti pružena.A otpadi od katoličke vjere bijahu i dalje na dnevnome redu!

Bilo bi naposljetku potrebno spomenuti i druge neprilike, primjerice mješovite brakove, nečuveno nepoznavanje vjerskih istina, otežano dušobrižništvo u udaljenim područjima itd. Sve se to, naravno, negativno odrazilo po katoličku vjeru.

5. Provedba gregorijanskoga kalendara

Među uzroke što su na hrvatskome govornome području pospješili prijelaz katolika na pravoslavlje ubrojiti nam je po svojoj prilici i provedbu kalendarske reforme.

Bulom "Inter gravissimas", od 24. veljače 1582, najavio je Grgur XIII. novi, ispravljeni kalendar. Hrvati u slobodnoj Hrvatskoj prilično su brzo u svojoj zemlji proveli kalendarsku reformu. Prema Klaiću[114] bijaše to već početkom 1584, u svakom slučaju pak tri

---

[114] *"Novi kalendar u Hrvatskoj i Slavoniji"*, u: *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, sv. XI, 1910-11, u posebnome otisku str. 2.
** Austrija prihvaća gregorijanski kalendar 1584. preskačući od 7. na 16. siječnja, a Ugarska 1587. preskačući od 22. na 31 listopada. - Usp. J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi,* Zagreb 1972, str. 177.

godine ranije negoli u Ugarskoj** s kojom Hrvatsku bijaše povezivala personalna unija.

Među Hrvatima u Turskome carstvu provedba novoga kalendara odvijala se mnogo teže i polaganije. Novi je kalendar ovdje posvuda bio proglašen vjerojatno do 1600. godine. Za Slavoniju[115] i Bosnu[116] znamo to sa sigurnošću, dok gledom na druga područja ovo pitanje nije, na osnovi arhivske građe, još dostatno rasvijetljeno.

Oporba konzervativnoga katoličkoga pučanstva proti provedbi novoga kalendara, poticana od pravoslavnih, a u nekim područjima i od kalvinista, trajala je nekoliko desetljeća, a u Slavoniji gotovo cijelo jedno stoljeće.

---

[115] Fermendžin, *Chronicon Observatis Provinciae Bosnae Argentinae,* u: *Starine,* sv. XXII, str. 30: "Anno 1587, Episcopus bosnensis Baličević pro partibus Syrmiensibus circa Ilok, Ljuba, Sot etc. in suum vicarium generalem nominavit fr. Vincentium Stipančić, cuius opera usus novi Calendarii (dicti Gregoriani) acceptatus est".

[116] Bosanski biskup Ivković odgovara 1631. godine u Rim: "Il Calendario Gregoriano è stato accettato nel regno di Bosna più di 40 anni vi sono" (*Starine,* sv. XVII, 149). - Turci, poticani od pravoslavaca, žestoko su se suprotstavili novome kalendaru. Putopisac *A. Georgiceo* piše 1626. godine kako će Turci dopustiti franjevcima upotrebu novoga kalendara jedino u slučaju ako Majka Božja Olovska, koja i kod bosanskih muslimana uživa velik ugled, učini "li solliti miracoli" i to na dan Marijina Uznesenja, što se tada prvi put slavio prema novome kalendaru. I doista u ovome najvećem srednjovjekovnom bosanskom hodočasničkome mjestu dogodiše se čudesa, dok su na isti blagdan prema starome kalendaru čudesa izostala.(*Starine,* sv. XVII, 120).

Sveta je stolica uporno, ali i oprezno zahtijevala provedbu kalendarske reforme, spremna, na zahtjev biskupa, za neko doba podijeliti oprost od provedbe reforme u slučajevima gdje bi to bile zahtijevale mjesne prilike.[117] Među pitanjima, na koja su apostolski pohoditelji i biskupi imali odgovoriti zboru Propagande, nalazilo se i ono o novome kalendaru; stoga je Petar Massarechi, apostolski pohoditelj "četiriju kraljevstava" (Bugarske, Srbije, Bosne i Slavonije odn. Ugarske) (1623-1624), u svome "Breve Compendio"[118*] pod brojem 40, odgovorio kako slijedi:

"Ne ravnaju se svi po novome kalendaru; i oni koji ga nisu uzeli ne mogu se navesti; ali malo po malo s vremenom se navikavaju, trebaju se potruditi, jer su blizu heretici i raskolnici, koji govore kako papisti propovijedaju novu vjeru. Svi kršćani Srbije ravnaju se po novome kalendaru, tako Prizren i njegova okolica i krajevi Čiprovca i neki Pauliani (u Bugarskoj), ali

---

[117] Tako je primjerice Propaganda rečeni oprost podijelila "provinciae Ultoniae in Hibernia" 1630. godine (Arhiv Propagande, *Acta,* sv. 7, f. 73, N. 37).

[118] * "Non tutti seguitano il Calendario novo; et quelli, che non l'hanno preso, non si possono indurre; ma à poco à poco s'accomodaranno col tempo, ne si devono sforzare, perche sono vicino li Eretici et Schismatici, i quali dicono, che li Papisti predicano fede nuova. I christiani di Servia seguitano tutti il Calendario novo, cosi Preseren et li suoi contorni, et le terre di Chiprovaz et alcuni Pauliani (in bulgaria), ma la Podravia (in Slavonia) è molto ostinata, ne si può per hora aspettare alcun frutto in questo proposito." Arhiv Propagande, *Visite e Collegi,* sv. I, f. 60 r 64 v.

Podravina (u Slavoniji) je veoma tvrdoglava te se za sada ne može očekivati nikakav plod u tome smislu."

Iz priloženoga iscrpnoga izvješća ipak je vidljivo kako je i u Srijemu bilo župa što uporno ostajahu pri starome kalendaru.[119]

Zbor Propagande i kasnije je zahtijevao provedbu novoga kalendara. Bosanski biskup Toma Ivković, OFM, odgovara 1628. u Rim na jedan dopis što sadrži "red po kojem čini ispit o gregorijanskome kalendaru."[120]*

Na području biskupije Pečuh u južnoj Ugarskoj bilo je, prema dopisu oca Bartola Kašića, isusovca, iz 1613. godine, došlo do velikih nereda zbog promjene kalendara.

Dok Hrvati u Baranji bijahu prihvatili novi kalendar, neki se Mađari grčevito držahu staroga. Zbog ovih novina kalvinisti su huškali turske vlasti proti isusovcima i proti katoličkome pučanstvu uopće.[121] Iz iscrpnoga izvješća oca Ivana Horvata, isusovca,[122] vidljivo je kako smutnje ni kasnije nisu prestajale.

Najveću upornost u pristanku uz stari kalendar ispoljila je Podravina, kraj u Slavoniji u donjem toku

---

[119] *Ondje,* f. 76 (Otok i Cerna).

[120] * "l'ordine che faccia l'esame intorno al calendario Gregoriano" *Acta Bosnae,* 379.

[121] Vanino D. I., *Vrela i Prinosi,* sv. I, str. 84., *Annuae literae Societatis Jesu,* pro a. 1613 et 1614, Lyon 1648.

[122] *Ondje.* Arhiv Družbe Isusove, *Austria,* sv. XX, f. 260 r-261 v.

rijeke Drave. Neupućeni je puk promjenu kalendara držao neke vrsti otpadom od katoličke vjere, pa se stoga s velikom žestinom borio kako bi sve ostalo po starome. Svi pokušaji franjevaca iz našičkoga samostana, što se nalazio u središtu pobunjenoga područja, ostadoše bezuspješnima. Štaviše, razbješnjelo je mnoštvo kamenovalo revnoga zagovornika reforme kalendara, oca Jeronima Kučića, OFM; nu on je ostao na životu.[123] U dokumentima se nigdje ne spominje, da bi se spram pobunjenika strožije postupalo; možda zbog blizine inovjernika i zbog pogibli otpada. Beogradski biskup Matej Benlić, OFM, spominje 1671. godine posljednji put kako se katolici u okolici Našica još uvijek drže strogo staroga kalendara.[124]

Jesu li sukobi oko provedbe gregorijanskoga kalendara igdje vodili otpadima katolika? Što o ovome pitanju kažu povijesni izvori?

Dokumenti prije svega naglašavaju kako će novi kalendar biti ozbiljnom preprekom u radu na sjedinjenju odijeljenih kršćana. Albanski biskup Ivan ocrtava neugodnosti što ih u njegovoj biskupiji prouzrokuje novi kalendar, i u svome dopisu od 23. siječnja 1623. moli da ga privremeno ne mora uvoditi. "Bilo bi nužno da naš Gospodin dispenzira one krajeve, posebice one koji ne prihvaćaju gregorijanski kalendar, jer je to velika

---

[123] Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 75, f. 289 r.

[124] Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, Bosna II, f. 76 r.

zapreka napredovanju (sic!) katoličke vjere među onim narodom!"[125]* Slične se izjave ponavljaju i u drugim dokumentima.

Iz dokumenata nadalje bjelodano proizilazi kako se pristalice staroga kalendara među katolicima u nekim krajevima bijahu iskazali oporbom i neposluhom spram duhovne vlasti, što bijaše kliska staza koja je lako vodila u otpad i raskol. Prema dopisu klerika Rade Branilli-a iz Beograda od 1. srpnja 1613. katolici grada Sofije i okolice Pećinića, što već bijahu prihvatili novi kalendar, ponovo su se vratili upotrebi julijanskoga kalendara. Ova je vijest snažno pogodila nekadašnjega misionara u Bugarskoj Šimuna Matkovića, zacijelo zbog pogibli po vjeru što je rečenima time prijetila. Revni klerik Branilli više ih čak i ne ubraja u "prave katolike".[126]

U nekim župama Vlaške još ni u 1628. godini ne bijaše uopće moguće uvesti novi kalendar. Kad su

---

[125] * "Sarebbe necessario, che N. Signore disponsasse per quelle parti, et specialmente per quelle, che non accetano il Calendario Gregoriano, perchè questo è di grandissimo impedimento à i progressori (sic!) della fede cattolica frà quelle genti." Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 262, f. 65.

[126] "All'ultimo del passato la sera venne un mercante di Sofia, certo Stefano comp. o di Marino Chottorcich, il quale annunciò à Don Simone male nove, che tutti li christiani, che sono stati veri Catholici e di novo Calendario, s'hanno voltato quelli di Pecinici (?), et Don Simone restò come morto, quando senti simil parole" (Arhiv Družbe Isusove, *Austria*, XX, f. 57 r).

svećenici njegovu provedbu zahtijevali, nezadovoljno je pučanstvo prijetilo kako će radije izbjegavati crkvu negoli napustiti stare običaje. Mnogi su to počeli i provoditi, pojasnivši kako ni po koju cijenu neće prihvatiti reformu kalendara.[127]

Dok tako katolički puk, zbog novoga kalendara, bijaše spram crkvenih poglavarstava pun nepovjerenja i zlovolje, žestoko im se suprotstavljaše i prekidaše čak praktični katolički život, Pravoslavna je crkva, nasuprot tome, čvrsto pri starome kalendaru i nerijetko poticala oporbu katolika proti obnovi. Jasno je kako tada bijaše bliskom i akutnom pogibao prijelaza na "pravoslavlje". Je li do tih prijelaza stvarno i došlo, to iz dosad pronađenih dokumenata nije vidljivo. Biskup Drivasta, Jeronim Lučić, OFM, koji upravljaše Bosnom, Slavonijom i jednim dijelom Ugarske, u svome izvješću[128] Propagandi iz 1637. godine spominje kako zbog novoga kalendara bijaše među katolicima pečujske

[127] "Per niun modo vogliono piegarsi al Calendario novo, et dicono più tosto lasciar di venir (come anco molti fanno) nella nostra chiesa, che lasciare dell'antichi loro consuetudini" (Arhiv Propagande, *Scritt. rif.*, sv. 147, f. 90).

[128] Među njegovim prijedlozima Propagandi na 4. mjestu bijaše i sljedeći: "Che diano licenza o per meno à quei popoli, che s'osservi nello posto il Calendario vecchio. Dal che ne succede gran scandalo e scisma in quelle parti, perchè passando fra molti di loro una traditione, che Martino Luthero abbia predetto doversi introdurre questo nuovo Calendario dalla Chiesa Romana, fanno più caso del detto Calendario vecchio, che de Ss.mi Sacramenti" (Arhiv Propagande, *Visite e Coll.*, sv. XVII, f. 174 r).

biskupije došlo do rascjepa; nu iz izvješća nije jasno, jesu li katolici u svojoj oporbi ustrajali i priključili se pravoslavcima.

Izuzev ovoga Lučićeva dopisa, što se odnosi na biskupiju Pečuh, u kojoj u ono doba dio pučanstva bijaše hrvatskoga podrijetla, nije nam do danas poznat ni jedan drugi dokument iz hrvatskoga govornoga područja u kojemu bi se od Rima tražio privremeni oprost od provedbe novoga kalendara. Smatramo kako takav propust u određenim područjima, sa dušobrižničkoga stajališta, ne bijaše opravdan imamo li u vidu pogibao otpada; tim više što je Sveta stolica takve oproste lako podjeljivala.

Dok pisani izvori prijelaz katolika na pravoslavlje nigdje izravno ne dovode u svezu s reformom kalendara, čini to usmena predaja. To je posebice slučaj u sjeverozapadnoj Bosni, tzv. Krajini.[129] Sama ova usmena predaja još nije kritički istražena, nu čini se kako

---

[129] Dr. Nikola Bilogrivić, na 256. stranici svoje neobjavljene *Dizertacije o katoliciznu na području sadašnje banjalučke biskupije,* navodi *Schematismus cleri dioecesis banjalucensis anni 1900,* str. 50, gdje stoji kako katolicizam onih područja, zbog masovna bijega katoličkoga pučanstva kao i zbog prijelaza na raskol i na islam, bijaše bio blizu propasti. Kao motiv prijelaza na "pravoslavlje" dr. Bilogrivić, temeljem jedne stare, kod franjevaca sjeverozapadne Bosne sačuvane predaje, navodi i provedbu novoga kalendara. To mu je, gledom na neka sela Vrhovine, brdskoga područja ponad Banje Luke, priopćio o. Ambroz Radmanović, OFM (1844-1924). Sličnu je predaju za samostansko područje (distrikt) Jajce autor ovih redaka čuo od njeg. eminenc. Alojzija Mišića, mostarskoga biskupa.

odgovara činjenica; pismeno one ne ostadoše nigdje sačuvanima.

6. Nestanak katolika iz graničnih područja

Najtežim udarcima usuda bijaše katolicizam izložen u područjima uzduž tursko-hrvatske granice. Katolici posve, ili gotovo posve, nestadoše iz tzv. Male Vlaške (iz okolice Pakraca u Slavoniji), zatim iz Korduna u Hrvatskoj, iz Like, iz sjeverne Dalmacije i sjeverozapadne Bosne (Bosanska Krajina). Sva ova područja bijahu nekoć katolička; pripadahu hrvatskoj državii neka druga vjeroispovijest osim katoličke bijaše u njima prije turske vladavine nepoznata.[130]

Za pojašnjenje te karakteristične pojave uništenja katolicizma u graničnim područjima osmanlijskoga carstva nije dosta uzeti u obzir jedino ratne strahote i masovna iseljavanja katolika prego granice u slobodne katoličke zemlje. Ovakvu tumačenju protuslovi činjenica da je jedan dio pučanstva, premda brojem neznatniji, ostao u graničnim područjima. U Lici je npr. još 1622. postojala jedna katolička župa,to će reći stotinu godina pošto zemlja bijaše potpala pod tursku vladavinu,[131] a što se Bosanske Krajine tiče

---

[130] *Karlovac,* Zagreb 1879, str. 139-140.

[131] *Acta Ordinis Fratrum Minorum,* 1900, str. 81.

ovu bjelodanu činjenicu nije uopće potrebno dokazivati.

Što se zbilo s dijelom starosjedilačkog pučanstva što bijaše ostao?

Ukoliko katolici u ovim krajevima ne ostadoše privrženi svojoj vjeri ili ne izumriješe - a to bijaše slučaj samo u neznatnoj mjeri - oni po našem mišljenju nestadoše usljed prijelaza na islam ili, u još većoj mjeri, na pravoslavlje. Što se prijelaza na islam tiče ovo je mišljenje zastupao već Lopašić.[132] Već spomenuti oštroumni povjesničar Bosanske Krajine zamijetio je i prijelaz katolika na pravoslavlje, te ga izrazio sljedećim riječima: "Sa uskocima (tj. prebjezima iz turskih područja, većinom pravoslavne vjeroispovijesti) se u mnogim krajevima pomiješaše starosjedioci što ih Turci nisu bili mogli iskorijeniti. U područjima, u kojima starosjedioci bijahu rasuti među pravoslavnima i u manjem broju, oni su prihvatili istočni obred i vjeroispovijest".[133]

Da su takvi prijelazi morali biti česti, dokazuju istraživanja o tragovima i naznakama katolicizma što smo ih podastrli u prvome dijelu naše rasprave[134]; ovi se tragovi posebice često nalaze upravo u rečenim graničnim područjima.

---

[132] *Bihać i bihaćka Krajina,* Zagreb 1890, 91, 137, 154.

[133] *Karlovac,* str. 151.

[134] *Orientalia Christiana Periodica,* 1937, sv. III, str. 214-224.

Među glavne uzroke prijelaza katolika u raskol valja prije svega ubrojiti osobiti položaj što ga pravoslavci bijahu uživali na granici. Turci su na hrvatsku granicu, i protiv katoličkih Hrvata, "iz vojnih i financijskih razloga"[135] naseljavali pravoslavce, uzimajući ih iz unutrašnjosti, iz različitih srpskih zemalja. Oni sačinjavahu neregularnu tursku vojsku što je, pod imenom "martolozi"**,[136] bdjela nad turskom granicom, u ratu kao i u miru pravila čarke i nesmiljeno plijenila i palila pogranična sela i gradove. Godine 1530. spominje ih u svome putopisu iz Bosne Benedikt Curipeschitz,[137] koji u "bosanskome kraljevstvu" osim muslimana i katolika, koji su za nj "stari Bosanci", susreće i pravoslavne Srbe: "Srbi, koji se nazivaju Vlasima, a mi ih zovemo Cići /Ćići, Cincari/ ili martolozima", koji potječu iz Smedereva i Beograda. Oni su putopisca primili veoma susretljivo te priznali kako je

---

[135] Skarić Vlad., *Podrijetlo pravoslavnoga pučanstva u sjeverozapadnoj Bosni,* u: *Glasnik Zemaljskog Muzeja,* Sarajevo 1918, str. 237.

[136] Od grčke riječi ἑρματωζός. Kod Turaka riječ označava naoružane straže kršćanske vjeroispovijesti u graničnim područjima. (Smičiklas, *Oslobođenje Slavonije,* sv. I, 37).

** Upozoravamo na knjigu M. Vasića, *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom,* u izdanju Akademije Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, serija *Djela,* knjiga XXIX, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 17., Sarajevo 1967.

[137] *Itinerarium... durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel* 1530., Innsbruck 1910, 34 i d.

velik grijeh što vojuju proti kršćanima, nu oni to navodno moraju činiti zbog Turaka.

Pravoslavni su martolozi, zajedno s Turcima, činili posadu turskih gradova na Uni.[138] Zbog toga se prema dokumentima[139] na "hrvatskoj granici" vodi rat i sklapa mir "s Turcima i vlaškim martolozima". Ubrzo nakon oslobođenja Slavonije od Turaka (1687) bijaše proveden popis pučanstva i pobilježeni nameti što ih puk bijaše plaćao Turcima. Kod mnogih pravoslavnih sela bijaše unesena pripomena: "Neque decimas aut labores gratuitos dabant; stabant qua confinarii habendo vigilias ad fluviolum Ilova" ili "contra christianos pugnabant" ili pak "servitia militaria praestabant".[140] Martolozi bijahu veliki nasilnici koji su hrvatske krajeve tlačili gotovo gore nego sami Turci. Turci, naime, napadahu uglavnom u ratu, dok u Krajini nikad ne bijaše mira od martoloza i njihovih napadaja. Podmetnuti požari, pljačke i odvod katolika u tursko ropstvo do te su mjere pritiskivali Hrvate, da je hrvatski sabor 1585. donio drakonsku odluku da se svaki martoloz, uhvaćen u puškaranju na hrvatskome tlu, nabije na kolac.[141]

---

[138] Lopašić, *Spomenici Hrvatske Krajine,* sv. I (u: *Monumenta Slavorum Meridionalium,* sv. XXVI), Zagreb 1885, N. 27.

[139] *Ondje,* N. 18, 19, 24, 27 itd.

[140] *Oslobođenje Slavon.,* sv. II, str. 74-83.

[141] *Karlovac,* str. 141.

Iz nesretne je srpske povijesti shvatljivo, kako je došlo do toga da su se martolozi tijekom dugih stoljeća u turskim vojnama proti kršćanima nalazili na strani tlačitelja. Velik se dio Srba na Kosovu polju 1389. junački suprotstavio turskome osvajaču. Ovaj boj ulijeva udivljenje, ali je završio nesretno. Pa ipak već na Kosovu polju vojevahu na turskoj strani neki srpski knezovi, među njima i legendarni kraljević (Kraljević) Marko,[142] najveći junak srpske narodne pjesme. Marko čak pogiba 1394. u turskome ratnome pohodu protiv vlaškoga vojvode Mirče na Rovinama. Srpski povjesničar M. Vukičević[143] pokušava, pod utjecajem narodne pjesme, idelaizirati Markovu smrt; on piše kako je Marko navodno radije želio umrijeti negoli da Turci pobijede križ. I kasnije su Srbi pomagali Turcima. Slavna bitka kod Nikopolisa, za križare tako sudbonosna, bijaše odlučena u korist turske vojske zahvaljujući srpskome knezu Stevanu i njegovim četama.[144] Razumljivo je što su takvi primjeri demoralizirali narod, pa je on bez grižnje savjesti služio turskoj sili, na propast i štetu kršćanskoga imena.

Pripomenuli smo kako je uvijek bilo Srba što su na strani kršćana vojevali proti turskoj vladavini. Srpski povjesničari, koji ovu činjenicu ističu, ne osporavaju

---

[142] Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* sv. I, 275.

[143] *Istorija srpskoga naroda,* Beograd 1912, str. 224.

[144] *Geschichte des osmanischen Reiches,* sv. I, 199.

ni onu suprotnu.[145] Tako srpski pravoslavni puk bijaše češće podijeljen u dva tabora, boreći se istodobno za Kristov križ i Muhamedov polumjesec, ne ističući se prevelikom vjernošću bilo jednoj bilo drugoj strani.[146] Od prve polovice 16. stoljeća, kad su doseljenici u Žumberku, kao prvi pravoslavci u užoj Hrvatskoj, prešli na katoličku stranu,[147] polako raste broj pravoslavnih boraca na kršćanskoj strani, dok broj martoloza opada, da bi napokon potpunoma iščeznuli - S druge strane među katolicima nikad nije postojao tip turskoga vojnika poput martoloza.

U takvim okolnostima nije nikakvo čudo što među katoličkim pučanstvom pod turskom vladavinom bijaše vladala duboka odvratnost spram pravoslavaca, i to ne samo spram pravoslavne hijerarhije, nego i spram običnih vjernika-svjetovnjaka.[148] Proti "Vlasima"

---

[145] Npr. Stanojević, *Istorija Srpskog Naroda,* str. 201, 250-251.

[146] Smičiklas, *Oslobođenje Slavonije,* sv. I, 155, 157 itd.

[147] Lopašić, *Karlovac,* str. 11.

[148] Bosanski biskup Ogramić-Olovčić pisaše 1672. godine među ostalim: "Parochum (de LIšnja) una cum populo summis opprimi persecutionibus turcarum, in dies continuos ab eis perferendo innumeras exactiones, carceres et asperrimam tunsionem... Schismatici quoque, qui nos acrius insectantur quam Turcae...". (*Starine,* sv. XXXVI, 134-135). Schwicker, *Geschichte des Temesser Banats,* Pešta 1872, str. 99. *Starine,* sv. XXX, 38. Arhiv Propagande, *Scritt. rif.,* sv. 309, f. 52-53, i 102 i d. Arhiv Družbe Isusove, *Austria,* sv. XX, f. 115: "Rasciani che chiamiamo volgarmente Sarbghi, della setta greca, gente molto perfida et maledetta..."

se podižu tužbe zbog toga što kradu katoličku djecu i prodaju je Turcima,[149] što su zapalili nekolike katoličke crkve[150] te što katolički puk progone gore negoli sami Turci.[151]

Veoma je značajna činjenica da u veliku mnoštvu dokumenata za razdoblje od 16. do 18. stoljeća iz turske Bosne, Slavonije i Hrvatske veoma rijetko (svega tri ili četiri) nalazimo takve koji o srpskome pučanstvu pripovijedaju nešto lijepoga i prijateljskoga.[152]

Ako je izvjesno da mnogi pravoslavni Srbi na granici bijahu naoružani kao neregularni dio turske vojske, te kao takvi uživahu osobite turske povlastice, što katolicima nikad ne bijahu udijeljene, ako nadalje znamo da se oni ne ustručavahu progona katolika i nasilja nad njima, onda nam neće biti teško pojmiti što su ostaci urođenoga katoličkoga pučanstva svoj spas

---

149 *Starine,* sv. XXX, str. 26.

150 *Ondje,* str. 23.

151 "Schismaticos infestiores hostes toleramus quam Turcas ipsos" pisaše o. Filip Lastrić 1779. godine (Farlati, *Ilyricum Sacrum,* sv. IV, str. 87.

152 Kod Curipeschitz-a, *nav. mjesto* i u: *Putopisu kroz Bosnu u 1626. godini,* od Atanazija Grgičevića, *Starine,* sv. XXIII str. 128. - Zacijelo je neispravno što piše M. Pervan, OFM, (*Franjevački vijesnik,* 1937, I, 29) kako "odnošaji među katolicima i pravoslavcima u Bosni u doba turske vladavine bijahu općenito dobri", te neprijateljstvo svodi jedino na nesuglasice katolika spram pravoslavne hijerarhije.

potražili u bijegu u slobodne kršćanske zemlje ili u prijelazu na pravoslavlje. Značajno je da su pravoslavni doseljenici, koji su na turskome tlu i sami imali dosta toga što bijahu morali podnositi, u oslobođenoj južnoj Ugarskoj, prema dokumentima,[153] "htjeli iskorijeniti katolike" iz svoje sredine. Na slavonskoj granici između Drave i Save "schismaticorum capita etiam in catholicos Croatas iurisdictionem exercent, catholicos colonizari impediunt, totam terram inter Savum et Dravum sibi a Rege in dominium absolutum datam vindicant".[154] Pravoslavni biskup Stanislavljević, prema pismu generala Herbersteina,[155] daje svome narodu sljedeće upute: "Okupite se vlaška djeco! Tko vam se ne pokorava, toga plijenite i uništavajte! Mi smo, naime, gospodari između Save i Drave." Oštrica ovih riječi bijaše posebice uperena proti katolicizma, od kojih mnogi bijahu prisiljeni prijeći na pravoslavlje[156] i kojih vjeroispovijest isti biskup naziva "fidem suinam und caninam" /"svinjskom i pasjom vjerom"/.[157]

Ako su se takve stvari mogle događati u Hrvatskoj, gdje katolici u svojim rukama imahu vrhovnu vlast,

---

[153] *Starine*, sv. XXX, str. 145.

[154] Iz pisma zagrebačkoga biskupa Petretića iz 1662. godine (*Bogoslovska Smotra,* 1930, str. 39-40).

[155] *Bogoslovska Smotra,* 1930, 42.

[156] Vidi našu bilješku 1, na str. 229 u: *Orientalia Christiana Periodica*, vol. III.

[157] *Bogoslovska Smotra,* 1930, 43.

lako ćemo pojmiti da je i na turskome području, gdje položaj katolika bijaše neusporedivo teži, neminovno dolazilo do prijelaza na pravoslavlje. Zbog toga nas uopće ne iznenađuje kad u pismu Luke Ibrišimovića čitamo kako katolici u okolici Slavonske Požege bijahu prisiljeni ili postati Vlasima (tj. turskim martolozima) ili napustiti svoju katoličku vjeroispovijest.[158]

Sažetak

Pošto smo u prvome dijelu naše rasprave utvrdili činjenicu brojnih prijelaza katolika na pravoslavlje u doba turske vladavine, pokušali smo sad rasvijetliti uzroke ove žalosne pojave. Ostavivši po strani manje značajne uzroke kao što su mješoviti brakovi, naseljenost katoličkih obitelji u čisto pravoslavnim područjima i tome nalik, zadržali smo se kod dviju okolnosti što su po našem mišljenju najviše utjecale na rečene prijelaze na hrvatskome govornome području. Možemo ih ovako kratko sažeti: s jedne strane pravno i stvarno pogodniji položaj i nadmoć pravoslavlja nad katolicizmom u Turskome carstvu, što se bijahu mnogostruko

[158] Znameniti franjevac Luka Ibrišimović pisao je nekoliko god. prije velikoga turskoga rata (1638-1699): "Katolici sada žive u tako jadnim prilikama da su, ukoliko im s bilo koje strane ne bude pružena pomoć, primorani ili postati Vlasima (tj. martolozima) ili napustiti svoju vjeru (kod Smičiklasa, *Oslobođenje Slavon.*, sv. I, 37).

izrodili u čitav sustav šikanacija i progona, a s druge strane jadno unutarnje stanje katolicizma, što svoj vrhunac bijaše dostiglo u vapijućem nedostatku svećenika i nepoštivanje obveze čuvanja rezidencije od strane biskupa; ovome nam je, uz ostalo, pribrojiti još unutarnja trvenja i teškoće pri provedbi novoga kalendara.

16. i 17. stoljeće je u povijesti Bosne[159] i Hrvata pod turskom vladavinom najslabije poznato područje. Veliki broj dokumenata iz toga doba još je neobjavljen i neistražen. Stoga nije čudo što naše istraživanje pokazuje izvjesne praznine[160] i nesavršenosti, što ih je moguće popuniti samo daljnjim proučavanjem arhiva. Ipak se nadamo da smo jedan važan, a dosad

[159] Horvat u: *Glasnik Zemaljskog Muzeja,* Sarajevo, 1909, str. 1.

[160] Nabrajanje dokumenata, što izvješćuju o prijelazima katolika na raskol, u našoj studiji nipošto ne treba smatrati potpunim. U novije smo doba doznali za više dokumenata iz Propagandina arhiva, što se na ovo odnose, što spominju prijelaze katolika u trebinjskoj biskupiji, u Crnoj Gori (plemena Kući) i u Boki Kotorskoj (okolica Risna). - Posebice je zanimljivo pismo carigradskoga patrijarha Genadija II. (1454-1457) sinajskome monahu Maksimu, svjetovnim imenom Sofijan (Migne, *Patrologia Graeca,* sv. 160, st. 304). U tome pismu patrijarh izvješćuje "de episcopo Bosniae, qui multos ex latinae religionis hominibus ad fidem Ecclesiae Graece adducebat; de Chartzega (Herceg Stjepan Vukčić u Hercegovini) principe, quem ad eandem adducere idem episcopus conabatur..." Vrijedno je spomena da je Pravosl. crkva već tako rano počela s promičbom među bosanskim katolicima (i pristalicama "Bosanske crkve", tzv. bogumilima), naime, u doba kad samo manji dio (od Drine do Sarajeva) bosanskoga kraljevstva bijaše pripadao Turcima.

zanemaren problem novije crkvene povijesti u Hrvata rasvijetlili i predložili rješenje. Vjerujemo kako smo ovim barem pridonijeli boljem razumijeću položaja Katoličke crkve i međuvjerskih odnošaja na sjeverozapadnome Balkanu u doba turske vladavine.

KAZALO

SADRŽAJ